

46205

ŞEHİRSEL MEKANLARIN BİÇİMLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA:

ARNAVUTKÖY VE GALATA ÖRNEKLEMLERİNİN DİZİMSEL ANALİZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Nesli YALKUT

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 12 Haziran 1995

Tezin Savunulduğu Tarih : 29 Haziran 1995

Tez Danışmanı : Doç.Dr.Sema KUBAT

Diğer Jüri Üyeleri : Prof.Hande SÜHER

Prof.Dr.Fulin BÖLEN

ÖNSÖZ

Yüksek lisans öğrenimim süresince, benden tüm destek, alaka ve hoşgörüsünü esirgemeyen, hocam, Sayın Doç.Dr.Ayşe Sema Kubat'a, araştırmalarımda bana yardımcı olan tüm kişi, kurul ve kuruluşlara ayrıca tez çalışmalarım esnasında bana destek veren aileme ve arkadaşlarıma saygı ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Haziran, 1995

Nesli YALKUT

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİL LİSTESİ	vi
SEMBOL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı	1
1.2 Çalışmanın Yöntemi	2
2. BÖLÜM: ŞEHİRSEL MORFOLOJİ BİLİMİNE AİT KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR	4
2.1 Şehirsel Morfolojiye Giriş	4
2.2 Şehirsel Morfolojinin Tanımı	6
2.3 Şehirsel Morfoloji Tarihçesi	8
2.4 Şehirsel Morfoloji Yaklaşımları	12
2.4.1 Tarihsel Açıdan Şehirsel Biçim Analizleri	13
2.4.1.1 Şehirsel Biçimin Kalıtsal Sorunları	13
2.4.1.2 Mekansal Yapı Elemanları	13
2.4.1.3 Şehirsel Biçim Bilimin Deneysel Uygulamaları	20
2.4.2 Mekansal Açıdan Şehirsel Biçim Analizleri	21
2.4.3 Uygulama Sorunları Açısından Şehirsel Biçim Analizleri	25
2.5 Bilgisayar Destekli Şehirsel Morfoloji Yöntemleri	26
2.5.1 Şehirsel Alanların Üç Boyutlu Adaptasyonu	27
2.5.2 Küçük Ölçekte Fiziksel Strüktür Analizi	29
2.5.3 Şehirsel Alanların Kartografik Gösterimi	31
2.5.4 Şehirsel Alanların Morfolojik Açıdan İncelenmesi	32
2.5.4.1 Morfolojik Yapının Ölçümsel ve Boyutsal Olarak Tanımlanması	33
2.5.4.2 Morfolojik Yapının Sosyal Açıdan Tanımlanması –Mekan Sentaks–	37

3. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇERSİNDE ŞEHİRSEL MORFOLOJİ DEĞİŞİMLERİ	38
3.1 Şehirsel Morfogenesis	38
3.2 Tarihsel Süreç İçersinde Şehirsel Morfoloji Evreleri	41
3.2.1 Yunan Uygarlığı Şehirleri	42
3.2.2 Roma Uygarlığı Şehirleri	45
3.2.3 Ortaçağ Şehirleri	48
3.2.4 Geç Rönesans Şehirleri	52
3.2.5 Endüstri Çağı Şehirleri	55
3.2.6 Modern Şehirler	58
3.2.7 Post Modern Şehirler	62
3.3 Tarihsel Süreç İçersinde Şehir Biçimi ve Sosyal Boyut İlişkisi	64
4. BÖLÜM: ARNAVUTKÖY VE GALATA ÖRNEKLEM BÖLGELERİNDE ŞEHİRSEL MEKANLARIN BİÇİMLENMESİNİ ARAŞTIRAN BİR YÖNTEM DENEMESİ	68
4.1 Çalışmada Yöntemin Uygulandığı Örneklem Bölgelerin Genel Özelliklerinin Tanıtılması	68
4.1.1 Örneklem Bölgelerinin Seçilme Nedeni ve Genel Konumları	68
4.1.2. Örneklem Bölgelerinin Tarihsel Gelişim Süreçleri	69
4.1.2.1 Galata'nın Tarihsel Gelişimi	69
4.1.2.2. Arnavutköy'ün Tarihsel Gelişimi	81
4.1.3 Örneklem Bölgelerinin Mekansal, Sosyal, Kültürel Farklılıkları ve Değerlendirmeleri	86
4.2 Çalışmada Kullanılan Mekan Sentaks Yönteminin Tanıtılması	103
4.2.1 Mekan Sentaks Yönteminin Amacı ve Kullanılma Nedenleri	103
4.2.2 Mekan Sentaks Yönteminin Tanımı	106
4.2.3 Mekan Sentaks Yönteminin Analitik Yapısı	113
4.2.4 Mekan Sentaks Yöntemin Uygulandığı Yerlerden Örnekler	129
5. BÖLÜM: ÖRNEKLEM BÖLGELERİNİN MEKAN SENTAKS ANALİZ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ	136
5.1 Galata ve Arnavutköy Bölgelerinde Mekan Sentaks Yönteminin Uygulandığı Alanlar ve Uygulama Hakkında Genel Bilgi	136
5.2 Galata ve Arnavutköy Bölgelerinde Mekan Sentaks Yöntemi ile Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirmeler	136

5.2.1	Örneklem Bölgelerinin Konveks Mekan ve Aksiyel Doğru Sayısı Tespitleri	136
5.2.2	Örneklem Bölgelerinin Konvekslik Derecelerinin Ölçümü	137
5.2.3	Örneklem Bölgelerinin Aksiyalite Derecelerinin Ölçümü	137
5.2.4	Örneklem Bölgelerinin Konveks Sistemde Halkalaşma Değerleri	138
5.2.5	Örneklem Bölgelerinin Aksiyel Sistemde Halkalaşma Değerleri	138
5.2.6	Örneklem Bölgelerinin Konveks Mekanlarının Aksiyel Bütünleşmesi	138
5.3	Galata ve Arnavutköy Bölgelerindeki Entegrasyon (Bütünleşme) Alanlarının Ölçümü ve Değerlendirilmesi	138
5.4	Galata ve Arnavutköy Bölgelerindeki Entegrasyon (Bütünleşme) Alanlarının Doğal Hareketlilikle İlişkisi	141
6.	BÖLÜM: SONUÇLAR VE ÖNERİLER	143
	KAYNAKLAR	148
	EKLER	153
	ÖZGEÇMİŞ	171

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa	
Şekil 2.1.	Şehirsel coğrafyanın kapsadığı alanları gösteren diyagram	6
Şekil 2.2.	Niğde kaleiçi organik yol dokusu (1992)	14
Şekil 2.3.	Bursa kaleiçi organik yol dokusu (1862)	15
Şekil 2.4.	Urfa kaleiçi organik yol dokusu (1985)	15
Şekil 2.5.	Dama tahtası planlara örnekler	16
Şekil 2.6.	Dama tahtası planlara örnekler	17
Şekil 2.7.	Farklı yerleşim dokularından örnekler	19
Şekil 2.8.	Alnwick planındaki tayin edici çizgiler ve açık alanlar	20
Şekil 2.9.	Puerto Ordaz	26
Şekil 2.10a,	"Town simulator" yöntemi	27
Şekil 2.10b.	"Town simulator" yöntemi	28
Şekil 2.11.	Apartman bloklarının boyutlanmadan gösterimi	29
Şekil 2.12.	Şehirsel alanların kartografik gösterimine bir örnek	32
Şekil 2.13a.	1981 Swindon arazisi kullanımı	34
Şekil 2.13b.	5 çeşit arazi kullanım perimetrelerinin dağılımı	34
Şekil 3.1.	Priene	44
Şekil 3.2.	Roma dönemine ait yol sistemi	47
Şekil 3.3.	Sarzano tepesinin çevresindeki alanlar	49
Şekil 3.4.	Martino Franco	50
Şekil 3.5.	Manchester planı	56
Şekil 3.6.	Liverpool planı	47
Şekil 3.7.	Boston	59
Şekil 3.8.	İspanya-Velez Blanco	66
Şekil 3.9.	Acropolis-Atina	66
Şekil 4.1.	Günümüzde Galata'nın genel bir görünümü	79
Şekil 4.2.	Arnavutköy	82
Şekil 4.3.	Arnavutköy	85
Şekil 4.4.	Arnavutköy	85
Şekil 4.5.	Fetihten önceki yılların tahmini Galata haritası	87
Şekil 4.6.	Urbis Constantinople (1422)	88
Şekil 4.7.	İstanbul'un Eski Planı (Hartman Schedel - 1493)	89
Şekil 4.8.	1535 Matrakçı Nasuh'un haritası	90
Şekil 4.9.	19. yy. Yüksekaldırım Galata	91
Şekil 4.10.	1840 Constantinople (İstanbul)	92

	Sayfa
Şekil 4.11. 1900 yılına ait Galata planı	93
Şekil 4.12. 1934 yılına ait Galata planı	94
Şekil 4.13. İstanbul tüneli E. Gavand, 1876	95
Şekil 4.14. Galata'da 19. yy'da ibaret yerlerinin dağılımı	97
Şekil 4.15. Galata'da 18. yy'da hamam, çeşme ve sebillerin dağılımı	97
Şekil 4.16. Galata'nın etnik dağılımı	99
Şekil 4.17. 20. yy'ın başlarında Galata'nın arazi kullanımı	100
Şekil 4.18. Necib Bey tarafından çizilen Arnavutköy (1918)	101
Şekil 4.19. Milton Keynes	103
Şekil 4.20. Londra'nın şekil zemin planı	103
Şekil 4.21. Gassin yerleşmesinin açık mekan haritası	113
Şekil 4.22. Gassin yerleşmesinin konveks mekan haritası	114
Şekil 4.23. Gassin yerleşmesinin aksiyel haritası	114
Şekil 4.24. Eindhoven, Hollanda, şehrinin küçük bir bölgesinin açık mekan	114
Şekil 4.25a. Konveks mekan	116
Şekil 4.25b. Konkav mekan	116
Şekil 4.26. G yerleşmesine ait y haritası	119
Şekil 4.27. G'nin aksiyel bağlantı indekslerini gösteren y haritası	120
Şekil 4.28. G'nin aksiyel mekan indekslerini gösteren y haritası	120
Şekil 4.29. G yerleşmesinin bina-mekan indekslerini gösteren y haritası	121
Şekil 4.30. G'nin bina girişlerine göre derinliklerini açıklayan y haritası	121
Şekil 4.31. G yerleşmesinin aksiyel doğru indeks haritası	122
Şekil 4.32. G yerleşmesinin aksiyel bağlantı değerlerini gösteren harita	122
Şekil 4.33. G yerleşmesinin ring bağlantı değerlerini gösteren harita	123
Şekil 4.34. G yerleşmesinin y'ye göre derinlik derecelerini gösteren harita	123
Şekil 4.35. 22 düğümlü karo grafik	126
Şekil 4.36a. Köşeli ızgara sistem grafiği	127
Şeki 4.36b. Izgara sistemin iki kapsamlı grafiği	127
Şeki 4.37. Apt'ın yerleşme dokusu	129
Şekil 4.38. Apt'ın aksiyel ve konveks mekan haritası	131
Şekil 4.39. Marquess Sokağı yerleşmesinin aksiyel ve konveks mekan haritası	131
Şekil 4.40. Marquess Sokağı yerleşmesi ve Apt yerleşmesi	131
Şekil 4.41. Apt konveks mekanı ile aksiyel haritasının birleştirilmiş hali	132
Şekil 4.42. Apt ve Marquess Sokağı yerleşmelerinin konveks mekanlarla aksiyel haritası	133
Şekil 4.43. Apt yerleşmesinin entegrasyon çekirdeği	134
Şekil 4.44. Farklı entegrasyon çekirdek örnekleri	135

SEMBOL LİSTESİ

	Sayfa
C : Konveks mekan sayısı	114
L : Aksiyel doğru sayısı	114
I : Yapı adası sayısı	117
Td : Toplam derinlik değeri	124
D : Ortalama derinlik değeri	125
A = RA : Relatif asimetri değeri	126
Ag = RRA : Gerçek relatif asimetri değeri	126
GL : Standartlaştırılmış relatif asimetri değeri	127
I : Entegrasyon sonuç değeri	127

ÖZET

Bu çalışma şehrsel mekân düzen türlerinin genelde hissedilemeyen yapısının radikal bir şekilde analizini yapmak ve bu düzeni oluşturan nedenleri birtakım somut verilerle açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

Şehirlerin karmaşık yapılarını açıklamada etkin bir yere sahip şehrsel mekân organizasyon konusunun; morfolojik yapıyı sosyal yapı ile ilişkilendirerek tanımlayan "mekân sentaks" (space syntax) yöntemi içerisinde incelenerek ele alındığı bu çalışmada, **mekânsal strüktürün şehrin kendi formu içerisinde anlaşılabilmesine** çalışılmış ve mekân organizasyon şekillenmesinde etkili olan unsurlar kavramsal ve sayısal bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışma genel anlamda şehrin mekânsal düzenini şehrin iç yapısında inceleyen şehrsel morfoloji biliminin tüm bileşenleriyle tanıtılarak açıklandığı bölüm ile şehrsel mekân organizasyonuna somut birtakım açıklayıcı tanımlar getiren mekân sentaks yönteminin tanıtılıp, İstanbul'un Galata ve Arnavutköy örneklem bölgelerinde uygulandığı diğer bölüm olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Çalışma, özellikle fonksiyonel ve mekânsal anlamda karmaşık bir yapısı olan İstanbul'un tarihi ve kültürel değeri yüksek iki bölgesinde bir karşılaştırma yapılabilmesini mümkün kılmakta ve mevcut dokunun ne gibi yeni önerilere gereksinimi olduğu konularında birtakım somut fikirler getirmektedir. Çalışma yedi bölümden oluşmaktadır:

Birinci Bölüm'de; çalışmanın amacı ve yöntemi açıklanmıştır.

İkinci Bölüm'de; şehrsel morfoloji bilimi tanımsal olarak açıklanmıştır.

Üçüncü Bölüm'de; şehrsel morfoloji değişimlerini, tarihsel süreç içerisinde inceleyen ve bu değişime neden olan güçleri ortaya çıkaran morfogenesis çalışmaları açıklanmış ve morfogenetiklerin benimsediği tarihsel süreç içerisinde şehrsel morfoloji evreleri tanıtılmıştır.

Dördüncü Bölüm'de; yöntemin uygulandığı örneklem bölgeleri Galata ve Arnavutköy ile mekân sentaks yöntemi tanıtılmıştır. Bu bölümde, ayrıca yöntemin çıkış noktaları, analitik yapısı açıklanmış ve bölümün sonunda da yöntemin ne tür sonuçlar verdiği uygulanan örneklerde ayrıca belirtilmiştir.

Beşinci Bölüm'de; örneklem bölgelerinin mekân sentaks yönteminden elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Altıncı Bölüm'de çalışmada elde edilen genel sonuçlar önerilerle beraber yorumlanarak açıklanmıştır.

A RESEARCH IN URBAN FORM: SYNTACTIC ANALYSES OF GALATA AND ARNAVUTKÖY

SUMMARY

The subject of the thesis is to analyse the spatial and morphological organisations in urban areas with explaining the determinants of it in a substantial way of research.

Today most of the population of the industrial world lives in urban environments and the production and maintenance of the physical parts of those environments absorb a large part of societies. And also the built environment is a fundamental means by which individuals and societies orientate themselves in time and space. But how remarkable it is therefore that, there has been little research on physical form of cities.

On the other hand, today most architects and planners believe that something has gone badly wrong with the design of urban spaces. No matter how hard they try, they do not seem able to recreate the unforced, informal liveliness that once contributed so much to the quality of urban living.

In fact, nowadays there is suddenly a big interest in physical forms of urban areas. The search for "Urbanity" in physical form of cities has become a central theme in architecture and urban design disciplines with developing a variety of contending styles and movements. This subject is used in the inquiries of the public spaces. And also this recent growth of research on physical form of urban areas is occurring in the several disciplines- e.g. in geography, planning and planning history, urban design, architecture and urban history. And also there is a marked increase in the rate of production of scholarly papers on aspects of urban form and the publication of several books providing conspectuses of the urban landscape.

But whether this part of heightened interest in the urban landscape will prove insightful is as yet unclear. That a number of major, sometimes spectacular, urban features have been associated with post-modernism, for example hightech corridors, festival settings and pedestrian malls, is undoubted. And some of them have been the subject of individual examination. But the need for a theory of the creation of late 20th century urban landscapes that is distinct from earlier theories has yet to be demonstrated. The difficult phase of assembling information with which to test these speculations is only just beginning.

The reason of this situation is, infact, the inadequate knowledge in design disciplines. There is a substantial gap in the knowledge of the social implications of strictly formal, hence designing decisions. There is no adequate description and explanation of why certain types of spatial patterning seem inevitably to lead to that curious feeling of a disembodied architecture, devoid of human contact and activity, any more than there is an understanding of why common-or-garden urban space of the past so easily provided a setting for the life that nowadays seems so often to be missing.

The lack of the knowledge and probably the loss of responsibility as well-stems from a conceptual difficulty. Designers do not have concepts and techniques that allow them to describe and investigate the kinds of spatial order that are to be found in highly complex physical objects like towns and cities. It is because designers today do not properly understand their spatial logic that they cannot develop a proper understanding of their spatial consequences.

In short, the disciplines which are searching the physical form of cities have to develop a method which explains the determinants of the spatial organisation in a substantial way of research. In that thesis, a search for a method which explains the spatial organisations in the cities has been done. In order to give an objective and precise description of the spatial organisations, the urban morphology discipline, which makes a research of the determinants of the spatial organisation in the internal structure of the cities, has been introduced.

In the second part of this study, an objective and precise description of the urban morphology has been introduced. Urban morphology is related to three variables. These are plan or layout, land use or the function of buildings and the architectural style of buildings. And these three vary independently and produce an infinite variety of urban scene. In this part also the history of urban morphology has been explained. And the most popular studies of this subject are introduced. Then the recent approaches to that subject is explained and conceptual part of the urban morphology is introduced. Urban morphology like other research studies that make an analysis of the urban forms, develop some methods in order to give substantial descriptions to that spatial organisation in cities. Up to now, a traditional study of urban morphology was seen and this traditional studies has given a great conceptual informations of urban forms. But after the revolution of computers, the studies in this subject has developed and began to give objective and substantial products. In this chapter, the recent techniques of urban morphology has been introduced. The methods and the purpose of the methods are explained in their own applications.

In the third part of this study, the changes of urban morphology through the morphology history are introduced. The evolution of the urban morphology is analysed according to the morphogenetics. For that reason, at first, the description

of urban morphogenesis has been done and the individuals who studies morphogenesis, in an other word, the morphogenetics has been introduced. In that part of this study, the order that has been followed through the evolution of urban morphology is the order that recent morphogenetics, e.g. Vance, accept.

In the fourth part of the study, the method-space syntax which is used in this thesis and the sample regions Galata and Arnavutköy and their social, cultural, spatial structures are introduced.

Space syntax, developed at the Unit for Architectural Studies. University College London (Hillier, 1988; Hillier and Hanson, 1984; Hillier et al., 1983; 1989a; 1989b; 1990), is a technique that can be used for morphological analysis of buildings, architectural plans, urban areas, and urban plans. The aim behind the technique is to describe different aspects of the relationships between the morphological structure of man-made environments and social structures or events.

Space syntax has been used in a wide range of research projects. Hillier et al (1987a) made an analysis of house genotypes. Peponis et al (1990) looked at the function of the morphological structure of buildings in the way-findings process. Hanson (1989) described the sociocultural implications of different plans for the rebuilding of London after the great fire. Miller (1989) used space syntax as a tool in the process of urban renewal in a Swedish town. Hillier et al (1989b) attempted to predict spatial patterns of crime in urban areas, and De Holanda (1989) was concerned with social implications of different ways of structring city-form in the Third World. Mills (1989) showed how the spatial structure of townships acts as a mechanism of control in the apartheid ideology. Last and most important, the relationship between the morphological structure of urban areas and (mostly pedestrian) movement patterns has been researched frequently (Hillier, 1988; Hillier and Hanson, 1984; Hillier et al., 1983; 1987b; 1989a; 1990; Peponis et al. 1989.

The central concept of space syntax is integration. It is supposed that the distribution of integration across an urban area correlates with the movement pattern in that area. Urban areas can be distinguished by, and compared in terms, of, different levels of integration. Integration is used as a measure of quality for urban areas.

The technique allows one to express integration in numeric values. In common with many other measures of spatial structure, these values are dependent upon the size of the urban area. Moreover, the distribution across the area may be biased due to the effect of the edges. These properties may not be very problematic when the aim of the research is to examine the relationship between morphology and movement pattern in a single area. However, if one wishes to test this relationship acrosss urban areas, as their study, these biases may constitute a serious

methodological problem. Strictly speaking one is unable to conclude whether variations in integration values simply reflect size biases or represent real differences between morphological structures. In the research they try to solve the problem of bias due to the edges by relating mathematically the values of the integration measure to other features of the urban area. This can be done only when integration values do not suffer from size biases.

For these reasons a standardisation of integration measures is needed. The aim in this project is to develop an integration measure that is independent of the size of urban areas and to compare the performance of this new measure with that of existing measures of integration.

To apply space syntax it is necessary to construct a graphical representation of an urban area. This is typically done by dividing the total space of the area into public and nonpublic space. Public space can only be continuous and is called the open space of the area. This open space is divided in the least set of fattest convex spaces. By definition no tangent can be drawn on the perimeter of a convex space that passes through that space at any point.

On the basis of both the open space and the configuration of the convex spaces the axial map of an area can be drawn. The axial map contains the least set of the longest straight lines that can be drawn in the open space so that every convex space is crossed by at least one such line. The number of lines is called. L .

The axial map can be represented as a graph: the nodes of the graph represent the lines of the axial map; the links represent the intersections of the lines. The number of nodes corresponds to the number of lines and is also called L . The only difference between the graph and axial map is the different representation of the same features of an urban area. The axial map resembles the ground plan of an urban area but is not very convenient for computations. The graph, on the other hand, does not look like a ground plan at all, but makes computations easy. Whenever someone is referring to the axial map they use 'number of lines'; referring to the graph that is used 'number of nodes'.

In space syntax, distance always means topological distance and it will be referred to it as 'depth' or D . Depth is measured in steps. The depth between two lines that intersect is 1. In every other case it is the minimum number of lines that must be crossed to get from one line to the other, plus 1. The sum of the depths of a line to all the other lines of the axial map is called the total depth or T_d of that line. The D values tend to get very large and are not easy to work with. Therefore, space syntax works with the mean depth or T_d of lines.

When a line of axial map has a low T_d or D value the axial map will look shallow from this point of view; all the other lines are very near. The axial map will look much deeper from lines with higher D values. Maps with a low mean D value will,

from most lines, look more shallow than maps with a high mean Td value.

The distinction between deep and shallow is central to space syntax. Urban areas are described and compared in terms of the depth and shallowness of their axial maps. The distribution of these properties across the lines of the axial map is a second way to distinguish urban areas.

It must be understood that integration always means integration towards something. Axial maps with a low mean D value are integrated towards themselves. Lines with a low D are integrated towards the other lines of the axial map. The integration of a line towards all the other lines of the axial map is called global integration and can be expressed in the D value of the line. The integration of an axial map towards itself is called the mean global integration of the map and can be expressed as the mean of D value of the lines of the map.

The values of Td and D depend on the number of lines (L) of an axial map. They increase when L increases. In order to be able to compare axial maps of different size, standardisation of integration measures is needed.

With an objective and precise method of description, this technique can be used in the description and analysis of patterns of spatial organisation, both at the building level and urban level. The idea of that method is that, by using this method, the researchers can investigate how well environments work, rigorously relating social variables to morphological structure of the cities. And also they can thus simulate the performance of real and hypothetical schemes on the computer, so that it can be used as a suggestive and evaluate design tool. Space syntax is therefore both a method and a message, and it would open up new perspectives to urban design. It gives a rational way of approaching urban design "top down" so that anyone can participate in the decision taking process from the "bottom up". Space syntax allows the structure of the area to suggest new possibilities. Above all, it is a way of looking at the oldest problem of all in urban design: how to add the new to the old. And with using space syntax method, a comparison can be done between the traditional towns and modern cities. In this chapter, a wide description of this method has been done. The principles of this method has been introduced-integration, movement organisation... etc and analytic structure of it has been explained. And also a comparison between Apt and Marquess Road estate has been explained in order to make the subject clear.

In the fifth chapter, the results that has been provided from the spacesyntax in the sample areas are tested. In this chapter, the description of the spatial organisations that are seen in Arnavutköy and Galata is compared in a substantial way of research and with an objective analysis method the movement pattern has been introduced. By determining the integrated core, the measure of the movement has been done by counting the number of shops in that area. And the relationship

between the movement and the integrated area is measured by using the regression analysis method.

In the last chapter the results and suggestions has been introduced.

Finally, by examining the morphological variety of the urban layouts and the identifications of the specific and distinctive characteristics of the sample areas of Istanbul such as Galata and Arnavutköy, that reflect the richness ad the density of its social, economic, cultural environment, will contribute considerably richness of the urban design knowledge. And such studies will provide messages to planners and architects by making an objective description of spatial organisations in the urban areas.

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Global anlamda bir değişim sürecinin yaşandığı günümüzde bu değişimden en fazla etkilenen, şüphesiz, şehirler olmuştur. Yeni dünya düzeni küreselleşme, sanayii ötesi toplum, bilgi toplumu, post-modernizm gibi bir çok kavramsal şemalarla açıklanmaya çalışılan bu değişim sürecinin, fırsatlarıyla beraber bir çok sorunları da getirdiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra hız kazanan bu yeni oluşuma şehirlerin bir an önce ayak uydurabilmesi için getirilen küreselleşme önerisi, artık günümüzde o kadar benimsenmiştir ki; şehirler birbirlerinden daha fazla "küreselleşmek" için daha fazla farklılaşma çabalarına girmişler ve sonuçta da birbirlerine benzeyen şehirlerin doğmasına neden olmuşlardır (A.Aksoy, 1993). Gerçi şehirlerin bu oluşuma bir an önce uyum sağlamaları için bu yeni yaklaşımdan faydalanmaları gerekmektedir. Giderek parçalanmış şehirlerde, farklı kimliklerin birarada nasıl yer alacağına ve çağdaş ortak yaşamda bunların nasıl beraberce, bulunacaklarına bir an önce karar verilmelidir. Aksi takdirde, küreselliği benimsemiş bir şehir, yerel kültürünü bu yeni mantıkla birleştiremeyecek ve sonunda büyük bir çıkmaza girerek kaybolup gidecektir.

İşte bu amaçla, şehirler öncelikle kendi yapılarını tanımalı ve tanıtmalıdır. Sahip olduğu farklı kültürlerin, sosyal yapılarını, mekansal düzenini ortaya çıkarmalı ve bunların beraberce, yan yana, yer almalarına izin verilmelidir. Bunu gerçekleştirmek için de şehirler öncelikle şehirlilerle güçlü bir diyalog içerisinde bulunmalılardır. Şehirli de yaşadığı şehrin özelliklerini içine sindirmeli, yaşadığı yerlerin özgünlüğünün farkında olmalıdır. Yoksa E.Batur'un dediği gibi, "içinde yaşadığı şehrin topografyasına sinen farklı nabız atışlarını hissetmeyen, bütün bunlarla ve türevleriyle yaratıcı bir diyalog geliştirmeden yaşayan Ademoğlu nerede olursa yaşar" (E.Batur, 1993).

Bu çalışmada, şehirlerin sahip oldukları değerlerin, öncelikle kendi fiziksel mekan düzenlenişi içerisinde açıklanarak tanıtılması amaçlanmıştır. Bir şehrin sosyal, kültürel, ekonomik, politik yapısını en iyi açıklayan ve genelde en fazla değişime direnen

bölümü şehrin yerleşim dokusudur. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle şehrin mekansal düzenini gene şehrin iç yapısında arayan ve bu düzeni oluşturan sosyal ve fiziksel süreçlerde inceleyen bir yöntemin belirlenmesinin gereğine inanılmış ve şehrsel biçimlenmeyi etkileyen nedenleri somut verilerle açıklayacak morfolojik yöntemlere başvurulmuştur.

Tüm bu gerçekler ışığında bu çalışmada, yerleşmelerin morfolojik analizlerini yapabilmek için, geliştirilen bir matematiksel yöntem yardımıyla; yerleşme dokusu, morfolojik yapıyla sosyal yapı ilişkilendirilerek, mekansal formu oluşturan unsurların açıklanılması hedeflenmiştir. Yerleşmelerin açık mekanlarının, bir başka deyişle sokak ve meydanlarının, morfolojik yapısını incelemek ve toplumsal davranışların mekana yansımaları araştırmak üzere, geliştirilmiş bir yöntem olan mekan sentaksı (Mekan Dizimi) analiz yöntemi ile, İstanbul'un tarihi ve kültürel değeri yüksek Arnavutköy ve Galata yöreleri örneklem alanı olarak seçilmiş ve toplumsal ve kültürel birikimlerini, yerel özelliklerini araştırarak planlamaya sonuçlar üretmek amaçlanmıştır.

1.2. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Mekansal şemaları, tarihsel ve kültürel verilere dayanarak ve insanların mekanlar üzerindeki davranışlarını belirleyerek saptamak üzere geliştirilmiş bir yöntem olan "Mekan Sentaksı" yöntemine göre; yerleşme mekanlarının insan örgütlenmeleri ve toplulukları üzerindeki etkisi, birbirleri ile ilişkili mekanlar sistemi düzeyindedir. Yerleşmelerde bazı mekanlar diğerlerine göre daha ayrıcalıklı veya bir başka deyişle daha üstün kılınmıştır. Bu alanlar, yerleşmelerin bütünleşme özelliği (entegrasyon değeri) yüksek olan alanlardır. Bir yerleşmede yaşayanların doğrultular boyunca hareket etmeleri ve içbükey (konveks) mekanlarda toplanmaları, insan işlevlerinin doğal bir geometrisi olduğunu kanıtlamaktadır. Yani yaya hareketlerinin kalıplarını ve biçimlenişini şehrsel ağı kendisi belirlemektedir.

Mekan sentaksı yöntemini irdelemek ve morfolojik analizler yapabilmek amacı ile, çalışmada öncelikle örneklem bölgelerinde en fazla bütünleşen alanların meydana getirdiği çekirdeklerinde hareketlilik olgusu araştırılmıştır. Daha sonra da, bir sokak veya meydan gibi özel mekanlarda toplanan, ticari işlevlerin yaya hareketi için çoğaltıcı etkisi olacağı gerçeğinden hareketle örneklem alanlarının, en ayrıcalıklı ve en çok kullanılan sokaklarındaki dükkan sayıları tespit edilerek, hareketliliğin bir göstergesi olan bu dükkan sayımı ve öncelikli mekanlardaki entegrasyon değerleri

arasındaki ilişkiler regresyon analizleri yapılarak sınanmıştır.

Çalışmada kullanılan bu yöntemle, özgün yerleşme dokularına sahip Galata ve Arnavutköy'ün mevcut mekansal organizasyonu açıklanmakta ve bu mekansal organizasyonun biçimlenmesinde etkin bir görevi olan güçlü hareketlilik oranı sayısal bir şekilde incelenerek, bundan sonraki hareket örgüsü için bir takım öneriler getirilmesi de mümkün olmaktadır.

Bu çalışmanın, global ve yerel kontrolün hızlı bir şekilde yitirildiği insanların mekana ve birbirlerine yabancılaştığı İstanbul'un tarihi ve kültürel değeri yüksek Galata ve Arnavutköy yerleşmelerinde, yerleşmelerin mekansal ve fonksiyonel karmaşasını analiz eden ve bu yörelerin mekansal formlarını global ve yerel mekan organizasyon dokusunu sosyal değişkenlerle ilişkilendirerek ortaya çıkaran "mekansal sentaks" yöntemi ile, tarihi ve kültürel değeri yüksek bu yerleşmelere ve özellikle bundan sonraki şehirselleme çalışmalarına öneri bazında bir takım yeni bakış açıları getireceğine inanılmaktadır.

Bu çalışmanın, mekansal düzen türlerine açıklayıcı bir takım kavramsal yaklaşımlar kazandırması ve gelecek şehirselleme morfoloji bilimi çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından 'Şehirselleme Morfoloji' alanına, kullandığı analiz yöntemi ile bundan sonra yapılacak şehirselleme tasarım çalışmalarına yardımcı olması yanısıra; mekansal düzene ilişkin somut veriler oluşturarak İstanbul'un Arnavutköy ve Galata yerleşmelerinin özgün mekansal organizasyon biçimlerini incelemesi bakımından da, şehirselleme kimlik bunalımlarının yaşandığı şu günlerde, özellikle İstanbullu'lara, tarihsel ve kültürel değerlerinin yansıtıldığı özgün şehirselleme alanlarının korunmasına yönelik mesajlar vermesi ve böylece yarar sağlaması hedeflenmiştir.

2. BÖLÜM ŞEHİRSEL MORFOLOJİ BİLİMİNE AİT KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR

2.1. ŞEHİRSEL MORFOLOJİYE GİRİŞ

Şehirler, teknik, politik, ekonomik ve sosyal pek çok konular tarafından etkilenen karmaşık ama çözülmesi kolay mekanlar zinciridir. Kuşkusuz şehirler için bir çok tanımlama yapılmıştır. Çeşitli bilim dallarına ait kişiler şehri kendi açılarından tanımlamaya çalışmışlardır; ekonomistler tarım, endüstri ya da hizmetler gibi işgücü kriterlerine; sosyologlar, sosyal farklılaşma, aile büyüklüğü ya da eğitim oranlarına; hukukçular idare düzene ya da nüfus kriterlerine göre çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Bu tanımlar ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişmektedir. Gerçek olan, şehirler coğrafyanın ve kültürün oluşturduğu en büyük insan eliyle yapılaşmış yapma çevrelerdir (Vance, 1990, s.38).

Günümüz, teknolojinin çok hızlı bir şekilde geliştiği endüstri çağıdır ve bu endüstri dünyasının büyük bir bölümü şehrsel çevrede yaşamaktadır (Whitehand, 1992). Bu çevrenin fiziksel kısmının üretimi ve gelişimi genellikle bu çevrede yaşayan toplum tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu değişim de bu çevrede yaşayan toplumu doğrudan etkilemektedir. Günümüzde içinde yaşadığı şehrsel alanın veya çevrenin fiziksel bir takım özelliklerine ilgi gösteren ve sahip çıkan duyarlı toplumlar görülmektedir. Endüstri çağının toplumları, içinde yaşadıkları şehrsel çevrenin biçimlenişinde en az tasarımcılar kadar etkili olmak istemekte ve karar aşamasında tasarımcılarla beraber yer almak arzusundadırlar.

İşte, "global tasarım" dediğimiz, toplumun tasarımcılarla beraber karar verme aşamasının şu an geçerli olmasının nedeni, kuşkusuz, şehir plancılarının ve tasarımcılarının verdiği başarısız örneklerin sonucudur. Günümüzde, şehrsel tasarımcılar ve mimarlar şehrsel mekan tasarımında bazı şeylerin eksik kaldığının ve bu konuyla ilgili birşeylerin yanlış gittiğinin farkındadırlar. Tasarımcılar, şehirler gibi hayli kompleks fiziksel bir yapıya sahip yerlerde görülen mekansal düzen türlerini araştırmada ve tanımlamada kavramsal ve teknik açıdan yetersiz kalmakta ve bunun sonucunda da şehrsel mekan tasarımında yeterli derecede beğeni toplayamamaktadırlar. Şehrsel mekan düzeni ile ilgili bu bilgi eksikliği ve hatta sorumluluk kaybı, kavramsal

bir güçlüğü ana yapısını oluşturmaktadır, çünkü, bugün tasarımcılar doğru bir şekilde kendi mekansal mantıklarını tam olarak anlayamadıkları için, kendi sosyal sonuçlarını da anlayamamaktadırlar ve bunun sonucunda da yeni bir takım fikirler geliştirememektedirler (Hillier, 1983).

Başarılı ve işleyen şehirseller alanların veya çevrelerin kurulabilmesi için, öncelikle o alanı veya çevreyi şehir yapan nedenleri araştırmak, nedenlerin analizini yapmak gerekir. Bir şehri, şehir yapan veya o yere şehir hissini veren birçok unsur vardır. Bu unsurlardan en önemlileri, şüphesiz, ekonomik ve sosyal koşullardır, fakat günümüzde coğrafyacılar, şehirlerin oluşmasında sadece ekonomik ve sosyal süreçlerin tek başına yeterli olmadığını, fiziksel belirleyicilerin de en az diğer unsurlar kadar dominant bir öge niteliğini taşıdığını iddia etmektedirler (Vance, 1990, s.39). Gelişmiş ülkelerde son yıllarda yapılan araştırmalar, insanların toplumsal yaşamına ve eylemlerine duyarlı bir şehirseller biçimlendirme sistemi istediklerini ortaya çıkarmaktadır (Oktay, 1991).

Şehirseller alanların ve çevrelerin biçimlenmesi konusuna, günümüzde, daha duyarlı bir şekilde yaklaşılmakta ve bu konuyla ilgili farklı disiplinlerce bir çok deneme hazırlanmaktadır. Bunun yanı sıra, yine günümüzde, şehirseller mekan düzeni ve biçimlenmesiyle ilgili olarak yapılan toplantı ve konferanslarda, çeşitli görüşler ortaya atılmaktadır. Bu konuyla ilgili bir, Şehirseller Form Sözlüğü (Glossary of Urban Form, Larkham ve Jones) hazırlanmış ve yılda iki kere "International Urban Morphology Newsletter" başlığı altında bir dergi yayınlanmaya başlanmıştır ve ayrıca, şehir peyzajı hakkında kavramsal bilgi sağlayan birkaç kitap da yayınlanmıştır (Örneğin; Relph 1987; Vance, 1990). Bunlardan başka, şehir formu hakkında üniversiteler tarafından çıkarılan yazıların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu yayınlara ilaveten; arazi kullanımı, şehirseller morfoloji ve fiziksel çevre konuları üzerinde çalışan URBINNO adı altında yeni bir uluslararası araştırma ağı kurulmuş, şehirseller peyzaj hakkında uluslararası bir konferans düzenlenmiştir (Whitehand, 1992). Tüm bunlar, şehirlerin oluşma sürecinde şehirseller formların ne kadar etkili olduklarının farklı disiplinlerce farkına varıldığını göstermektedir, ancak, öbür yanda Fielding ve Halford (1990); İngiltere'de, şehirseller değişim süreci ve şehirseller doku değişimi konularında yaptıkları araştırmalarında, şimdiye kadar şehirlerin fiziksel formlarını konu alan ne kadar az incelemenin yapıldığına da dikkat çekmektedir.

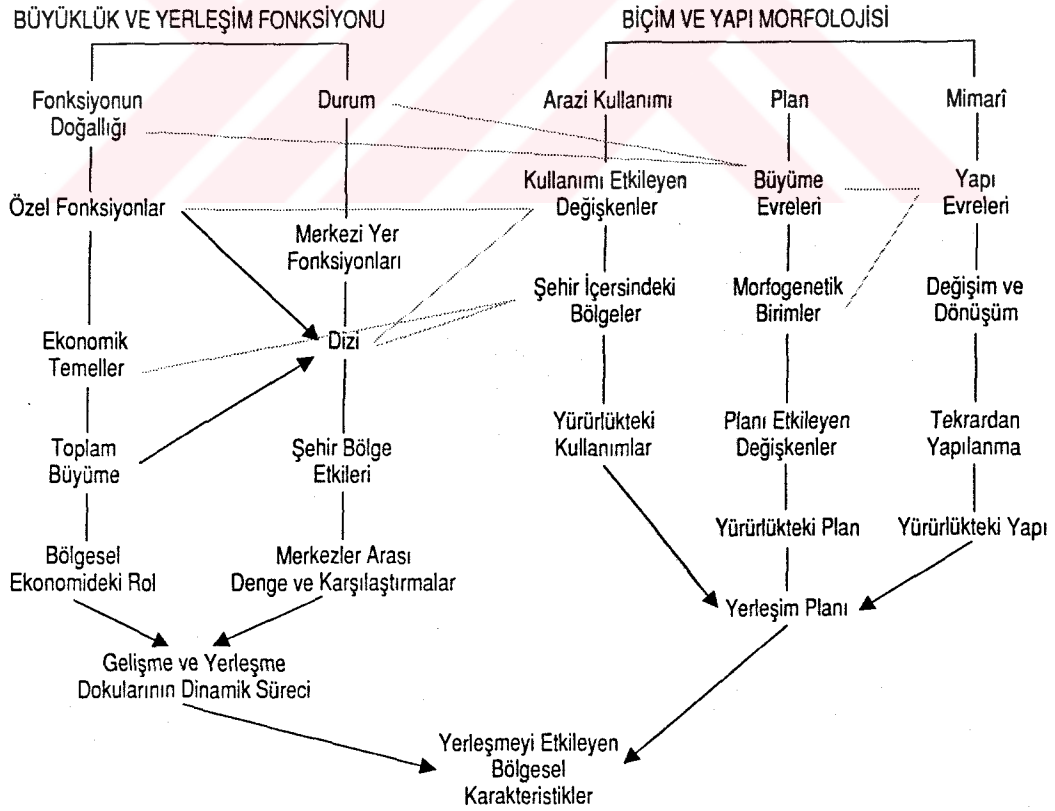
İşte bu nedenlerle, şehirseller değişim süreci ve şehirseller doku değişimi ile ilgili araştırmalara ışık tutacak, şehirseller biçim oluşumunu, kendi şehirseller değişim sürecinde ve kendi şehirseller doku evriminde inceleyen "şehirseller morfoloji" kavramı geniş bir

şekilde şöyle açıklanabilir:

2.2. ŞEHİRSSEL MORFOLOJİ TANIMI

Şehrsel morfolojinin tanımına geçmeden önce, "morfoloji" kavramının sözlük tanımı yapıldığında; "Morfoloji", (yun.)nin morphe; biçim'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur anlamına geldiği görülür. Morfoloji; Organizmaların şeklini ve yapısını inceleyen bilim, biçim bilimidir (Meydan Larousse).

Şehrsel Morfoloji de bir çeşit şehir biçim bilimidir ve şehrsel morfoloji ile ilgili birçok tanım yapılmaktadır. Örneğin; Vance'e göre şehrsel morfoloji; şehrin içindeki mekanın incelenmesi ve anlamının açıklanmasıdır. Bir başka tanıma göre, şehrin iç yapısının incelenmesidir (Carter, 1972, s.8) ve üç bölümden oluşur. Bunlar; arazi kullanımı veya bina fonksiyonları ve binaların mimari tarzlarıdır. Bu üç özellik birbirinden bağımsız yer alırlar ve sonsuz nitelikte şehir görüntüsü meydana getirirler. Her biri ayrı ayrı ele alınabilir ve birbirleriyle oluşturdıkları ilişki tüm şehri meydana getirir (Şekil 2.1).

Şekil 2.1. Şehrsel coğrafyanın kapsadığı alanları gösteren diyagram

Kaynak: Carter, H. (1972) The Study of Urban Geography, London, s.9.

Bu diyagram iki nedenden dolayı gösterilmiştir. Birincisi; bu diyagram, şehrsel coğrafyanın bir kısmını oluşturan çok çeşitli araştırma alanlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi gösterir, aynı zamanda, araştırmamanın gerekli olduğu alanları belirtir.

Kısaca, şehrsel morfoloji bir bakış açısidir. Şehir formu ve yapısı, kendi içerisindeki fiziki/mekansal öğelerin biraraya geliş biçiminden oluşurken şehrsel morfoloji, bu formların fiziksel yapısını ve formların içeriğindeki sosyal güçlerin içeriğini ve nedenleri arasındaki ilişkilerini araştıran bir bilim dalıdır.

Şehrsel morfoloji, işlevsel ve ekonomik açıdan olduğu gibi algısal, tarihsel ve sezgisel yaklaşımlarla da şehrin formunu ve yapısını inceler. Özetle, çeşitli düzey ve nitelikteki anlayışları da içinde barındırarak geliştirilebilecek bir yaklaşım türüdür (M.A.Gebauer ve I.Samuels'in Urban Morphology: An Introduction, 1981, Oxford'de yayınlanmıştır).

"Şehrsel morfoloji, şehrin nesnel bir analizini yapmaya çalışır. Şehri:

- a) Fiziki bir yapı ve gerçeklik
- b) Toplumdaki dinamiklere göre sürekli gelişen, değişen ve dönüşen bir organizma,
- c) Sosyal güçler ile onların yaşadığı yapı ve çevre arasındaki etkileşimlerin bir odak noktası olarak bu çözümlemeleri yapmaya çaba gösterir" (Oktay, D. 1991).

Şehrsel morfoloji, şehrsel formu sadece mekansal ve fiziksel yönden incelemeyi, aynı zamanda şehrin yapısını şehrsel formun oluşmasına neden olan koşulların içerisinde şehrin yapısını inceler. Kısaca, şehrsel morfoloji, şehrin yapısını değiştiren ya da oluşturan tüm nedenleri tanımlamaya çalışan bir yaklaşımdır.

Şehrsel morfolojinin getirdiği yaklaşımlar (Oktay, 1991) iki türdür:

- Fiziki form ile sosyal süreç arasındaki diyalektik, birbirinden ayrılmayan bir ilişki vardır.
- Fiziki veya mekansal değişimler bazı sosyal süreçlere ortam oluşturur. Bina kullanımlarında ya da arazi kullanımlarında görülen bazı değişiklikler, o bölgenin sosyal yapısının da değişmesinde etken olur.

Bu nedenle, şehrsel morfoloji, sadece fiziksel ya da sadece sosyal süreç açısından değerlendirilebildiği gibi, aynı zamanda fiziksel ve sosyal süreçlerin beraber ele alındığı bir yaklaşımla da değerlendirilebilir.

2.3. ŞEHİRSEL MORFOLOJİ'NİN TARİHÇESİ

Şehirsel morfoloji kavramı, şehirsel tasarım gibi, diğer alanlardan farklı bir şekilde sadece coğrafya disiplini içerisinde ele alındığında, araştırmanın büyük bir bölümünün dünyanın üç bölgesinde yoğunlaştığı görülecektir. Bunlar Alman monojenetik geleneğinin yuvası olan Orta Avrupa, İngiltere ve Kuzey Amerika özellikle A.B.D.'dir. Bu bölgelerin dışında yapılan çalışmalar, buradaki çalışmalara nispeten çok az sayıdadırlar. Örneğin; Fransa'da Blanchard'ın ilk çalışmalarına rağmen, şehirsel coğrafyaya yeterince önem verilmemiş ve kırsal yaşam formları hakkında yapılan uzun araştırmalarda şehirsel morfoloji çok az ilgi toplamıştır (Whitehand, 1981).

Orta Avrupa bu konunun gelişmesinde çok etkili olmuştur. Ayrıca İngiltere'de de gelişmesini sağlamıştır. Bu üç coğrafi bölgeden sadece Orta Avrupa "Okul" niteliğindedir. 19.yüzyılın sonlarında Schlüter kültürel peyzaj morfolojisi önermiştir. Böylece hızla gelişen jeomorfolojinin kültürel coğrafyası tamamlanmıştır. Şehirlerin fiziksel formlarını ve görünüşlerini "şehirsel peyzaj" adı altında (Stadtlandschaft) incelemiştir. 20.yüzyılın ilk otuz yılında gittikçe önem kazanan beşeri coğrafyasını genel ve şehirsel coğrafyasına dahil etmiştir. Bu yaklaşım Hassinger'in Viyana'daki tarihi mimari stillerinin incelenmesi ile ilgili çalışmaları ile desteklenmiştir. Daha sonra buna benzer bir çalışma "sanat coğrafyası" adı altında Schaefer tarafından yapılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk on yılda Alman şehirsel morfolojisini inceleyen en önemli tek kaynak Schlüter'in öğrencisi Geisler tarafından yapılan çalışma olmuştur. Danzig hakkındaki çalışması, şehirsel formu, daha önceki çalışmalardan daha detaylı bir şekilde incelemektedir. Bunu, Alman şehirlerindeki; bina türlerinin, şehir planlarının ve şehir alanlarının sınıflandırıldığı "Die Deutsche Stadt" adlı çalışması izlemiştir. Bu çalışma kısmen etkili olmuştur, aynı zamanda karşıt çalışmalarının gelişmesini de teşvik etmiştir. Dört yıl sonra Martiny tarafından yapılan Almanya'daki yerleşmelerin şehirsel ve kırsal açıdan incelendiği plan biçimlenmesiyle bu konu daha da önem kazanmıştır. Fakat Geisler ve Martiny'nin yaptığı bu araştırma yüzeysel olduğu için eleştirilmiştir. Gerçekleri değiştirmeden ve tanımladıkları planların gelişimini yapmadan, morfografiksel haritalar üzerinde, yerleşmelerin planlarını sözlü olarak anlatmışlar, projelerini morfografik sınıflandırma ile oluşturmuşlardır. Bu davranışlarıyla da önemlerini kaybetmişlerdir. Çalışmalarında plot-doku'ları oluşturacak büyük topoğrafik planları kullanmaları, onların belli bir kompozisyona sahip olmayan şehirlerin bulunduğu dönemi gözden kaçırmalarına sebep olmuştur. Planların farklı

bölümleri genetik olarak birbirine karışmıştır.

İç-savaş yıllarında, iki önemli gelişme olmuştur. Bunlardan birincisi; Meier ve Rörig gibi şehirselle tarihçilerinin ve Klaiber ve Edler gibi şehir planlama tarihi ile ilgilenen mimarların çalışmalarının şehirselle coğrafyacılar tarafından tanınmasıdır (Whitehand, 1981). İkincisi de; şehir biçimlenmesini oluşturan formların daha geniş bir şekilde tanınmasıdır. Bu kısmen Bobek'in ve Christaller'in çalışmalarının sonucunda oluşmuştur (Whitehand 1981). Çalışmalarında, Alman şehir coğrafyasında formdan fonksiyona değişen ilgi odağının etkileri bulunmaktadır. Şehirselle morfoloji içerisinde, sosyo-ekonomik çevreye ve tarihi gelişmeye bağlı kalınarak oluşan formların önemi daha geniş bir şekilde ispatlanmıştır. Örneğin; Scharlau, 1941 yılında yaptığı, sekiz ortaçağ şehrini kapsayan çalışmasında, şehir planlarının oluşumunu incelemiş, caddeleri, önemli noktaları ve binaların "block-planlarını" gösteren kadastral planlardan yararlanmıştır (Whitehand, 1981).

Savaş sonrasında görülen Orta Avrupa'daki şehirselle morfoloji çalışmaları, iç-savaş yıllarında görülen Alman morfogenetik çalışmalarının bir devamı olmuştur. Bunlardan biri, morfolojik özellikler gözetmeksizin çeşitli şehirlerin birarada ele alınmasıdır. Diğer bir çalışma, kavramların grafiksel ve kartografiksel olarak açıklanmasıyla oluşturulmuştur. Bu tür bir çalışma, önce Bobek ve Lichtenberger'in, sonra sadece Lichtenberger'in Viyana'da yaptığı uygulamalarda açıkça görülmektedir (Whitehand, 1981).

Bu tarz morfolojik analizler, Krings ve Sabelberg tarafından 1980'lere kadar Orta Avrupa'da görülmüştür.

İngiltere'de Alman morfogenetik geleneğinden sorumlu öğrenci M.R.G.Conzen'dir. Conzen 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında, Berlin Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'nde okurken, Louis ve Bobek'in etkisinde kalmıştır. 1933 yılında İngiltere'ye göç etmiştir ve coğrafyaya dönmeden evvel, önce şehir plancısı olarak çalışmıştır. Planlamada bu dönem onun için çok etkili olmuştur. Fakat Conzen'in asıl uğraşı, şehir planlamasından çok şehirselle morfogenetiktir. 1949'da İngiltere'nin kuzey doğusundaki şehirselle ve kırsal yerleşmelerin biçimlerini sembolik bir şekilde gösteren bir harita yayınlamıştır. Kavramsal ve stil açısından bu harita Alman morfogenetik geleneğinin etkisini anlamlı bir şekilde göstermektedir. 1958 yılında Whitby üzerine yaptığı çalışma da bunun bir devamı şeklindedir. Bu çalışma sadece bütün şehirdeki bina tipleri ve bina kullanımının bir örnekleme olmayıp, aynı zamanda, şehir peyzajının korunmasında şehrin fiziksel yapısının nasıl kullanılacağını

göstermektedir.

Cowren'in şehir morfolojisi ile ilgili ilk 1960'da yayınladığı en önemli çalışması "Alnwick, Northumberland: a study in town plan analysis"dir. bu çalışmanın başarıları beş başlıkta özetlenebilir. Birincisi, şehir morfolojisinin prensiplerinin geliştirilmesi; ikincisi, mevcut gelişmenin ortaya konması; üçüncüsü, temel analiz üniteleri olarak bireysel yapı adalarının belirlenmesi; dördüncüsü, detaylı harita analizi; beşinci olarak, şehir yapısındaki gelişmenin ortaya konulmasıdır. Aynı zamanda, Conzen bir şehri, şehir planı, bina formları ve analiz kullanımı gibi bugün de geçerliliğini koruyan kavramlarla beraber ele almıştır. Şehir planını kendi içinde yollara ve yol sistemine, yapı adalarına ve binalara ayırmıştır.

Alnwick çalışmasındaki yaklaşımını tartışırken Conzen şöyle yazmıştır: "Şekilci süreçlerin temelini teşkil eden mevcut formların aslını arayıp bulan ve formlara göre süreçleri açıklayan evrimsel yaklaşım, analizin rasyonel metodunu oluşturur". Conzen'in önerdiği şekilde şehir formunun analizi için rasyonel bir analiz yönteminin oluşturulması gerekmektedir. Örneğin; bu günden başlayarak geriye giden bir yaklaşım süreci gerçek anlamda açıklayamaz. İncelemenin geçmişten bugüne yürütülmesi ve bu arada kaybolan elemanların da mevcutlar kadar önem verilerek ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, sadece bugün mevcut olanların morfografik yaklaşımı reddedilmektedir. Bunun yerine, mevcutların yanısıra yokolanların tarihi kayıtları ve planlarının da göz önüne alınarak incelenmesi gerekmektedir.

Conzen İngiltere'de Conzen okulunu geliştirmiştir. Conzen'den önce İngiltere'de 1920'lerde, Fluere'den etkilenen ve Avrupa şehir formunu tanımlayarak genelleştiren çalışmalar vardır.

Avrupa şehir formu ile ilgili algısal ve tanımsal genellemelere ilişkin çalışmalar, II.Dünya Savaşı'ndan sonra daha bir hız kazanmıştır. Özellikle Smailes'in bu konuyla ilgili çalışmaları bu konunun gelişmesinde çok etkili olmuştur. Binaların birer birer incelenilmesinden çok, geniş çapta şehir yapısının incelenilmesi gerektiği savunulmuştur. Tarih bugünkü yapının oluşmasına katkısı nedeniyle önemlidir. Smailes'in etkisi, Conzen'in 1950 ve 1960 yıllarında yaptığı detaylı analiz çalışmalarında da devam etmiştir. Bu çalışmaları, 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında, Davies ve Jonston'ın yaptığı, tarihsel coğrafyanın ikinci derecede önemsendiği, sayısal ve morfografiksel analiz çalışmaları izlemiştir. Carter ise tarihsel coğrafyaya önem vererek, bu uygulamasıyla İngiliz şehir coğrafyacıları arasında tek kalmıştır.

1970'lerde İngiliz şehirlerine uygulanan morfoloji çalışmaları Amerika'daki çalışmaların etkisinde kalmıştır. Amerikan şehir morfolojisi de kendi içinde iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, Berkeley okulunda geliştirilen kültürel coğrafya grubu; diğeri ise bir sosyo-ekonomik perspektif içinde arazi kullanımını inceleyen gruptur. Amerikan şehir coğrafyası, 1950'lerde Burgess'in halkalar kavramı, Hoyt'un sektör kurnamı ve Ullmann'ın çok merkezilik kavramı üzerinde durmasına karşın, 1960'lar da ilgi, diğer İngilizce konuşulan ülkelere kaymıştır. Bunlar arasındaki en önemli konu ise şehirdeki arsa değeri ile arazi kullanımının tarihi gelişmesi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır.

"Kültürel coğrafya, Amerika'da şehir coğrafyasının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu alandaki çalışmalar Leighly ile başlayıp, Spencer, Rickert, Bastian, Jakle ile devam etmiştir. Kültürel coğrafya ile ilgili bu araştırmanın esas amacı, kültürel stillerle ilgilenip, uzun bir geçmişi olan Orta Avrupa araştırma geleneği ile ilgisini en azda tutmaktır.

Amerika'da şehir morfolojisi, şehir coğrafyası tarafından çeşitli açılardan doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Bunlar arasında, iki önemli etkiden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, birey şehirlerin tarihi gelişmesinin şehir tarihçileri tarafından incelenmesidir; ikincisi ise 1980'lerde toplumdaki farklı tabakaların ekonomik ilgilerinin sosyal bilimciler tarafından incelenmesidir. Her ne kadar ekonomik kuramları; şehir morfolojisini, Amerikan şehir coğrafyası üzerindeki etkisi açısından ele alıyor olsa da, şehir morfolojisine, şehir tarihinin daha doğrudan bir etkisi olacaktır.

Şehir morfolojisi üzerinde ekonominin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için arazi kullanımının yanısıra, farklı kullanımların getirdiği gelirlerin bir karşılaştırılmasının yapılması gerekmektedir. Bazı mal sahipleri binaları yatırım kaynağı olarak görmektedir, diğerleri ise faaliyetlerinin kılıfı olarak göstermektedir. Bu iki yaklaşım arasındaki farkın anlaşılması şehir morfolojisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Kubat, 1994a).

Gurdes'e göre şehirlerin morfolojik yapısı, çeşitli arazi kullanımları arasındaki ilişki ve ulaşım sistemindeki gelişmelere dayandırılmıştır. Özellikle yol dokusunun şehir yapısının dinamizmi üzerindeki etkisi üzerinde durulmakla birlikte, şehirlerin morfolojik yapısının bir tek nedene bağlanarak açıklanamayacağı belirtilmiştir. Bu perspektif açısından konu ele alınıp, dokuz Avrupa şehrinden mekansal gelişme

örnekleri verilmiştir

Şehirlerinin mekansal sistemlerinin gelişmesi ve yeni gelişmelerin Avrupa şehir mekanına yansımalarını da inceleyen Gurdes, farklı evrelerde de olsa, tüm şehirlerin sonuçta benzer yapısal esaslara dayandığını, ilk dönemlerde oluşan yol dokusunun biçimsel özelliklerini; kolayca yitirmediğini, ringlerden çok radyallerden oluşmuş mevcut Avrupa şehir dokusunun yeniliklere kolayca adapte olamayacağı, şehirlerin karakteristiklerinin de morfolojik yapılanmayı etkileyeceği konusunda getirmiş olduğu yaklaşımları ile, morfoloji ve ulaşım ilişkileri konularında yararlı bilgiler üretmiştir.

Son yıllarda, sanayileşme sonucunda modern dönemin şehir dokularına verdiği zarara inanarak, tarihi şehirleri ve tarihi mekanları inceleyen Krier, şehirlerin sembolik değerlerinin yitirildiğine inanarak, şehircilikte ve mimarlıkta morfolojik ve tipolojik özelliklere değinen yaklaşımlar getiriyorsa da (Krier, 1979), şehir global formunu materyalize eden şehircilik ve mimariyi dinamik yapılanmaya bağlayarak inceleyen ve teorik yaklaşımlardan söz etmemiştir. Şehrin materyal formunun ve dokusunun oluşumundaki derinliklerin temelinde yatan gerçekleri; sosyolojik, kültürel ve psikolojik nedenlere bağlayarak inceleyen, ilk ve tek kişi Aldo Rossi olmuştur. Şehrin global formunu materyalize eden, mimari ve şehirciliği onun dinamik yapısına bağlayarak inceleyen, şehrin sosyal kültürel, tarihsel ve psikolojik karmaşasını tanımlayan ve bu tanımlamalarına sayısal bir boyut kazandıran Bill Hillier'in, şehir morfolojisi konusunda getirdikleri son dönemlerde, şehir morfolojisi ve şehirselleştirme alanında kazandırılmış yepyeni ve ilginç yaklaşımlar olarak ilgi çekmektedir (Hillier B; Hanson J, 1984)" (Kubat, 1994a).

2.4. ŞEHİRSEL MORFOLOJİ YAKLAŞIMLARI

Şehirselleştirme analizleri, bir çok farklı açıdan ele alınmış bir konudur. Her ne kadar bu analizler kişiden kişiye hatta ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse bile, hepsindeki ortak nokta, analizlerin belirli yerleşmelerin (şehirler, kasabalar vb.) şehirselleştirme elemanlarının gelişimi ve bunları oluşturan bileşenlerin araştırılması üzerinde yoğunlaşmış olmasıdır (Oktay, 1991).

Şehirselleştirme analizlerine ilişkin çalışmalar üç farklı yaklaşımla ele alınmıştır (Oktay, 1991).

- a) Tarihsel bağlamda gelişen şehirselle biçim analizleri (Conzen 1969, Vance 1990, Carter, 1972),
- b) "Ekonomistler ve coğrafyacılar tarafından mekansal açıdan geliştirilen şehirselle biçim analizleri (Christaller, Hoyt, Lynch),
- c) Şehirselle biçim bilimin uygulamısal sorunlarıyla ilgilenen şehirselle tasarımcılar ve mimarlar tarafından geliştirilmiş şehirselle biçim analizleri (Krier, 1979; Appleyard, 1964; Jacobs, 1961)".

2.4.1. Tarihselle Açıdan Şehirselle Biçim Analizleri

Şehirselle biçim analiz çalışmalarındaki yaklaşımlardan en kökleşmiş, kuşkusuz, geçmiş, yirminci yüzyılın başlarına kadar uzanan şehirselle biçim analizlerinin tarihselle açıdan değerlendirilme çalışmalarıdır.

Tarihi örneklerin analizi ve çağdaş şehirselle mekanın evrimini konu alan yakın dönem araştırmaların bulguları şu üç temel ilgi alanının varlığını ortaya koymuştur (Oktay, 1991):

- Şehirselle biçimin biçim-kalıtsal sorunları,
- Mekansal yapının elemanları,
- Şehirselle biçim-bilimin deneysel uygulamaları.

2.4.1.1. Şehirselle Biçimin Biçim-Kalıtsal Sorunları

Birinci gruptaki çalışmalar, Conzen tarafından gerçekleştirilen yaygın bir biçimselle analiz geleneğine yer verir. Conzen okulu genel bir kullanım çerçevesi içinde yararlı bir şekilde uyarlanabilecek bir dizi kavram üretmiştir. Bu gruptaki çalışmalar şehrin nesnel analizini şu iki aşamada tamamlamıştır: fiziksel ve somut bir gerçeklik olarak şehir ve bir organizma olarak şehir.

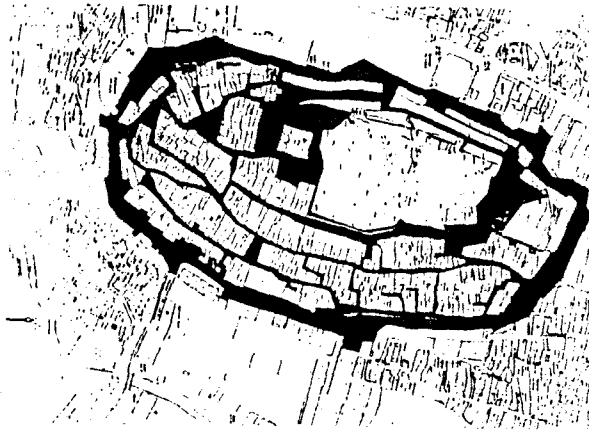
2.4.1.2. Mekansal Yapı Elemanları

Şehir planlarının formunun ya da şeklinin incelenmesi, bugün bile farkında olmadan kullanılan bir çok kelimenin üretilmesine neden olmuştur. Bu farkında olmadan kullanılan kelimelerden en yaygın olanı, şüphesiz, "ızgara sistemi" ya da "dama

tahtası sistemi" terimleridir. Bu kelimenin asıl anlamı, tüm caddelerin birbirlerini 90 derece keserek oluşturdukları yerleşme plan tipidir, aslında bu kelime daha çok "caddelerin herhangi bir dikdörtgen düzenlenmesi" demektir. Gerçek ızgara sisteminin karşısı olan "düzensiz, organik plan" ikinci grubu, "radyal-konsantrik plan" da üçüncü grubu oluşturur. Radyal-konsantrik terimi, bir merkezden bir dizi yolun etrafa dağılıp yayılması ve merkezleri ya da daireleri ortak olan bir dizi konsantrik dairesel yollarla başarılı bir şekilde kesilmesidir, oysa gene bu terimin anlamı değişmiştir. Bu terim genellikle büyük bir dairesel ya da çekirdek elemanına sahip caddeler için kullanılmaktadır, oysa, gerçek dama tahtası sistemine ya da konsantrik radyal sisteme sahip çok az şehir vardır.

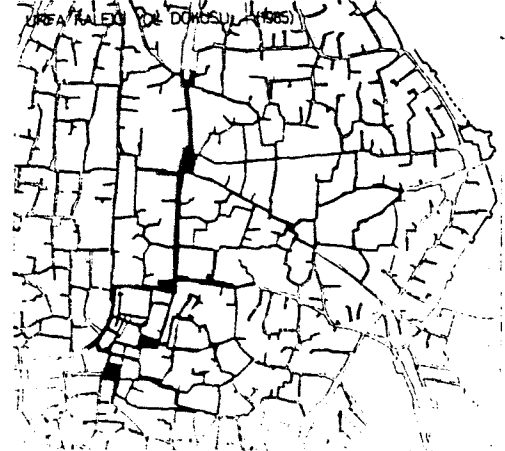
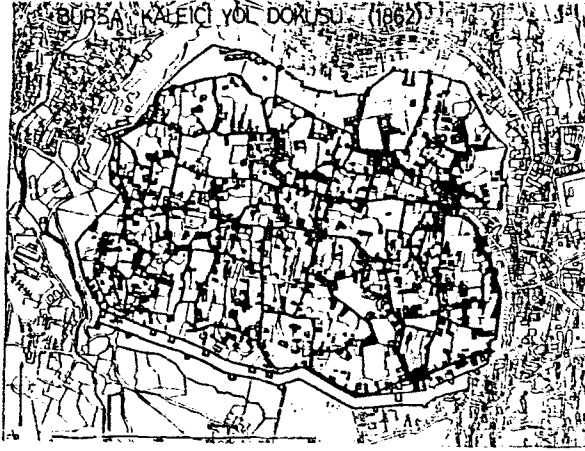
Şehirlerin formlarını tanımlamak için zengin bir sınıflandırma yapısı oluşturmaya üstün bir çaba gösterilmektedir. Örneğin, Dickinson "şehirsel zemin planının temel sistemleri" adını verdiği sınıflandırmada şehirsel biçim tanımlamalarını kısa başlıklar altında toplamıştır (Carter, 1972):

- Organik, düzensiz planlar: Bu grubun içinde yer alan caddeler, genişlik ve yön açısından rastgele bir şekilde oluşmuşlardır ve burada belirli, dominant, bir nokta ya da yol yoktur. Her ne kadar Dickinson bu gruba örnek olarak İspanya'nın Moorish şehirlerini ve Eski Afrika şehirlerini verse de, içlerinden bazıları bu türdedir, fakat bu gruba örnek olarak ülkemizden Urfa, Niğde, Mudurnu'yu verebiliriz (Şekil 2.2, 2.3, 2.4).

Şekil 2.2. Niğde kaleiçi organik yol dokusu (1992)

Kaynak: Kubat, S., Dökmeci, V. (1994) Anadolu Kale şehirlerinin morfolojik analizleri, İTÜ Araştırma Fonu

Şekil 2.3. Bursa kaleiçi organik yol dokusu (1862)

Şekil 2.4. Urfa kaleiçi organik yol dokusu

Kaynak: Kubat, S., Dökmeci, V. (1994) Anadolu Kale şehirlerinin morfolojik analizleri,
İTÜ Araştırma Fonu

- Radikal-Konsantrik planlar: Bir merkezden bir dizi yolun etrafa dağılıp, yayılması ve merkezler ya da daireleri ortak olan bir dizi konsantrik dairesel yollarla başarılı bir şekilde kesilmesidir. Bir merkezden veya bir çekirdekten (çekirdeğe örnek olarak, bir kilise ya da bir pazar alanı verilebilir) dışarıya doğru büyüme, Dickinson'a göre doğal nedenlerden dolayı gerçekleşen bir büyümedir, planlanmış bir form değildir.
- Dikdörtgen veya dama tahtası planlar: Yukarıda açıklanmıştır. Gerçek dama tahtasının bir dikdörtgen plana uyarlanması, bu tanıma dahil edilebilir (Şekil 2.5, 2.6).

Bu başlıklar aslında şehirlerinin formlarının tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında yararlı olabilir, fakat çoğu şehirler bu sade sınıflandırılmaya dahil edilir nitelikte değildir. Bu sınıflandırmadan başka, Tricart'ın yapmış olduğu sınıflandırma da bir başka yaklaşımı oluşturabilir (Carter, 1972, s.136):

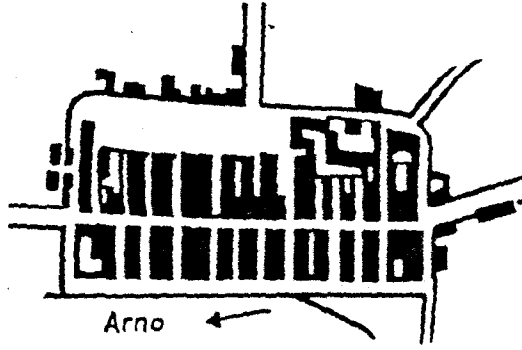
Tricart'ın (1954) şehir plan analizi için yapmış olduğu şema:

I. Homojen şehirler: Birleşik, bütünleşik yapıya sahip şehirler.

a) Planlanmış şehirler

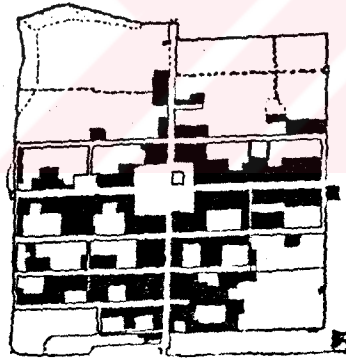
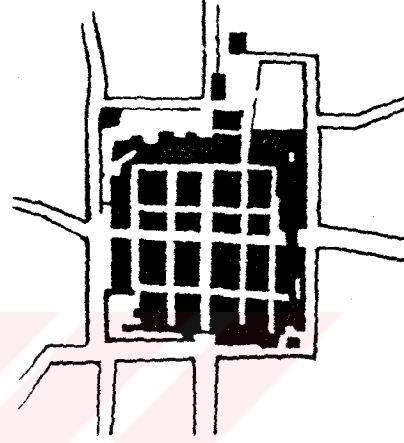
1- Dikdörtgen planlar

- Lineer
- Kaburgamsı
- Paralel
- Izgara sistem (Bkz. Şekil 2.5, 2.6).

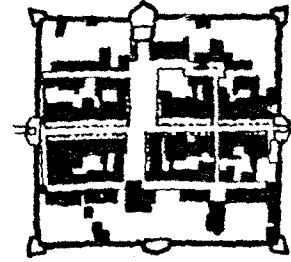
Santa Croce planı

Castelfranco di Sotto planı

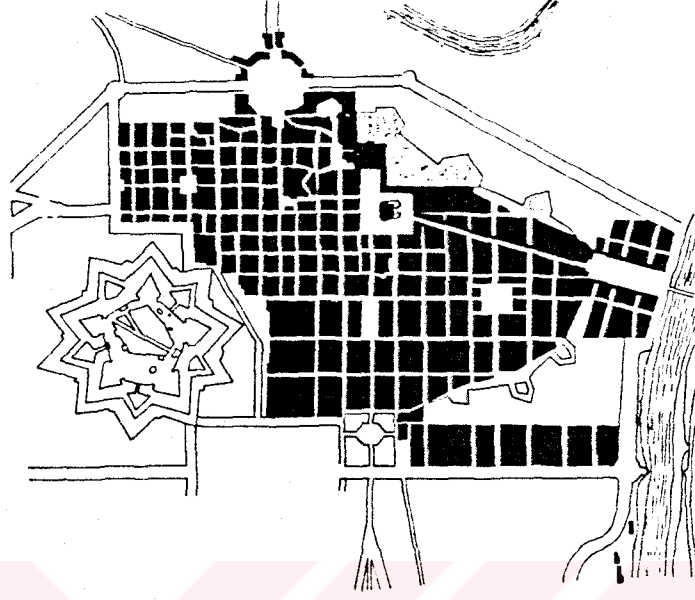
Firenzuola planı

Castelfranco di Sopra planı

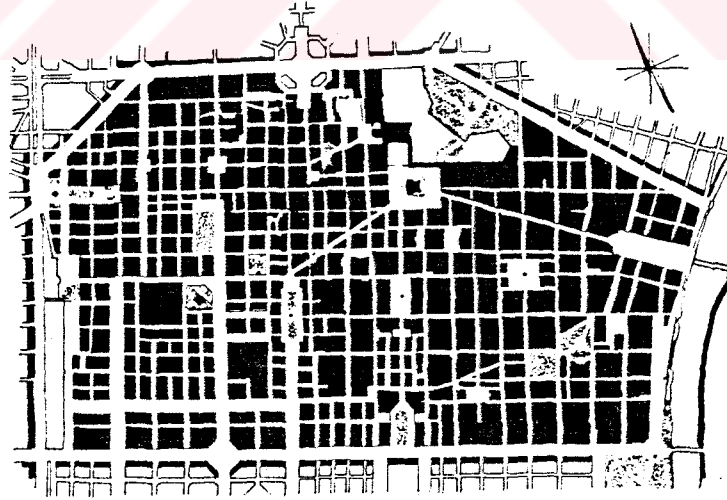

Şekil 2.5. Dama tahtası planlara örnekler

Kaynak: Gutkind, E.A. (1969) *Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol. IV*
The Free Press, New York

19. yüzyılda Torino planı

Günümüzde Torino

Şekil 2.6. Dama tahtası planlara örnekler

Kaynak: Gutkind, E. A. (1969) Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol. IV
The Free Press, New York

2- Radyal konsantrik planlar

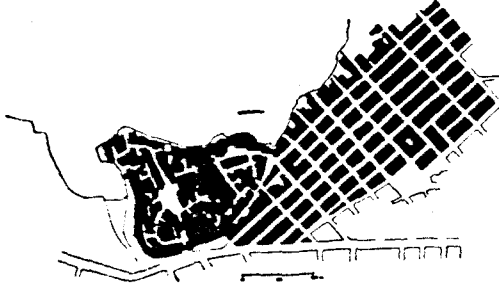
- Yıldız; radyellerin baskın olduğu plan türü,
- Dairesel; konsantrik yolların baskın olduğu plan türü,

b) Planlanmamış şehirler; doğal birşekilde büyüyen şehirler

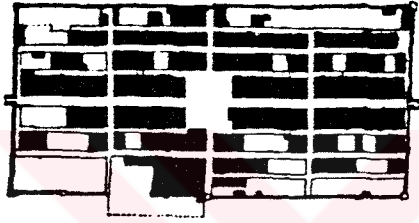
- 1- Kale şehirler; farklı bir sınıf türüdür, çünkü bu tip planlar biçimden çok fonksiyona göre şekillenmiştir. Buradaki esas nokta, form güçlü bir odak noktasıyla belirlenmiştir.
- 2- Yıldız biçiminde şehirler; dışarıya doğru bağımsız bir büyüme sayesinde oluşur, özellikle çevresinde sur veya duvarları olmayan yerlerde görülür.
- 3- Düzensiz, organik planlar; organik plan genelde yerleşmenin şartlarının bir sonucudur, fakat burda şehir tek bir bütünlüğüne gelişir.

II. Heterojen şehirler: Kompleks bir yapıya sahip şehirlerdir. Bir şehir bir dizi saf geometrik elemanlardan oluşur, fakat bu elemanlar arasında eğer bir ilişki yoksa, örneğin Los Angeles gibi, bu tür şehirler meydana gelirler. Bu tip şehirler dört gruba ayrılır:

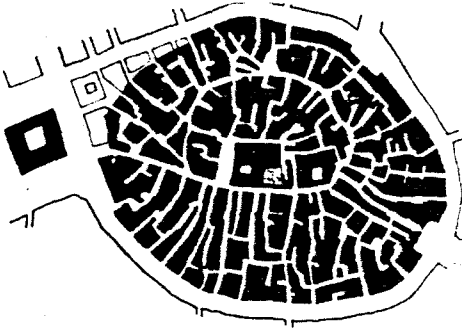
- 1- Tekrardan planlanan şehirler; yeni bir planlanmış bölüm önceki organik çekirdeğe eklenirse, bu tür planlar oluşur.
 - 2- Çok merkezli şehirler; birbirlerine karşıt elemanların yan yana getirilmesiyle oluşurlar.
 - 3- Ağ örülü şehirler; farklı düğüm noktalarının birbirleriyle yollar ile bağlanmasıyla oluşan plan türüdür.
 - 4- Küresel şehirler;
 - konsantrik
 - radyal şehirler.
-

Polignano a Mare: İki bölge arasındaki
kontrast açıkça görülmektedir.
Organik, kendiliğinden gelişen bir
çekirdek ile 19.yüzyılın sıkıcı, hareketsiz
birbirine benzer ek alanları

Terranuova Planı

Putignano
Orijinal çekirdeğin çevresinde gelişen
konsantrik plan açıkça görülmektedir.

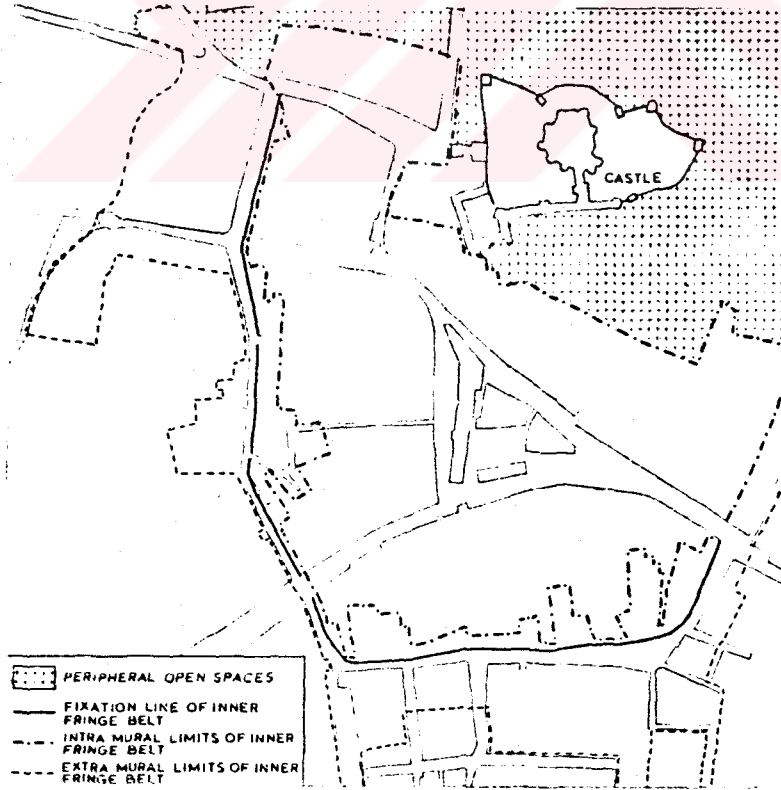
Şekil 2.7. Farklı yerleşim dokularından örnekler

Kaynak: Gutkind,E.A. (1969) Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol.IV
The Free Press, New York

2.4.1.3. Şehirsel Biçim Biliminin Deneysel Uygulamaları

Şehirsel morfolojide bazı temel uygulanabilir kavramlar oluşmuştur, fakat gene de bunlar genelde teorikte kalmış ve pratikte pek gerçekleşememişlerdir (Carter, 1972, s.133-159). Şehirsel biçim analizlerinin temel kavramlarından en önemlilerini Conzen oluşturmıştır: Conzen şehri üç ana bölümde incelemiştir: "plan", "yapı" ve "arazi kullanımı". Bunlardan, arazi kullanımı, sürekli değişebilen bir özelliğe sahip bir kavramdır. Binalar da yıkılarak, yer değiştirilerek, alternatif kullanım türleri getirilerek, arazi kullanımı gibi, sık sık değişikliğe uğrayabilirler ve gerçi binaların yer değişimi arazi kullanımı gibi hızlı bir şekilde gelişmez, fakat değişimi en az, bir başka deyişle, en tutucu özelliğe sahip tek grup, şehrin yerleşme planıdır. Şehir yerleşim planı, caddeler, sokaklar, yapılar gibi tekrardan inşa edilemez ya da tamamen yok edilemez ve böylece sürekli kalan tek alan burasıdır. Conzen'e göre plan, şehrin en konservatif bölümüdür ve bu yüzden tarihsel bağlamda bir şehrin incelenebilmesi için, öncelikle, şehrin yerleşim dokusunun ele alınıp irdelenmesi ve analiz edilmesi gerektiğini savunur .

Conzen Northumberland'daki 7500 nüfuslu küçük bir şehir olan Alnwick analiz çalışmasında (Şekil 2.8) planda görülen ortaçağ surlarını "bölgelyi tayin edici çizgiler"

Şekil 2.8. Alnwick planındaki tayin edici çizgiler ve açık alanlar

Kaynak: Carter,H. (1972) *The Study of Urban Geography*, London, s.141.

olarak ele almıştır. Buna bağlı olarak, iki farklı süreç içerisinde konuyu incelemiştir: surların içerisindeki dolu alanlar ile surların dışarısında kalan ilave, ek alanlar. Surların içerisindeki alanda görülen gelişmeler, birbirlerine daha yakın ve sürekli alanları meydana getirirken, surların dışındaki alanlarda görülen gelişmeler, daha dağınık ve karakter itibariyle daha birbirinden kopuk alanları oluşturmuştur: Conzen'e göre, tayin edici çizgiler içerisinde kalan alanlar korunması gereken alanlardır, bir başka deyişle bu alanlar açık mekanlar olarak değerlendirilmelidir ya da "özel" amaçlar için kullanılmalıdır. Korunan bu alanlar şehir parkı veya bahçeleri olarak kullanıma açılabilir. Carter'a göre, Conzen'in yaklaşımı diğerlerinden farklı bir nitelik taşısa da, gene de geçmişten tamamen kopmamıştır. Oysa Carter şehirselleşme biçim analizlerinin yeni birtakım bakış açıları yaratması gerektiği fikrini savunmaktadır. Carter'a göre şehirselleşme biçim analizlerinde şehirleri üç farklı açıdan ele almak gerekir: "Sokak dokusu", "mimari stil veya mimari yapılaşma" ve "fonksiyon ya da arazi kullanımı". Tüm bunlar birbirleriyle doğrudan ilişkili olduğu için, şehirselleşme biçimiyle ilgili çalışmalarda öncelikle bu üç unsurun dikkate alınması gerektiğini iddia etmektedir.

Kısaca, şehirselleşme biçimi ile ilgili çalışmalar en çok tarihsel süreç içerisinde incelenilmiştir. Bu tür çalışmalarda genellikle şehirselleşme biçimi oluşturan nedenler saptanmaya çalışılmış ve çeşitli tanımlamalarla bunlar açıklanmıştır. Genelde kavramsal açıdan gelişen bu konu pratikte pek başarılı olamamıştır, fakat özellikle Conzen ve Carter'ın çalışmaları şehirselleşme biçim analizlerinin temel ilkelerini oluşturması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

2.4.2. Mekansal Açıdan Şehirselleşme Biçim Analizleri

Ekonomistler ve coğrafyacılar tarafından yapılan şehirselleşme biçim analiz çalışmaları genellikle mekansal yapı üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada üzerinde yoğunlaşan konu, belirli kullanımların yerleştirilmesi ve dağıtımlarının analizi ile belirli elemanlar arasındaki işlevsel ilişkiler üzerindedir. Bu araştırma alanı mekansal örüntü ile ilgili şu kuramları kapsar (Altaban, 1991):

- Merkezi Yer Kuramı (Christaller, Isard),
- Ekolojik Kuşak Kuramı (Hoyt, Burgess),
- Şehirselleşme Büyüme Kuramı (Guttenberg),
- Şehirselleşme Biçim Kuramı (Lynch, Rodwin),
- Sistem Kuramı

Örneğin, bunlardan en tanınmış olan Kevin Lynch'in Şehirsel Biçim Kuramı'na göre "şehir";

- Eğer gerçek bir şehirsel ortam yaratabilmişse yaşayanlarla doyum sağlayabilir. Bir şehrin çeşitlilik, şaşırtıcılık, pitoresklik, bir başka deyişle, durumu ve görünüşü resim konusu olmaya değer niteliklerini ve üst düzeyde etkileşim ortamını sunabilmesi gerekir.
- Şehir, toplumunu, tarihini ve doğasını açıklamalı ve güçlendirmelidir. Şehrin temel unsurları onun imgesi, kültürel anlamları, tarihi derinliği ve geleneksel formudur.
- Düzenlilik, okunabilirlik ve geçerli işlevsellikleri şehrin asıl ölçüleridir. İnsan, şehrin etkileyiciliği, büyüklüğü ve teknik olanakları ile yaşamdan hazduyar.
- Şehir tasarımının asıl odağını, en basitinden, gerekli şehirsel servislerin ve kolaylıkların sunumu ve bakımı oluşturur. Bunlar da iyi bir mühendislik işidir. Şehir insan yaşamına tarafsız teknik destek sağlayan bir ortamdır.
- Buna karşıt başlıca şehir değerleri ise; yerel denetim, çoğulculuk, etkin bir savunuculuk, iyi bir ahlak ortamı ve küçük sosyal grupların üstünlüğü vb.dir. Bunlar aşağıdan yukarıya bakış ve görüşür.
- Şehirsel çevre bireysel deneyim yolu ile değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmeye açıklık, eğitcilik, okunabilirlik insanı hislendiren duygu ortamı vb. gibi öğeler girer. Bunlar da şehirsel çevrenin insanın içinden gelen görünüşüdür.
- Şehir kazanç ve güç yaratıcı bir araçtır. Rekabet, değerlendirme, kaynakların bölüşümünün ve sömürsünün yapıldığı bir sahnedir. Dolayısıyla şehir, fırsatlar alanıdır. Sosyal savaşım yeridir.
- Şehri, şehir yapan asıl değerlere hiç aldırmandan şehirsel çevreyi olduğu gibi kabul etmek ve bu ortamda ayakta kalmayı öğrenmek, onun gerçeklerinden, varlığından, karmaşıklığından ve kararsızlığından zevk almak da diğer bir yaşam biçimidir. Geleneksel anlamlardan sıyrılarak bilinçli ve yaratıcı bir gözlemci olmak veya şehirdeki fırsatlardan yararlanarak yalnız kendi değerlerini yaratmak şehrinin seçimine bağlıdır. Şehirli kendisine uyanı zaten seçecektir*.

(*) Bu bölüm Lynch (1981), A Theory of Good City Form, The MIT Press, s.366-372 ile Altaban (1991) Mimarlık Sayı:1, s.69'dan derlenmiştir.

Yine Kevin Lynch'e göre bir şehrin özellikleri şöyle özetlenebilir (Lynch, 1981):

- Yaklaşılabilirlik; yakınlığın ve iyi iletişimin kurulabilmesi, kamu taşınımı, yaya dolaşımına kolaylık, bireysel taşımacılığın en aza indirilmesi, her türlü taşıma türleri ile yaklaşım kolaylığı, kaynaklara, servislere ve şehir güzelliklerine kolay ulaşılabilirlik, dolayısıyla her yere erişebilirlik ve bu konuda hiçbir sosyal grubun dışlanmaması, çabuk ve güvenli yaklaşılabilirlik, kolay dolaşım için şehirde yaşayanları iyi bilgilendirme, hareket ve eylem özgürlüğüne destek olmak,
- Seçme ve fırsat eşitliği; tüm şehirli nüfusun, etnik grupların istihdamın, konutun, şehrsel etkinliklerin, değerlerin, yoğunlukların, dinlencenin, alışverişin, yaşam biçimlerinin çeşitliliği; yalnız fiziki anlamda komşuluk ünitelerinin değil, sosyal açıdan da komşuların çeşitliliği, çeşitliliğe hoşgörüyle ve beğeni ile yaklaşılması.
- Küçük sosyal grupların etkinlik ve kimliklerinin desteklenmesi; oraya ait olunması, benimseme, sahiplenme (benim kentim veya benim mahallem denilebilmesi), paylaşmayı özendiren toplumsallaşma, şehrine ve çevresine sahip çıkma ve gurur duyma, bireylerin sesini duyurabilmesi, etnik özelliklerin ifade edilebilirliği, kullanıcıların yaşadıkları çevreyi denetleyebilir olması, insan ölçeği, sosyal grup kimliği, gereksinim ve değerlerin topluma yansıtılması, komşuluk örgütlenmeleri ve bunun desteklenmesi,
- Sosyal etkileşimin desteklenmesi; karşılıklı etkileşimden ayrılmaya kadar varan bir çeşitliliğe ortam hazırlama, mahremiyet, sosyal ve kültürel toplanma/buluşma merkezleri, kitlesel toplantılar için açık alanlar/mezdanlar, etkinlik merkezleri, hücresele şehir köşeleri.
- Güçlü sosyal etkileşim ağları; birliktelik, paylaşılan değerler, sivil toplumsal örgütlenmeler, ırk ve mezhep ayırımından doğan gerginliklerin ortadan kalkması, sosyal gelişmeye engel konulmaması, hemşehirlilerin şehirlerine bağlılığı, şehirlerine sahip çıkmaları, işbirliğinin cesaretlendirilmesi,
- Emin olma, güvenlilik ve itimat etme; her türlü kaza, hırsızlık ve yıkıp bozma eğilimlerinden arınmış olmak, bunun için örgütlenmek,
- İyi hizmet ve servis sunumu; kullanışlı ve bakımlı bir şehrsel servis sistemi, en gerekli alt yapı, iyi okullar, iyi konutlar, çağdaş teknolojiden yararlanma ve konfor sağlama,

- Temiz sağlıklı kirlilikten arındırılmış bir evre; topluma yararlı bir iklim ve ekoloji, çevreye karşı sorumlu bir yönetim,
- Oturmuş istikrarlı ve çeşitlilik gösteren bir ekonomik temel; makro ve mikro ölçekte sağlıklı ekonomi, iş bulma güvenliği, ekonomik fırsatların çokluğu, ucuz yaşam maliyeti, merkezi denetimden kurtulmuş bir ekonomi,
- Güçlü doğal kimlik öğeleri; şehirsel mekanları algılama, özgünlük, yaşanan/de-neysel karmaşıklık, eklemeşme ve bütünleşme/ayrışma, odaklaşmış mekanlar ve noktalar, güçlü bağlantılarla ilişkilendirilmış güçlü merkez ve alt-merkezler, belirlenmiş kanallar ve kenarlar, farklı kademelerde algılanan şehirsel yapı öğeleri, ülkenin veya şehrin sembolize edilmesi, "şehirTacı" oluşturan doğal ve tarihi simgeler,
- Tarih zaman ve geleneğin okunabilmesi; insanın oturduğu toprağının köklerini hissetmesi, eskinin ve yeninin uyumu ya da ağdaş zıtlığı, tarihi olay, yer ve yapılarla referans veren fakat yaşayan/canlı bir tarihi-kültürel ortam oluşturma,
- Heyecan verici çevresel çeşitlilik ve zenginlikler; bireylerin çeşitli deneyim ve lekleri algılamaları, ayrıntıları kolayca ayırdedebilmeleri, şehirsel dokunun çeşitliliği, aşırı yükleme ile çöküntü/çözülme arasında dengeyi sağlama, çelişen toplumsal yapının zengin bir projeksiyonu, sürpriz dolu içinde yaşanması heyecan verici bir şehirsel ortam,
- Eğitim ve bilgi değişimi için fırsatlar; yaratıcılığı özendiren, eğitime değer veren, insanın gelişmesini destekleyen, cesaretlendiren bir sosyal ve örgütlü evre.

Bunlardan başka, insanların doğal hareket etmelerini özendirici niteliklere sahip bir evre ile eşitliğin, adaletin, uyumun ve esnekliğin sağlandığı bir çevrenin tüm bu yukarıda sayılan özelliklerle karışımı veya tüm bu özelliklerin şehirlere aşılanmasıyla ideal bir şehir biçimi ortaya çıkacaktır.

Sistem kuramında ise daha farklı bir kurgu vardır. Sistem kuramının bir büyük sistemin oluşabilmesi için kendi içinde küçük sistemlerin olması ve bu küçük sistemlerin birbirleriyle ilişkili olması gerekir. Sistem kuramı çerçevesinde şehirsel mekan öğeleri şunlardır:

- Yollar, meydanlar,
- Yapı düzeni, boşluklar, çatılar ve çatı nitelikleri,
- Alt ve üst geçitler, duraklar, klübeler,
- Park yerleri,
- Haberleşme araçları,
- Çeşmeler, çöp sepetleri, şehir mobilyaları ve kaplamalar,
- Gelenekler, iletişimin oluşabilmesi için insan ilişkileri.

Bir başka kuram da Hoyt'un getirdiği kuramdır: O.Hoyt Kuramı'na göre; "şehirler, prestij aksları boyunca ıııııııı olarak gelişirler. Bu akslarda zenginler yaşar. Akslar, su kıyısı manzara, temiz hava gibi en uygun koşullu yerlerden geçer. Prestij akslarının aralarında daha elverişsiz yerlerde yoksullar bulunurlar" (Günbulut, 1994).

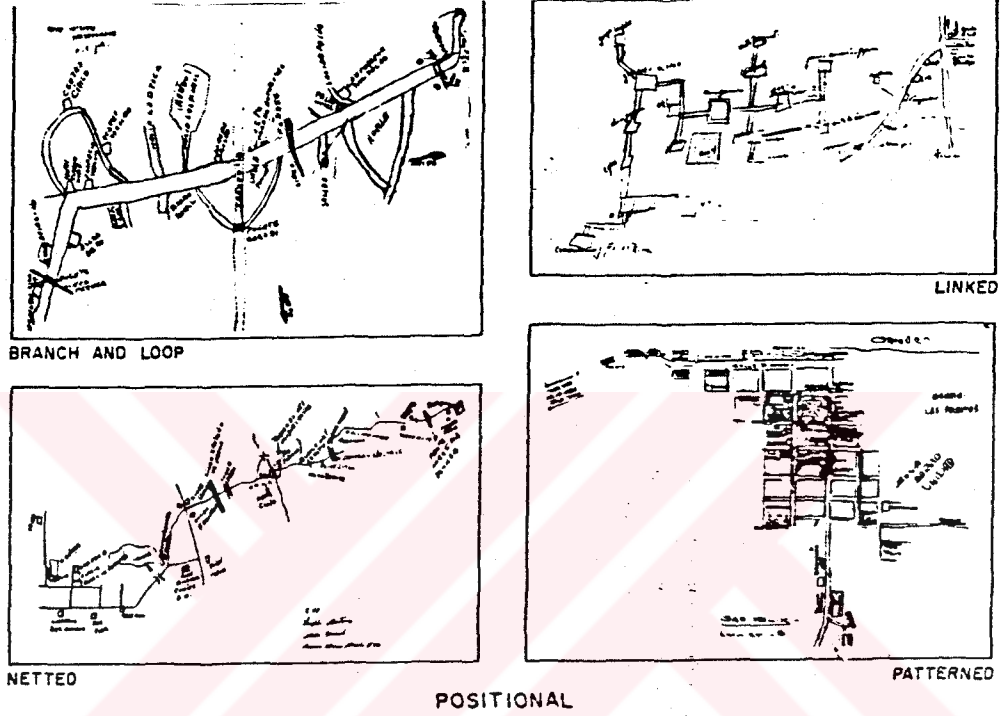
2.4.3. Uygulama Sorunları Açısından Şehırsel Biçim Analizleri

Şehırsel biçimlenmeye dördüncü yaklaşım, çoğunlukla şehırsel biçim bilimin uygulamalı sorunlarıyla ilgilenen şehırsel tasarımcılar ve mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Biçimsel analiz yoluyla toplanan bilgileri tasarıma uygulama yöntemleri de bu grubun ilgi alanına girer. Buradaki çalışmalar genel olarak üç ana düşünce çizgisi üzerinde yoğunlaşır:

- Sitte (C.Sitte, 1965) ve Le Corbusier (A.Smithson, 1968) tarafından geliştirilen, şehirleri estetik ilkelerine göre tasarlama kavramları,
- Lynch (K.Lynch, 1960), Appleyard (Appleyard, 1964), Jacobs (J.Jacobs, 1961) ve Alexander (C.Alexander, 1977) tarafından geliştirilen, kullanıcı bakışlı açısından şehırsel biçime yaklaşım kavramları,
- Krier (R.Krier, 1979), Rossi (A.Rossi, 1982) Peneıai (P.Peneıai, 1975) ve Gebauer/Samuels (M.A.Gebauer&I.Samuels, 1983) tarafından geliştirilen şehırsel biçim-bilim çalışmaları.

Bu grup daha çok şehirlerin fiziksel dokularını değerlendirmiş, bunu yaparken de çözümlenen bileşenleri yapısal biçimin temel türlerine ayırmışlardır. Krier, "akılcı" şehırsel tasarımının ölçütlerini oluşturmak için, temel şehırsel biçim elemanlarının (bloklar, caddeler, sokaklar ve meydanlar gibi) yapısını incelemiştir; Rossi ve Peneıai şehirlerin tarihsel kapsamlarında yoğunlaşmış; Gebauer ve Samuels ise evrimsel değişimin dinamik süreci ile ilişkili ve onun bir parçası olarak temel şehırsel biçim türlerini irdemiştir (Oktay, 1991).

Bunlardan başka, Appleyard (Appleyard, 1970) belirli bir merkezi olmayan ve genellikle lineer gelişen Puerto Ordaz şehrinde semt sakinleri ile yaptığı bir araştırmada, burada yaşayanların şehrin yapısını oluşturmada ne kadar etkili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bulundukları şehrin planını çizmelerini, bir başka deyişle, şehrin planını çeşitli simgelerle, zincirlenmiş, birbirine bağlanmış, halkalanmış, örgüsel şehir tipi gibi (Şekil 2.9), tanımlamalarını istemiş ve bu gruptamanın burada

Şekil 2.9

Kaynak: Appleyard D. (1970), "Styles and Methods of Structuring a City", *Environment and Behaviour*, Vol.2, s.105.

yaşayanların yaşına, cinsiyetine, öğrenim durumlarına, burada sürekli ya da geçici yaşamalarına ve hatta evhanımı veya işadamları gibi profesyonelliklerine (bir başka deyişle, mesleklere) göre farklılıklar gösterdiğini, bir şehrin biçimlenmesinde, yeni şehirlerin planlanmasında ve ulaşım ağının oluşturulmasında sıradan insanlardan yani kullanıcılardan yararlanılması gerektiğini vurgulamıştır.

2.5. BİLGİSAYAR DESTEKLİ ŞEHİRSEL MORFOLOJİ YÖNTEMLERİ

Şehirsel morfoloji çalışmalarında şimdiye dek çeşitli yöntemler kullanılmış ve geliştirilmiştir, fakat bu yöntemlerin çoğu teoride kalmış ve pratiğe yeterince geçirilememiştir. Şehirsel morfoloji çalışmaları, uygulanabilirlik açısından ilk büyük aşamasını bilgisayarların kullanımları ile gerçekleştirmiştir. Gerçi bilgisayar devriminin

ilk yıllarında, bilgisayar ile yapılan uygulamalar, günümüzdeki gibi hızlı ve seri bir şekilde oluşturulamamış ve bu nedenle de şehirselle morfoloji çalışmalarında pek fazla tercih edilememiştir, fakat bilgisayar teknolojisi geliştikçe, bu durum değişmiş ve bilgisayarın şehirselle morfoloji çalışmalarında kullanım alanı da böylece artış göstermiştir. 1980'lerde uygulamaların çıktısı (by-products of application) niteliğinde kullanılan bilgisayarlar, günümüzde yöntem oluşturmada bile etkili olmaktadır (Whitehand, 1992). Aşağıda 5 grup halinde incelenebilen bilgisayar destekli şehirselle morfoloji yöntemlerinden söz edilecektir.

2.5.1. Şehirselle Alanların 3 Boyutlu Tasarımı

Bu grup, şehirselle alanların 3 boyutlu formunun oluşturulması ile ilgili çalışmalar üzerinde yoğunlaşır. Özellikle, görselle ve işlevselle açıdan yeni formların mevcut doku ile bütünleşmesinde ya da mevcut dokunun biçimselle özelliğinin yeniden yapılanmasında, yardımcı olacak geometrik kompozisyonları oluşturarak etkili olmaktadır. Bu tür uygulamalar, bilgisayar grafik metodunun bilgisayarının hem software hem de hardware bölümlerinde gelişmesiyle daha da ilerleme kaydetmiş ve gerçek şehir biçimlerinin taklitlerini oluşturabilecek düzeye erişmiştir.

Şehirselle alanların üç boyutlu adaptasyonun oluşturulması ile ilgili çalışmaların en etkileyicilerinden biri, Cicconetti ve arkadaşları (Cicconetti, 1991) tarafından yapılan, 15.yüzyılın son dönemlerinin yansıtıldığı Cenova merkez bölgesinin yeniden oluşturulması ile ilgili çalışmadır. Cicconetti ve arkadaşları, bu çalışmalarında, bilgisayar grafiklerinin yardımıyla oluşturulan detaylı tarih ve arkeolojik çıktıları birbirleriyle bütünleştirerek, sanki bu geç-ortaçağ şehrinin bir kısmında yürüyormuşçasına bir görüntü yaratmaya çalışmışlardır. Mevcut bir çevreye ya da mevcut binalara önerilen yeni ek binaların veya değişikliklerin etkilerinin görüntülenmesinde kullanılabilecek bu tür uygulamalar, aynı zamanda bazı teknik çözüm önerilerine de yol açacaktır (Whitehand, 1992).

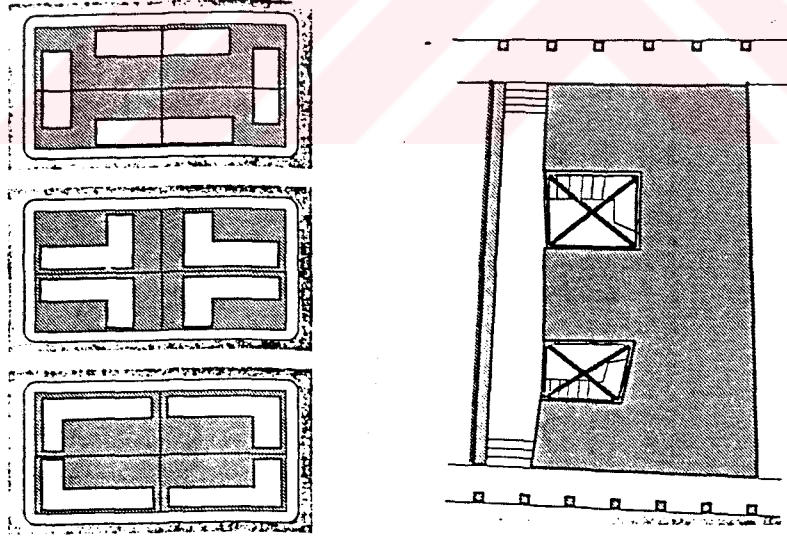
Bu gruba bir başka örnek de (Şekil 2.10a) Rabie'nin geliştirmiş olduğu "Town

Şekil 2.10a. Bu yöntemle hem mimari hem de şehirselle objenin kopyası oluşturulabilir.

Kaynak: Rabie (1991), s.69.

Simulator" (Rabie, 1991) yöntemi verilebilir. Bu çalışmada Rabie, şehrsel tasarım ve şehrsel morfoloji çalışmalarına da yarar sağlayacak "Town Simulator" (Şehir Kopyası) yöntemini mimari ve şehrsel obje yaratmada ya da oluşturmada önermektedir. Kural bazında esnek bir yapıya sahip "Town Simulator" yöntemi; sokakların veya açık alanların doğal yapısını, bina parsellerinin şeklini veya büyüklüğünü, kullanım örgüsünü, mimari morfolojiyi, yapı düzenini, kısaca çevresel faktörleri de dahil ederek tüm şehir elemanlarını inceler ve analizini yapar. Rabie "Town Simulator" yönteminin amacını şöyle açıklamaktadır: "Amacımız, Town Simulator (Şehir Kopyası) yönteminin mümkün olabildiğince tüm şehrsel olayların bir göstergesini sunabilmesidir. Bu yöntemi, sadece şehirlerin belirli yerlerinin belirli durumlarını tahlil etmede kullanmak istemiyoruz. Aynı zamanda şehircilik oluşumunun tüm sürecinin analiz edilmesinde ve mevcut uygulamaların başarılı olmadığı (anlamsız olduğu) yerlerde bir takım değişimlerin harekete geçirilmesinde kullanmak istiyoruz. Önerdiğimiz model, tasarımcıların farklı ölçekleri aynı anda ve rahatça kullanmalarını sağlayacaktır ve tasarımcıların alternatif bir yöntem geliştirmesine olanak verecektir. Böylece bir dizi hiyerarşi aynı anda oluşturulabilir, fakat karşılaşılan güçlükler aydınlatılarak, projede yapılmak istenilen noktaya bunlar uyarlanabilir" (J.Rabie, 1991) (Şekil 2.10b).

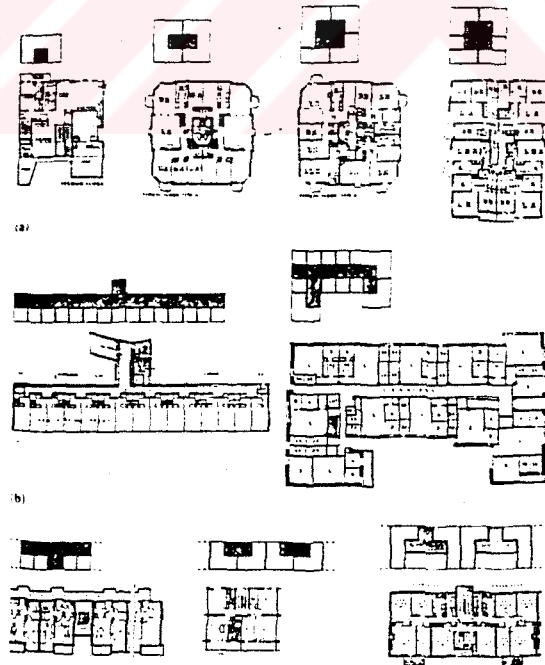
Şekil 2.10b. Bu yöntemle şehrsel parseller, standart hale getirilebilirler.

Kaynak: Rabie (1991), "Towards the simulation of Urban Morphology",

Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.18, s.65.

2.5.2. Küçük Ölçekte Fiziksel Stürüktür Analizi

Bu grup, özellikle, konutlar gibi, küçük ölçekli stürüktürlerin fiziksel özelliklerini iki boyutta inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Genellikle geometrik davranışları, sayısal yöntemlerle inceleyen bu çalışmalar, mimari ve şehirselle formlara yönelik morfoloji biliminin gelişmesinde çok etkili olmuştur. Bu çalışmalardan en ünlüsü Steadman, Brown ve Rickaby'nin bina ölçeğinde ve plan üzerine yaptıkları biçimsel analizlerdir. Steadman ve arkadaşları (Steadman, 1991) çalışmalarında bazı planların ya da formların pratikte diğerlerine oranla neden daha fazla tercih edildiğini açıklamış ve yapı formları ile onu tamamlayan işlevleri arasındaki ilişki hakkında bilimsel bir genelleme yapılabileceğini de kanıtlamışlardır. Steadman ve arkadaşları, çalışmalarında yerel yapılarıdaki adaların büyük bir çoğunluğunun dikdörtgen planlardan oluştuğunu öne sürmekte ve bunların "dikdörtgen paketlemeler" adını verdiği matematiksel bir şekilde modellenilebileceğini iddia etmektedirler. Böylece bilgisayar metodu ile tüm paketlerin bir listesi hazırlanabilmekte ve bunun sonucunda da geometrik bir şekilde hazırlanmış, içinde kat planlarının bulunduğu, teorik bir mekan haritası oluşturulmaktadır. Onlara göre: "Bu mekanların sınırları ve topoğrafyası tüm zamanlar için sabit olacak ve bütün mimarlar geçmişte, şimdi veya gelecekte onların içerisinde çalışabileceklerdir" (Steadman, 1991). İngiliz bina stoklarının morfolojik analizini yaptıkları çalışmalarında (Şekil 2.11). Steadman, Brown ve Rickaby

Şekil 2.11. Apartman bloklarının boyutlanmadan gösterimi. Taralı alanlar dolaşım alanlarını, kalın çizgiler apartmanlar arasındaki bölücü duvarı, ince çizgiler cam duvarları göstermektedir. a) Nokta blok tip, b) tek-yüklü ve çift yüklü koridorlar, c) galeri girişli bloklar

Kaynak: Steadman, Brown, Rickaby (1991) "Studies in the morphology of the English building stocks", *Environment and Planning B*. Vol.18, s.93

vardıkları sonuçları şöyle sıralamaktadırlar: "Teknolojik faktörler, yasal gerekler, gün ışığı ya da yol ihtiyacı gibi bazı dış unsurlar, "geometrik olasılık" adı verilen bu mekan haritasını zorlayacak ve değiştirecektir. Bu zorlayıcı faktörler tarihsel süreç içerisinde değişecek ve geometriksel kapalı - paket uygulamaların mümkün kılacağı sayıya bağlı olarak planlarda bir azalma görülecektir. Konut planları ile teorik olasılıklar arasında bir karşılaştırma yapıldığında, çok basit planların materyal gereksinimlerden çok sosyal (toplumsal) gereksinimlere göre oluştuğu gözlemlenmektedir. Bundan dolayı, asıl giriş ve merdiven binanın ortasından çok kenarında yer almakta ve yarı ayırık evlerde belirgin bazı mekansal kısıtlamalar görülmektedir. Ayrıca, bölücü duvar boyunca yer alan mekanlarda ışığa rastlanılmadığı için evler ancak iki oda derinliğinde olmaktadır. Bunlardan başka, eğer giriş holü, bölücü duvarın aksine, merkezi bir şekilde yerleştirilmişse, giriş holü iki evin oturma odaları arasında yer almakta ve bir nevi ses yalıtımı görevini üstlenmektedir. Günümüzde özel teşebbüslerin yaptığı yarı ayırık evlerde bile bu geçerlidir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, orta - sınıf kullanıcılar oturma mekanlarının fiziksel bir şekilde ayrı olmasını istedikleri için bu gelenek sürmüştür. Yarı ayırık evlerin girişi de olabildiğince komşuların görüş mesafesine uzak tutulmuştur" (Brown, Steadman, 1987, p.434). Bina formlarındaki değişimler yerleşme dokusunu da etkileyeceği için bu tür çalışmalar sadece mimari açıdan değil, şehirselleşme morfoloji biliminin gelişimi açısından etkili olmaktadır. Örneğin konut gruplarının çevresi ile olan ilişkisi ya da konut planlarının belirli bir orana ve boyuta göre tasarlanması, birbirleriyle olan ilişkileri, tüm bunlar yerleşim dokusunu doğrudan etkileyecek ve yerleşmenin biçimsel özelliklerini belirleyecektir.

Bir başka yapılması hedeflenen konu, kiracıların oturduğu evler için geçerlidir. Kiracı konutlarının sürekli oturanların bulunduğu konut gruplarından olabildiğince uzak yerlerde inşa edilmesi hedeflenmiş, fakat çok pahalıya mal olacağı düşünüldükten sonra vazgeçilmiştir (Whitehand, 1992).

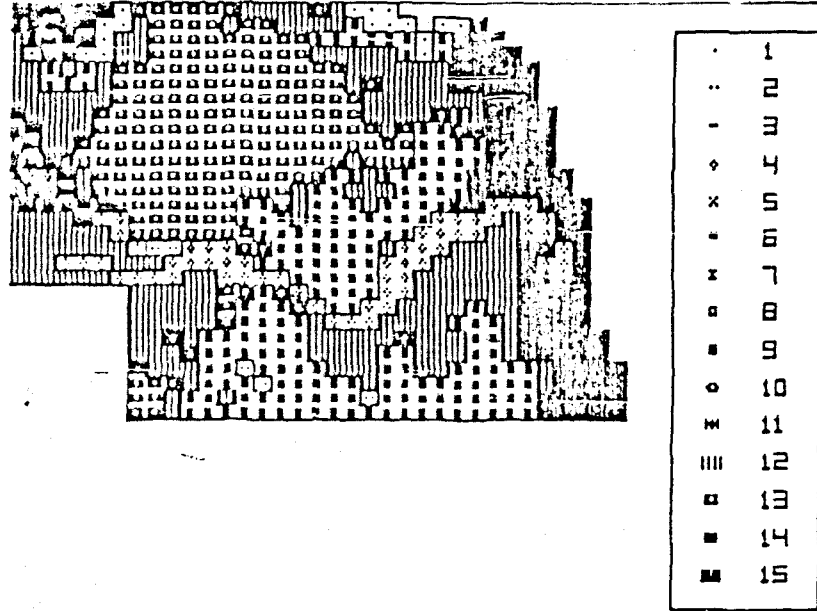
Brown ve Steadman (1987) oluşturdukları sürecin, hem mimari tasarımda yararlı olacağına hem de tarihi ve arkeolojik kayıtlarda yer alan uçurumları gidermede büyük kolaylıklar sağlayacağına inanmaktadırlar. Çalışmalarını oluşturan işlemler, aslında, tek bir merkezi fikirden ortaya çıkmıştır: Onlara göre, böyle bir çalışma ile günümüzde mevcut bina planlarının fiziksel karakteristiklerinden bir sonuç çıkararak, bir dizi bağlayıcı unsurlar oluşturulabilir (Brown&Steadman, 1987, p.436). Bina planlarının genelleştirilmesi ile ilgili uygulamalar, günümüzde, geniş bir şekilde araştırılmaktadır. Bu tür bir genelleme bir çok "toplu konut uygulamaları (örneğin, mevcut yapı stoku olmayan ve çoğunlukla kamu sektörü tarafından yapılan İsrail'deki

konut grupları) ile ilgili sorunlara çözüm önerileri getirecektir (Roth& Hashimshony, 1987)" (Whitehand, 1992).

2.5.3. Şehirsel Alan Analizlerinin Kartografiksel Gösterimi

Başlarda sadece dosyalama, muhasebe ya da yazım süreçleri için kullanılan bilgisayarlar, mikrobilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle fiziksel planlama ve tasarım alanlarında da geniş bir şekilde kullanılmaya başlanılmıştır. Şehirsel alanların, arazi kullanım parsellerinin kartografik olarak gösterilmesi işte bu süreç içerisinde oluşmuştur. Bilgisayar kartografi, özellikle, fiziksel planlama ve tasarım süreçlerinde bir çok yarar sağlamaktadır. Günümüzde bilgisayar destekli kartografik uygulamaları, CMAP, SYMAP, IMGRID gibi software paketlerden yararlanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu tür uygulamalar, fotogrametri ya da uzaktan algılama (remote sensing) gibi bir takım bilgisayar tekniklerinin kullanılmasıyla da zenginleştirilmişlerdir. Bu alanda geliştirilmiş bir çok software uygulama programları, dijital formda olan LANDSAT data ile çalışmaktadır. Bundan başka GRIDAPPLE, PC ATLAS, STATMAP ve PC MAP gibi bazı özel paketlerin yardımıyla mikrobilgisayarlarda harita hazırlamak mümkün olabilmektedir. Şehirsel alanların ya da arazi kullanım parsellerinin kartografik gösterimi için, öncelikle uygun mikrobilgisayar sistemini seçmek gerekmektedir. Brito Mutunayagam ve Ali Bahrami şehirsel alanlarını, arazi kullanım parsellerini ve şehirsel alan analizlerini kartografik olarak göstermek için, derin bir araştırma yapmışlar ve bu konuyla ilgili bir çok uygulamayı gerçekleştirmişlerdir. "Cartography and Site Analysis with Microcomputers" adlı eserlerinde fiziksel planlamada ve tasarımda uygulanabilecek bir dizi software programları tanıtmışlar ve bunların problem çözmede nasıl, ne zaman ve nerede kullanılacağını göstermişlerdir. Çalışmalarını iki bölümde hazırlamışlardır: İlk bölümde fiziksel planlama ve şehirsel tasarım uygulamaları için gerekli olan başlıca haritaların data-bazlı listesini çıkarmışlar, ikinci bölümde de şehirsel alan seçiminde veya şehirsel alan gösteriminde kullanılan haritaları analiz etmişlerdir (Şekil 2.12).

"Tematik haritalama, tasarım yaratma, depolama, düzeltme ya da mekansal bilgileri harita ve lejand şeklinde sıralama aşamalarında, kullanıcılara büyük kolaylıklar sağlayan bir yöntemdir. Aynı zamanda, bu tür bir uygulama, haritaları ve lejandları araştırmada veya sınıflandırmada kullanıcıya yardımcı olacaktır. Böylece belirli sığa sahip mekanlar istenilen yerlere kolaylıkla yerleştirileceklerdir. Tematik haritaların yardımıyla hazırlanan alan analiz uygulamaları, özellikle belirli kriterlere dayalı, analitik araştırmalarının seçiminde, uyarlanmasında, alanların veya bölgelerin geliştirilmesinde kullanıcılara büyük yarar sağlayacaktır" (B.Mutunayagam&A.Bahrami, 1987).

Şekil 2.12. Şehirsel alanların kartografik gösterimine bir örnek
Kaynak: Mutunayagam, Bahrami (1987), s.88

Geliştirdikleri yöntem genellikle Applesoft Basic şeklinde yazılmıştır, fakat diğer Basic versiyonlarına ya da Pascal veya C gibi diğer bilgisayar dillerine de çevirmek mümkündür. Geliştirdikleri yöntemin sadece programlamayı bilenlere hitap etmediğini, aynı zamanda daha önce bilgisayar programlaması konusunda tecrübe sahibi olmayan kişilere de hitap ettiğini ve bu kişilerin izlenilen yolları kopya ederek ya da uygulamaları aynen yazarın gösterdiği gibi kullanarak kendi çalışmalarında kullanabileceklerini iddia etmektedirler. Sonuç olarak, bilgisayar destekli haritalama ve alan analizleri; etkinlik, verimlilik, üretkenlik alanlarında da, şimdiki gibi, gelişmeye devam edecek ve şehircilik alanına büyük kolaylık sağlayacaktır (Mutunayagam & Bahrami, 1987, s.5).

2.5.4. Şehirsel Alanların Morfolojik Açıdan İncelenmesi

Şehirsel alanların morfolojik yönden sınanması, diğer üç gruptan çok farklı bir şekilde gelişmiştir. Genellikle bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar, şehirsel formların organik (düzensizlik) derecelerinin saptanması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şimdiye kadar yapılan şehirsel alanların morfolojik yapı analizleri iki açıdan incelenilmiştir:

- 1- Morfolojik yapının ölçülmesi ve boyutsal bir şekilde tanımlanması
- 2- Morfolojik yapının sosyal açıdan tanımlanması

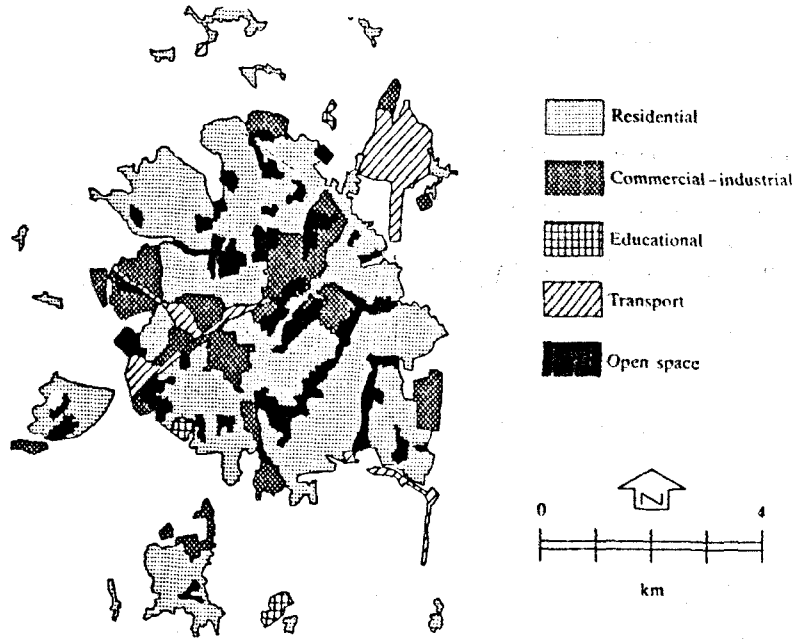
2.5.4.1. Morfolojik Yapının Ölçülmesi ve Boyutsal Olarak Tanımlanması

Şehirsel alanların biçimsel özelliklerinin ölçülmesi ve boyutsal bir şekilde tanımlanması, özellikle, Mandelbrot tarafından terminolojiye sokulmuş "fractal geometri" (1983) kavramının bu alanda kullanımı ve geliştirilmesi ile mümkün olmuştur. "Fractal geometri"nin kullanılmış olduğu uygulamalarda, şimdiye kadar bilimsel bir şekilde sınıflandırılmayan ve tanımlamalara karşı direnen birçok düzensiz form çeşitleri açıklanabilmiş ve böylece bu konuyla ilgili çalışmalara yeni bir anlayış tarzı getirilmiştir. "Fractal geometri"nin şehirsel alanlara uyarlandığı uygulamaların içerisinde en önde geleni Batty ve Longley' (1987,1988) in yapmış olduğu çalışmadır. 1886 ile 1922 yılları arasındaki Cardiff'in şehirsel sınırlarının analizini yapan Batty ve Longley çalışmalarında; şehirsel alanlar, demiryolu boyunca henüz bir gelişme göstermediği için, o dönemlerdeki şehirsel gelişiminin geleneksel imajının daha düzensiz oluştuğunu iddia etmişlerdir. Aynı zamanda, çevre üzerinde gittikçe artan bir kontrolün olduğu ve bunun sonucunda da bu şeklin oluştuğu fikrine de karşı çıkılması gerektiğine dikkat çekmektedirler (Batty&Longley, 1987).

Bu çalışmadan başka, şehirsel arazi kullanımlarının morfolojik analizini yaptıkları (Batty&Longley, 1988, s.461-488) bir başka çalışmalarında, kamu parsellerinin veya açık mekanların; ticaret, endüstri, eğitim ve ulaşım amacıyla kullanılan parsellerden daha düzensiz şekilde, bir başka deyişle daha organik bir formda geliştiğini kanıtlamışlardır (Şekil 2.13). "Fractal geometri"den yararlanılarak yapılan bu uygulamada, kullandıkları yöntemi şöyle açıklamışlardır:

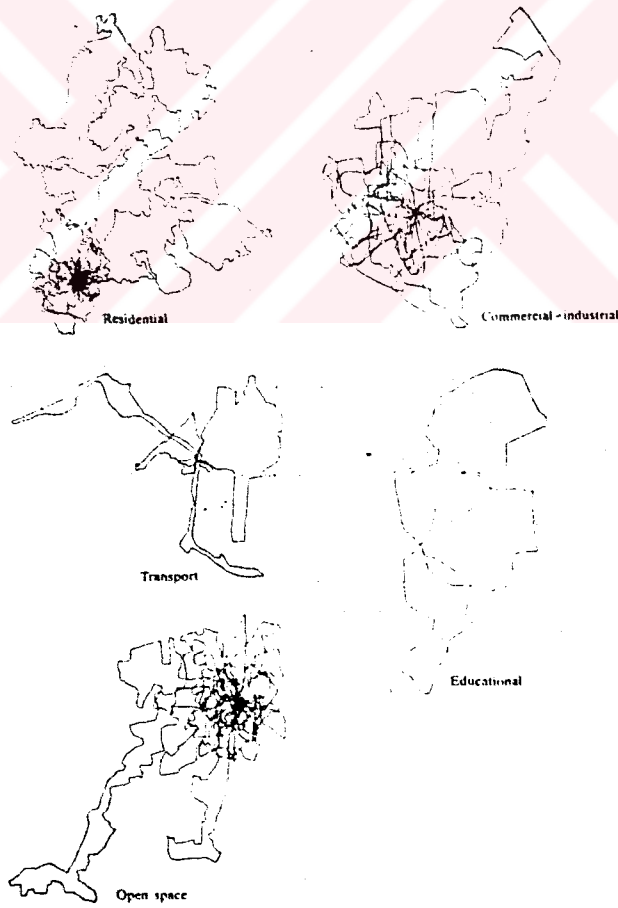
"Son yirmi yılda, şehir formundaki düzen ile ilgili analizlerin büyük bir bölümü, bir diğerini ölçen aktiviteleri tanımlayan modellere dayalıdır. Bu tür ölçüm ilişkileri, sosyal fizik merkezlidir; mekanlar arasındaki hareket şiddetini azaltan veya uzaklıkla ters orantılı bir şekilde ölçen bu tür uygulamalar, şehir düzeninde değişik boyutta yer alan nesnelerin yığılmasına sebep olur, oysa, uzaklık, boyut ve sıklık gibi kavramlar hareketin uzaysal etkileşim modellerinde oluşur ve merkezi yer teorisinde belirtildiği gibi şehir boyutunun seviye - boyut -(rank - size) kuralı ile ilgili alanlarında ortaya çıkar. Şu ana kadar, bu tarz modellerle ilgili ölçüm sabitleri oluşturulamamış ve bu ölçüm sabitlerinin anlamı üzerinde çok az durulmuştur.

Son on yılda, bunlara rağmen, yeni güçlü bir geometri ortaya çıkmıştır. Bu uygulama, sadece, ölçüm ilişkilerini yeni bir ışık altında ifade etmeyi ve değişiklikleri teorik varsayımlarla anlatmayı mümkün kılmamakta, aynı zamanda küçük boyutlarla uğraşan öklid geometrisindeki düzenin, nasıl genelleştirilerek, doğal ve yapay çevrelerin düzensiz yapılarını açıklamada kullanılacağını göstermektedir.

Şekil 2.13a. 1981 Swindon arazi kullanımı

Kaynak: Batty ve Longley (1988) "The morphology of urban land use" Environment and Plannig B: Planning and Design Vol.15, s.468-473

Şekil 2.13b. 5 çeşit arazi kullanım perimetrelerinin dağılımı

Kaynak: Batty ve Longley (1988) "The morphology of urban land use" Environment and Plannig B: Planning and Design Vol.15, s.468-473

"Fractal geometri", , Mandelbrot tarafından (1983) terminolojiye sokulmuştur, bugüne kadar bilimsel sınıflandırmalara ve tanımlamalara karşı direnen birçok düzensiz form çeşitlerini açıklayabilmiştir. Bu yeni geometri, şimdiye kadar "kaos" olarak nitelendirilen bu uygulamalara bir "düzen" getirmiştir ve formla ilgili yapılan çalışmalara da aynı zamanda yeni bir yaklaşım sunmuştur.

"Fractal geometri"nin 3 merkezi yapısı vardır. Temelde geometrik ölçümlerine dayalı ilişkilerle ilgilidir, fakat aynı zamanda bu ilişkilerin ölçekle sabit kaldığını da iddia etmektedir. Zaten ilk iddianın vardığü sonuç, ikinci iddiayı oluşturur. Yani, söz konusu nesnelerin şekilleri, büyüklük sırasında oluşan ilişkiye benzemektedir. Kısaca, ağaçlar, bulut formasyonları gibi dallanan stürüktürler farklı açılardan bakıldığında hep aynı şekilde kalmaktadır. Bu tarz "fractal" nesnelere (self - similiar) "kendisiyle benzer" adı verilmektedir. "Fractal geometri"nin iddia ettiğı üçüncü kavram, diğerlerinden daha güçlü ve daha geniş boyutlusudur. Bu kavram, öklid geometrisinin integral boyutuyla ilişkilidir ve bunlar 1, 2, 3 ve daha yüksek boyutlara doğru gittikçe artar. "Fractal geometri" tam sayı olmayan, kesirli bir kavramdır ve şimdi bahsedilen "fractal" boyuta dayanır. Bir nesnenin "fractal" olup olmaması, ölçümde düzensiz olup olmamasına bağlıdır. Ve eğer nesne kendisine benzerse, biçimi "fractal" boyutunun tek bir ölçüsünde saklı kalabilir. Eğer böyle bir boyut güvenle hesaplanabilirse, istatistiksel açıdan bile, nesnelerin benzerlik ve ölçek sabitliğı açıkça görülecektir.

Algılanabilecek, en basit "fractal" boyutlar 1 ile 2 arasında olanlardır. Buna en iyi örnek, 1 boyutlu düz bir çizgiden daha düzensiz, fakat öbür yanda 2 boyutlu bir düzlem alanından da daha az bir boyuta sahip olan "sahil şeridi" gibi doğal sınırlar verilebilir. Böyle sınırlar eğri büğrü oldukça söz konusu müsait alanı doldurmak için, "fractal" boyut sürekli artar. Böyle "fractal" eğrileri ölçmede birçok yol yaratılır, çünkü böyle eğrilerle çevrili alanlar her zaman sonlu olmasına rağmen, böyle bir ölçüm, bu tür eğrilerin uzunluğunun ölçümüne veya ölçüm yönteminin yeterli olup olmadığına bağlıdır. Sonuç olarak, sahil şeridi gibi doğal olaylar veya hudutlar (sınırlar) gibi insan yapımı sınırlar "fractal"dırlar (Richardson, 1961).

Şehirsel alanların düzensizliğini ve uzantısını ölçmede yapılacak ilk hareket, bu tür alanları "fractal" olarak tanımlayan sınırların uzantısının değerlendirilmesiyle başlayacaktır. Bu tür bir ölçüm yöntemi, 1981'de 125.000 nüfuslu ve orta büyüklükteki İngiliz şehri Swindon, Wiltshire'in farklı şehirsel arazi kullanım türlerine uyarlanmıştır ve böylece farklı arazi kullanımlarını "fractal" boyut bazında sınıflandırmasına olanak vermiştir (Batty ve Longley, 1987, s.215-221).

Yerleşmelerdeki morfolojik yapıyı ölçmek için "fractal geometri"nin farklı alanlarda kullanılması ile ilgili birçok girişimde bulunulmuştur. Düzgün tanecik bilim dalında (fine particle science) iki boyutlu şekillerinin düzensizliğini ölçmede birçok çalışma yapılmıştır (Kaye, 1986). Bunların bazılarında sahil şeridinin (Kaproff, 1986) veya arazilerin (Mark&Aronson, 1984) "fractal" boyutları tanımlanmış, bir başka çalışmada "fracture geometri" kullanılmış ve diğer bir çalışmada da kartografik olarak genelleştirme yapılmıştır. Tüm bunlar, şimdilerde görülen faz geçişleri fiziği, meteoroloji, tekrarlı fonksiyonların matematiği veya bilgisayar grafiği gibi bütün dallardan tamamen farklı bir şekilde hazırlanılmıştır. Daha geniş bir bilgi için, Goodchild ve Mark'ın (1987) mekansal analiz uygulamaları için yaptığı araştırma çalışmasından yararlanılabilir.

"Fractal" boyutu, dolayısıyla da eğrilerin düzensizliğini tespit etmedeki metodlar diğerlerine kıyasla daha anlaşılabilir niteliktedir. İlk defa Richardson (1961) bilinen metodu sunmuştur. Bu metod eğrinin uzunluğunu değişik ölçümlerde ölçmekte ve uzunluğa uyan en düşük kareyi bulmaktadır. Bunun sonucunda da boyutu hızlı bir şekilde çözebilmektedir, ancak, metod, uzunluğun ölçüsüne ve ilişkinin kurulabileceği ölçümsayısına bağlıdır.

Bu konu ile ilgili daha önceki çalışmalarda (Batty&Longley, 1987) bu metotta yer alan problemler ve değişkenler gösterilmiştir. Yeni bir çalışma ile değişik arazi kullanımlarından yararlanarak "fractal" boyut bazında farklı sınırlamalar yaratabilir. Burada karşılaşılabilecek ilk problem, birçok arazi kullanımcısının aynı sınırları diğer arazi kullanıcıları ile paylaşmasıdır. Şehir gibi ortak paylaşımların bulunduğu sistemde, her kullanım sınırı diğer kullanıcıların sınırlarına taşabilir. Her sınırın birbirinin üzerine binmesiyle oluşmuş bu helezoni (convoluted) yapı çözülmezse önemli kavramsal problemler doğacaktır" (Batty&Longley, 1988, s.468-473).

Batty ve Longley çalışmalarına öncelikle çizgi ve düzlemin boyutsal ve ölçümsel matematiğini açıklayarak başlamışlardır. Daha sonra, ölçek bağımlılığının 2 modelini ve "fractal" boyut çıkarmak için çeşitli sınır datalarının kullanıldığı 4 yöntemi veya algorithmi göstermişlerdir. Bu metodların Swindon'daki arazi-kullanım sınırlarına uyarlanması, söz konusu şehirsal alanın karakteristiğinin tanımlanmasıyla başlamıştır. Daha sonra ölçekler arasında "fractal" boyuta dayalı alan-çevre ilişkisi kurulmuş ve ondalık bir şekilde gösterilen ölçek değişkenliklerinin incelenmesiyle, bu boyutların türevleri yaratılmıştır. Sonunda, arazi-kullanım parsellerinin her birinin bireysel boyutu türetilerek "fractal" boyut bazında oluşturulan arazi kullanımlarının sınıflandırılması yapılmıştır. Buradaki analiz çalışmasının belirli bir sonucu yoktur, fakat bu tarz bir uygulamada hassas ölçümlerin yapılmasının isteneceği de açıktır.

Buradaki analizin ölçüm farklılığına duyarlılığı, şu ana kadar değişik alanlarda sunulan bir çok uygulamaya önemli ölçüde bazı kuşkular getirmesi bakımından önem taşımaktadır (Batty&Longley, 1988)(*)

Batty ve Longley ayrıca, bu çalışmalarının sonucunda bu tür bir işlemin, özellikle işlem sürecinde, kabul edilebilir bir belirsizliğe sahip olduğunu da itiraf etmektedirler. Her ne kadar Batty (1991) şehir gelişiminin ve yoğunluğunun ölçümü için daha iyi ölçüm yöntemlerine gereksinim duyulduğunu iddia etmekte ise de, şehir gelişiminin formundan sorumlu aktivitelerin araştırılmasına ve bu tür bir çalışma ile bütünleştirilmesine daha fazla gereksinim duyulmaktadır (Whitehand, 1992).

2.5.4.2. Morfolojik Yapının Sosyal Açıdan Tanımlanması

Morfolojik yapının sosyal açıdan tanımlandığı ve mekan düzenini oluşturan nedenlerin sosyal yapının içersinde incelendiği çalışmalar, günümüzde, ilgiyle karşılanmaktadır. Bu çalışmalardan en bilineni, sosyal yapı ile morfolojik yapı arasındaki ilişkiyi sayısal ve kavramsal bir şekilde açıklamaya çalışan "Mekan Sentaks" yöntemidir. "The Unit for Architectural Studies University College London"da geliştirilen mekan sentaks yöntemi; binaların, mimari planların, şehirseller alanların ve şehirseller planların morfolojik analizlerini gerçekleştirmede kullanılan bir tekniktir (Hillier, 1988; Hillier&Hanson, 1984; Hillier ve arkadaşları 1983,1989a,1989b,1990). Bu yöntemin amacı; kısa ve öz objektif bir tanımlama yöntemi ile insan ürünü çevrelerin morfolojik yapısıyla sosyal stürüktürü (ya da o bölgede gerçekleşen sosyal olaylarla) arasındaki farklı ilişki türlerini açıklamak ve tanımlamaktır. Bu yöntem, sosyal değişkenleri mimari ve şehirseller formlarla ilişkilendirerek, gerçek ve hipotetik projelerin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde bir nevi tasarım yöntemi gibi kullanılmasına olanak vermektedir. Yine bu yöntem, bilgisayar uyarlamaların tersine, gözlemleri kontrol ederek sosyal çıktılarına göre şekillenen mekansal biçimin oluşma prensiplerinde de etkili olmaktadır. Bu çalışmada yararlanılan bu yöntem, daha geniş bir şekilde çalışmanın 4. Bölümünde incelenmiştir.

(*) Bu bölüm, Batty ve Longley (1988) "The morphology of urban land use", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.15, s.468-473'den derlenmiştir.

3. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE ŞEHİRLERİN MORFOLOJİK YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER

3.1. ŞEHİRSEL MORFOGENESİS

Şehrsel morfogenesis; morfolojinin esaslı değişimlerinin gerçekleştiği dönemleri dahil ederek oluşan süreçler topluluğudur. Bir başka deyişle, morfolojinin tarih içerisinde incelenmesidir. Burada bahsedilen tarih, bilinen kronolojik tarih değil, morfolojik tarihtir (Vance, 1990). Morfogenetikler de morfolojik olarak değişimlerin gerçekleştiği süreçleri ve bu süreçlerin oluşmasına neden olan güçleri araştıran ve anlamaya çalışan gruplardır.

Morfogenesis, belirli şartlara bağlı olarak gelişen dengelerin bulunduğu dönemleri dahil ederek, bu konuya diğer yaklaşımlardan daha radikal bir şekilde yaklaşır. Belirli şartlara göre gelişen dengelerin bulunduğu dönemlere örnek olarak, ortaçağı verebiliriz: Ortaçağda konut bölgeleri ile iş alanları o bölgede yaşayanlar tarafından birbirlerinden koparılmamış, birarada oluşturulmuştur. Oysa bu denge Endüstri Devrimi'nde bozulmuş ve "iş alanlarına yolculuk" denilen, iş alanlarının konut alanları ile ayrılmasına ve aynı türdeki sosyal sınıfların biraraya toplanmasına neden olarak, şehir formunda etkili bir değişimin oluşmasına sebep olmuştur (Vance, 1990, s.38).

Yeni üretici süreçler (şehir dışında kurulan sanayi binaları) ya da yeni ulaşım kavramı (ancak otomobillerin ulaşacağı banliyöler ve şehrin dışında yer alan büyük alışveriş merkezleri) veya yeni sosyal durumlar (yoksul insanların şehir merkezlerine akışı) gibi, günümüzde görülen birtakım yeni oluşumlar, dengenin bozulan ya da önemini yitiren birkaç unsurlarından sadece birkaçıdır (Vance, 1990, s.37).

Sosyal ve morfogenetik süreçler birbirlerini sürekli olarak etkiler, fakat sosyal süreçler şehir formlarını tamamen açıklayamazlar. Oysa, morfogenesis, bir şehrin nasıl şekillendiğini, şekillenmesinde nelerin etkili olduğunu tamamen açıklayan bir yaklaşımdır.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında şehrsel morfogenetikler özellikle

Alman okullarında çok etkili olmuşlardır. Şehirsel morfogenetikler genellikle şehirsel alanların fiziksel uyarlamalarının tarihsel açıdan incelenmesinde ve tekrardan oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Whitehand,1992). Bu konuyla ilgili bir çok araştırma yapılmıştır, bunların arasında eski haritaların ve planların incelenmesi, fiziksel dokunun tekrardan ortaya çıkarılması gelir. Gerçi, tarihsel açıdan daha kökleşmiş bir yapıya sahip İngilizce konuşulan ülkelerde bu konunun Almanca konuşulan ülkelere oranla daha az ilgi görmesi ilginçtir, fakat Almanca konuşulan ülkelere tarihçilerin ve coğrafyacıların yaptığı şehirsel morfogenetik çalışmaların etkili kartografik bir araştırma geleneğini oluşturmada çok önemli bir rol oynaması da tesadüf değildir. Bu etkili kartografik araştırmalarından en etkili, şüphesiz, Rhineland' ın şehir planı atlas fasikülleridir (Landschaftsverband Rheinland, 1989).

Orta Avrupa' daki şehir coğrafyacıları, belirli şehirsel alanlarda ve çeşitli şehircilik konularında çalışmışlardır. Böylece şehirsel morfogenetikler de coğrafyacılar yardım ederek coğrafi taslağın tümünü oluşturmada etkili olmuşlardır. Oysa bu durum İngilizce konuşulan ülkelere ancak 1960 ve 1970'lerde önem kazanmaya başlamıştır. Böylece de coğrafya içerisinde şehirsel morfogenetik geleneğine verilen önem bir süre sonra Orta Avrupa' dan İngiltere' ye doğru kaymıştır. 1980 lerde ve 1990 larda yapılan çalışmalar bunu doğrulamaktadır (Whitehand,1992). Her ne kadar günümüzde bu konunun önem kazandığı yerler değişmiş görüne bile, Alman morfogenetik ilkeleri hala geçerliliğini korumaktadır. 1950 ve 1960'larda İngiltere' de gelişen, tutulan, ve Almanya' nın bilim alanında artık kökleşen M.R.G.Conzen' in şehir plan analizleri ile ilgili fikirleri şimdilerde bile geçerliliğini sürdürmektedir. Özellikle, Slater' in İngiltere' nin ortasındaki ortaçağ şehirlerinin planlarını analiz ettiği çalışmada bu açıkça hissedilmektedir. Yine aynı şekilde Conzen' in fikirleri, Polonyalı coğrafyacıların şehirsel morfogenesis çalışmalarında da etkili olmuştur. Koter'a göre (1990) günümüzde de devam eden Conzen'in ortaçağ şehirlerinin orijinlerine verdiği önem, şimdi sanayi şehirlerine doğru yayılmaktadır (Whitehand, 1992). M. P. Conzen (1990) tarafından Boston ve Omaha' da yapılan bu tip analizler bu tür bir uygulamanın kusursuz bir uyarlamasıdır. Fakat bu alanda yapılan çalışmalar çok fazla gelişmemiştir (Whitehand, 1992).

Morfogenetik geleneği hakkında uzmanlaşmış Alman coğrafyacılarının yeni çalışmalarından biri de Krings (1989) tarafından yapılan incelemedir. Krings çalışmada, tarihi şehir görünümelerini ve haritalarını araştırmıştır. Bundan başka "metrological" analizinden yararlanarak şehir yerleşim planını tekrardan kuran

Lafrenz' in (1988) çalışması, İtalyan şehirlerinin formunu inceleyen Sabelberg' in (1986, 1988) araştırması, İslam öncesi şehirlerin tartışmasını yapan Stern (1989) in yaptığı çalışma, günümüzde şehirselleşme morfogenezis konusu üzerinde yapılan diğer inceleme çalışmalarından birkaçını oluşturur (Whitehand,1992).

Bu çalışmalardan başka, şehir büyüklüğü ile ilgili bir takım önerilerin getirildiği araştırma çalışmaları da mevcuttur. 1930'larda Almanya'da oluşmaya başlayan (Louis,1936) ve M.R.G.Conzen (1960) tarafından geliştirilen şehir büyüklüğü ile ilgili kavramlar hala günümüzde geçerliğini korumaktadır. Ancak Barke (1990) Whitehand' in şehir büyüklüğü ile ilgili getirdiği önerilere (1972) didaktik (tüm dengeli) bir şekilde yaklaşarak, teorik anlamda yeni bir takım gelişmeler de yaratmaya çalışmıştır.

Whitehand (1987) tarafından yapılan monograf çalışması, coğrafi şehirselleşme morfogenetik alanında bir gelişimin gerçekleşmesine yararlı olacak bir çalışmadır. Arazi değerleri, ekonomik dalgalanma veya yenilerin eklenmesi gibi monografiyi oluşturan konuların birbirleriyle olan ilişkileri, şehirselleşme formunun oluşmasında "dönüşümlü"(cyclical) yani; tekrardan eski dengelerin önem kazanması, teorisini oluşturduğu için bu çalışmada ayrı bir yeri vardır. Bu inceleme çalışmasında bu konuyla ilgili günümüzde görülen gelişmelerden bahsedilmiştir. Bunların arasında şehirselleşme morfoloji ile ilgili iki önemli gelişme şunlardır (Whitehand,1992):

Birincisi; şehirselleşme peyzaj değişimleri farklı hızlarda gelişmektedir. Çok büyük alanları kapsayan yatırımlar genellikle çok ender bir şekilde görülmektedir, genellikle sık sık karşılaşılan küçük çaptaki yatırımlardır. Bu yüzden de fiziksel açıdan çok büyük tahrip olmamaktadır. Genelde yol dokusunda en çok karşılaşılan değişimler, "ek" veya "yardımcı sokaklar" diye adlandırdığımız çıkmaz sokakların eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, bahçeli evlerin bulunduğu düşük yoğunluklu alanlara ek konutlar inşa edilmekte ve böylece yol sistemi değişmektedir. 1950 ve 1960 ları yansıtan Birmingham' ın veya orta 19.yüzyılı yansıtan Newcastle-Tyne' in merkezindeki ya da merkezleri bombalanarak tahrip edilmiş şehirlerdeki, ana caddelerin büyük bir yoğunluğu değişmemiştir. Öbür yanda, bina dokusu yer değiştirmeye daha az direnç göstermiştir. Oysa, Avrupa' da Amerika' dakilerden daha çok ayakta durabilen, normalde 100 yıllık bir ömre sahip binalar mevcuttur, ama bunlar şimdilerde pek kalmamış, ya yıkılmış ya da tahrip olmuşlardır. Mevcut bina dokusundaki değişim hızla artmaktadır. Bu arada, binalara sürekli ilaveler yapılmakta ve cepheler hızlı bir şekilde değiştirilmektedir. Hatta bu uygulamalar

binaların yer değişimlerinden daha sık bir şekilde yapılmaktadır.

İkinci olarak, bu kontrol edilemeyen ekonomide hızlı bir planlama dönüşümü yaşanmaktadır. Formlar hem karakter açısından, hem de miktar açısından değişmektedir. Modern Hareket'e etkili bir reaksiyon gösteren, günümüzün "korumacılık", "yeniden yapılanma" ve "postmodern mimarlık" anlayışı, 1880' lerin korumacılığının ve tarihçiliğinin bir nevi tekrardan uyanışıdır. Tüm bu dönüşümler; saçaklanmaların neden olduğu değişimlerin meydana gelmesiyle ya da yeni yapıların eklenmesiyle veya konut alanlarının katılımıyla meydana gelen halkavari (annular) şehirselleşme alanlarının zorlayıcı etkisini bir nevi dengelemektedir. Ve böylece morfolojik dönemlerin zemine yansmasıyla oluşan morfolojik alanların bütünlüğünü öne çıkarmada bu dönüşümler, günümüzün en önemli konularından birini oluşturmaktadır (Whitehand,1992).

Kısaca; yukarda görüldüğü gibi, şehir formları dinamik bir özellik taşıdığından, şehirselleşme morfogenezis çalışmaları sürekliliğini hiçbir zaman yitirmeyecektir. Şehirselleşme morfoloji kavramına yeni bakış açıları veya neden - sonuç önerileri getirecek şehirselleşme morfogenezis çalışmaları, şehirselleşme morfoloji alanının gelişmesinde ve daha iyi kavranmasında etkili olmaya devam edecektir. Bu nedenle şehirselleşme morfogenezis ile ilgili çalışmalar farklı bilim dallarıyla desteklenerek geliştirilmelidir.

3.2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERSİNDE ŞEHİRSEL MORFOLOJİ EVRELERİ

Ünlü tarihçi, Wolf Schneider "Überall ist Babylon" adlı kitabında öne sürdüğü gibi (G.Özdeş,1990), dünya tarihi şehir tarihi ile başlamıştır. Tarih içersinde bu iki konu sürekli bir şekilde birbirlerini etkilemişlerdir. Kimi zaman, dünya tarihindeki gelişmeler (örneğin, Ortaçağ) şehirlerin fiziksel, sosyal ve kültürel yapısını etkilemiş; kimi zaman da belirli bazı şehirlerin fiziksel, sosyal veya kültürel konumu (İstanbul gibi) dünya tarihinin değişmesine neden olmuştur, fakat bu iki taraflı etkileşimde en fazla değişime uğrayan , şüphesiz, şehirlerin fiziksel yapısıdır. Şehirler, sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan değişime uğradıkça, bunların etkileri şehir formlarına da yansımış ve böylece şehir formları da çeşitlilik kazanmıştır.

Genelde, şehirler fiziksel açıdan geçirdiği evreleri dünya tarihi gibi yazılara dökmemiş, bu değişimleri ya da oluşumları belgelerle açıklayamamışlardır, fakat oluşumlarını, değişimlerini, kısaca geçirdiği tüm evrelerini eserler -yollar,

meydanlar, binalar - bırakarak ifade etmeye çalışmışlardır (Vance,1990 s:4). Örneğin, ilk kurulan şehirlerde yaşayan insanlar, genelde şehirlerin o zamanki yapısını veya felsefesini yerleşim dokusunda ya da inşa ettikleri yapılarda göstermişlerdir ve bu gelenek, daha sonra sanatta ve resimde ustalaşmalarına rağmen, uzun bir süre sürmüştür. Fikirlerini, yapmak istediklerini eserler bırakarak ifade ediş biçimleri onların "ölümsüz" olmalarına neden olmuştur ve belki de izin verilirse, sonsuza dek ölümsüz sıfatını taşıyacak o dönemin sosyal ve kültürel yapısını yansıtan şehrsel biçim oluşumları, iyi bir şekilde analiz edildiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

İlk dönemlerin şehircilik anlayışını açıklayan ilk yazılı kaynak, Augustus zamanında Vitruvius ' un yazdığı "Mimarlığın On Kitabı" adlı eseridir, ayrıca gene o dönemleri gösteren Trajan ' ın Roma ' daki kolonu da o zamanın yazılı kaynağı olarak kabul edilmektedir (Vance, 1990 s:4-5), fakat tüm bu kaynaklar o dönemde gerçekleşen değişimleri de tamamen açıklayamamaktadır.

Şehirleri fiziksel olarak etkileyen ve günümüzde de şehirlere zengin bir görünüm kazandıran, bu şehrsel evreler, özellikle şehrsel morfogenesis çalışmaları için büyük önem taşır.Şehrsel biçimlerin etkili bir şekilde değiştiği evreler aşağıda açıklandığı gibi 7 bölüm halinde incelenebilir:

3.2.1. Yunan Uygarlığı Şehirleri

Yunan uygarlığından önceki devirlerde de şehirlerin olduğu kabul edilmektedir, fakat Yunanlıların yarattığı şehir yönetim biçiminin ve buna paralel gelişen Yunan şehirlerinin, Orta ve Yakın Doğu ' da görülen şehirlerden daha farklı bir nitelik taşıdığı iddia edilmektedir. Hammond'a göre, Mezopotamya 'daki şehirler ya da Nil 'in ve İndus 'un kıyısındaki şehirler, daha çok krallığın hakim olduğu ve onun gücünün sergilendiği şehirlerdir. Gerçi, Sidan ve Tyre şehirleri, her ne kadar buralarda da krallık bütün bölgeye hakim olsa da, ilk "şehir insanları" nın görüldüğü yerler olarak kabul edilmektedirler, fakat tüm bu yerleşmelerde görülen hakim form, bir nevi göçebe yaşamdan şehir yaşamına geçiş anlamına gelen "transit" (geçiş) formudur. Esas "şehrsel toplumlar"ın olduğu dönem arkaik döneme rastlar (M.Ö.900). Gerçek şehrsel toplumlar Yunanistan ' da görülmüştür (Vance, 1990). Daha önceki şehrsel alanların tersine, bu dönemden sonra oluşan morfoloji, krallığa ait emirlere göre değil, sadece, yapısal süreçlere göre şekillenmiştir. 7. ve 6. yüzyıllarda, Yunanlılar, tamamen kendilerine ait yetenekleriyle ve yerel koşullara bağlı kalarak şehir devletlerini kurmuşlardır Bu dönem, şehrsel morfogenetikler

tarafından, kırsal alanın ilk defa şehirleşmesi sonucu şekil değişiminin ilk gerçekleştiği dönem olarak kabul edilmektedir" (Vance,1990).

Şehir devletler yeni kolonilerin katılımıyla, M.Ö. 479 yılında biten Pers Savaşları na kadar büyümüşler, genişlemişler ve sayıca artmışlardır. Bu savaşlar sırasında bir çok şehir tahrip olmuştur. Barış sağlandığı vakit, yeni bir şehirleşme anlayışı ortaya çıkmıştır. 479 yılından (ve belki de M.Ö.404 yılından) Makedonluların Yunanlılar 'ı işgal edişine kadar (M.Ö.338), Klasik Helenistik Dönem, önceden organik bir şekilde gelişen şehirlerin, daha planlı ve önceden düşünülerek yaratıldıklarına şahit olmuştur. Perslerin yarattığı tahribattan sonra tekrardan kurulan şehirlerde, yeni rasyonel bir yaklaşım benimsenilmiş ve şehirler hem kültürel anlamda, hem de morfolojik şekil anlamında farklı bir yapıya kavuşmuşlardır.

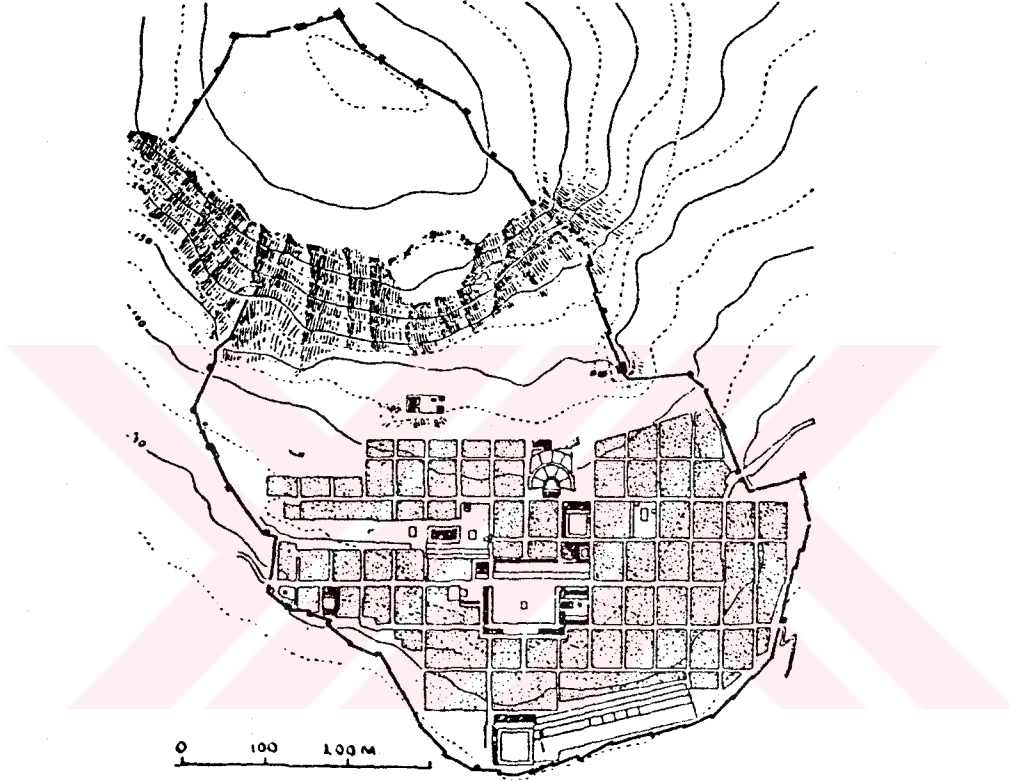
Helenistik Dönemdeki Şehirlerin Biçimsel Özellikleri

Yunan Uygarlığı 'nın ilk dönemlerinde kurulan şehirlerin, sade ve kendiliğinden gelişen bir yapıları vardır. Bu dönemdeki şehirlerin karmaşık yolları, henüz taşla kaplanmamış, alt yapı ve sıhhi tesisattan yoksun bırakılmışlardır. Yollar, genelde topoğrafyaya uymuş ve genelde dar bir şekilde biçimlenmişlerdir. Henüz bu dönemlerde gösterişli saraylar ya da planlı toplantı yerleri inşa edilmemiştir. Genelde kamu binaları az sayıda yapılmış ve şehir merkezi fikri gelişmemiştir. Sosyal açıdan farklılıklar görülse de, bu konutlara yansımamıştır. Varlıklı olanla olmayanların evleri arasındaki fark çok fazla olmamıştır. İlk dönemlerdeki gibi, evler genelde penceresizdir ve bir iç avlunun etrafını saran bir kaç adadan oluşmuştur. Bu döneme örnek olarak Bergama şehri verilebilir.

Daha Sonra Oluşan Yunan Şehirlerinin Biçimsel Özellikleri

M.Ö. 479 yılından, hatta M.Ö. 404 yılından, sonraki dönemlerde organik bir şekilde gelişen Yunan şehirlerinin biçimlerinde gözle görülen bir değişme olmuştur. Pers Savaşları sırasında yıkıntıya uğrayan şehirler, bu dönemlerde planlı ve rasyonel bir şekilde kurulmaya başlamıştır. Bu dönemlerde kurulan şehirler, genellikle, Hippodamos 'un katı bir şekilde savunduğu "dama tahtası sistemi" biçiminde planlanmışlardır. Düz arazilerde daha iyi sonuç veren bu uygulama biçimi, eğimli araziye sahip şehirlerde de ısrarlı bir şekilde kullanılmaya çalışılmış ve sonuçta basamaklardan oluşan merdivenli yollar ortaya çıkmıştır (Şekil 3.1). Bu dönemin şehirlerinde, demokrasi yönetim biçiminin benimsenmesiyle oluşan, yeni birtakım toplantı alanları önerilmiştir. "Agora" denilen siyasi, kültürel, sosyal bir takım

konuların rahatça konuşulup tartışıldığı bu toplantı mekanları, başlangıçta serbest bir formda gelişmiştir. Daha sonra, genellikle şehrin merkezinde geometrik bir düzende oluşturulmuştur. Kare veya dikdörtgen biçiminde bir açık alanın, kolonadlı bir partikle çevrenmesiyle oluşan agoralardaki yollar, agoranın ortasından değil, kenarlarından geçer. "Fakat bu dönemde oluşan agoralar, belirli bir yapının algılanılması ve öneminin kavranılabilmesi bakımından içerik kazanmamışlardır" (Giritlioğlu,1991).

Şekil 3.1. Priene

Kaynak: Wycherley (1993), Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu, Arkeoloji ve Sanat yayınları, s.23.

Demokrasi yönetim biçimiyle oluşmuş kamu binalarının, agora ve çevresinde toplanmasıyla gerçekleştirilen "şehir merkezi" fikri yine ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunlardan başka, Hippodamos' un "zoning - çeşitli fonksiyonların şehrin farklı bölgelerinde yer alması- fikri Yunan şehirlerinde ilk defa bu dönemlerde benimsenmiş ve günümüzde de hala geçerliliğini yitirmemiştir. Şehir merkezi, zoning gibi şehirlerin yapısal özelliğinin değişmesinde etkili olan bir başka yeni fikir de, yine bu dönemlerde uygulanılmıştır. Yapım düzenine belirli sınırlayıcı maddeler

getiren bu uygulama, günümüzde de hala sürdürülen imar kanunlarının ilk belirleyicilerindendir. "Bu sınırlayıcı maddelere göre, yollar, yaya ve taşıt yolu olarak ikiye ayrılmış ve yaya yolları : 1.65 m, taşıt yolları : 3.5 m genişliğinde inşa edilmiştir, ayrıca yol kenarlarında yönlendirici taş levhalar ve uzaklık gösteren işaretler de kullanılmıştır" (C.Giritlioğlu,1991). Bunlardan başka, binaların yollara taşmasını önleyen, üst kat duvarların, alt kat hizasını geçmesini yasaklayan maddeler de vardır.

Halka daha iyi bir çevre sunabilmek için planlanmış Yunan şehirlerindeki konutlar, sade ve basit bir yapıda gerçekleşmişlerdir. Bu tür konutlarda sokağa doğrudan açılan pencerelere rastlanılmamıştır. İlk zamanlarda görülen kanalizasyon ve altyapı eksikliği, son zamanlarda tamamlanmıştır. Konut yönlendirilmesinde iklim koşullarına dikkat edilmiş ve güneşin, özellikle kışın, mümkün olduğunca konutların içersine girmesine büyük önem verilmiştir. Uygarlığın kültürel ve siyasi açıdan kalkındırılmasında etkin bir göreve sahip tiyatrolar, yine bu dönemlerde inşa edilmişlerdir. Genelde doğayla içiçe olan ve çoğunlukla bir tepeye yaslandırılarak inşa edilen bu tür tiyatrolardan en ünlüleri, 24000 kişilik Efes Tiyatrosu ile 10000 kişilik Bergama Tiyatrosu ' dur.

3.2.2 Roma Uygarlığı Şehirleri

Şehirlerin biçimsel açıdan farklılaştığı bir başka dönem de Roma Uygarlığı dönemidir. Kimi morfogenetikler bu dönemin öncesinde ve sonrasında önemli morfolojik değişimlerin gözlemlendiğini ve bu değişimlerin yine aynı süreç içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Vance,1990). Bu yüzden burada da bu değişimlerin gerçekleştiği dönemlerden bahsedilmiştir :

Etrüsk - Roma Dönemi Şehirleri

Vance ' e göre, ilk dönemde oluşan şehirler, Yunan rasyonalizmin geçerli olduğu döneme rastlayan, fakat daha farklı coğrafik özellikler taşıyan şehirlerdir. Bu dönemde İtalya ' da M.Ö. 800 yıllarında, bir grup köylü (pastoral) aristokrat, sayıları en az 12 olan ve gerçek şehir niteliğini taşıyan yerleşmeleri kurmuşlardır. Bu yerleşmeler genellikle, kırsal alanlarca çevrilmiş dini merkezlerden oluşmaktadır. Buralardaki halk hükümetten ayrı bir şekilde yaşamış ve devlet sorunlarına katılmamışlardır. Genelde bu dönemde katı bir kölelik anlayışı da benimsenmiştir. Bu Etrüsk devletleri, İtalya ' nın ve Roma şehirlerinin biraraya toplanmış yerel yerleşmelerinden ilklerini, bir başka deyişle, atalarını oluştururlar. Etrüsk şehirlerini

kurarlarken, buraların özellikle dini inançların vurgulandığı yerler olmasına özen göstermişler ve şehirleri bir tapınak inşa ediyorcasına oluşturmuşlardır. Bu dönemde başlangıç ve parselleştirme süreçlerinde farklı bir yaklaşım benimsenmiş ve bunun sonucunda da şehirlerin fiziksel formları büyük ölçüde değişmiştir (Vance,1990 s:27).

Roma Şehircilik Anlayışının Azaldığı Dönem

Roma şehirciliği, aslında devlet yönetiminin sunduğu birtakım olanaklar sonucunda oluşmuştur. Romalılar, Etrüsklerin şehir form anlayışından ve uygulamalarından yararlanarak, tüm Batı dünyasının şehircilik anlayışına ışık tutmuş ve onları yönlendirmişlerdir, fakat Romalılar, hem devlet yönetiminde, hem de şehir sisteminde askeri gücünü hızlı bir şekilde yitirmiştir. 5. ve 6. yüzyıllarda, Roma canlı devlet anlayışını kaybetmiş ve arkasında, önemli bir sosyal sorun niteliği taşıyan, yoksul, parasız insanlar topluluğu bırakmıştır. Bu durum da kolay kolay kaybolmamıştır.

Roma İmparatorluğu, uzun yıllar, şehircilik kavramının bazı önemli fonksiyonlarını sürdürmüştür : Bunlardan Bizans, doğuda İstanbul'u işgal ederek, Septimania da, güney Fransa 'nın Provence ve Languedoc bölgesindeki şehirselleşme anlayışını koruyarak, önem kazanmışlardır, ancak Bizans doğuda uzun bir süre varlığını sürdüremeyerek, İstanbul'u 1453 yılında Türklere bırakmıştır. Öbür yanda, Septimania ise 1207 başlarında kaybolmuştur. Gerçi her ikisi de şehirselleşme morfoloji tarihi içinde önemli bir rol oynamışlardır, fakat morfolojinin son belirleyicileri de değillerdir. Roma dönemi şehircilik anlayışı, ilkeri yıllarda insan yaşamının önem kazanacağı yeni tip şehirlerde de etkisini yitirmemiş ve tamamen kaybolmamıştır (Vance,1990).

Roma Uygarlığı Şehirlerinin Biçimsel Özellikleri

Roma Uygarlığı döneminde kurulan şehirler, genellikle, Yunan şehirlerine oranla daha kesin ve daha katı geometrik bir anlayışla oluşturulmuşlardır. Roma dönemine ait bu tür şehirlerde imparatorluğun gücünün sergilendiği bir yapılanma görülmüş ve Yunanlılarda görülen kutsal yapılar yerine, gücü simgeleyen temsili yapılar inşa edilmiştir. Genelde Yunanlıların topoğrafyaya bağlı kalmadan, ısrarlı bir şekilde uyguladıkları dama tahtası sistemi yerleşme biçimi, çoğunlukla düz arazilerde kurulan Roma Dönemi şehirlerinde de benimsenip, uygulanmıştır. Yunan şehirlerinde görülen insan ölçeği, bu dönemde kaybolmaya başlamış ve yerini yapı adasının modül olarak alındığı bir planlamaya bırakmıştır. Yine bu dönemlerde

adasının modül olarak alındığı bir planlamaya bırakmıştır. Yine bu dönemlerde görülen bir başka özellik, şehirlerde ihtişamın kuvvetlice hissettirilmesi ile oluşturulmuştur. Yunanlılardaki serbest formda ve sade bir şekilde yer alan şehirsal mekan öğeleri, bu dönemde aksiyal ve simetrik bir düzenlemenin oluşmasıyla daha fazla önem kazanmış ve zafer takı ya da sütunlarla görsel olarak zenginleştirilen şehir yolları (akslar) ve şehir meydanları güçlü bir şekilde vurgulanılmıştır. Yine bu dönemde Yunanlıların toplantı alanı olarak kullandıkları agoralar, "forum" adını alarak, tiyatro, saray, hamam gibi kamu binaları ile çevrilmiş, sütun ve heykellerle süslenilmiştir. "Arkadlı bir kolonadla çevrilen forumlar, sadece kullanıcı gereksinimi, bireysel ilişkiler ve ticaret gereksinimini karşılamaktan çok, çevresini kuşatan yapıları görsel açıdan değerlendirilmesine olanak sağlayan ve algılanılmasını kolaylaştıran bir ön alan niteliğini ve işlevini üstlenmişlerdir" (Giritlioğlu, 1991) (Şekil 3.2 Piacenza'nın havadan çekilmiş fotoğrafı Roma dönemine ait yol sistemini göstermektedir).

Şekil 3.2. Roma dönemine ait yol sistemi

Kaynak: Gutkind (1969), *Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece*, Vol.IV, The Free Press, N.Y., s.186.

Roma dönemindeki konutlar genelde içe dönük, dama tahtasına uygun kare veya dikdörtgen biçiminde inşa edilmiş ve kat sayıları altı, yedi, sekize kadar çıkmıştır. Gene bu dönemde uygulanan bir başka imar kanununa göre, iki binanın arasına 1.60 m lik bir yaya geçiş yolu bırakılması zorunluluğu getirilmiş, arsa sahiplerinin kendi sınırlarına 80 cm den fazla yaklaşmasına izin verilmemiştir. Bu dönemdeki en önemli gelişme ise, mühendislik alanında görülmüştür. Roma döneminde yapılan binalar genelde mimarlık açısından mükemmel bir özellik taşımasa da, inşaat tekniği açısından bulunduğu dönemi aşmıştır. Özellikle bu dönemde yapılan tiyatrolar, Yunan dönemindeki gibi yamaca yaslandırılmadan, sağlam bir şekilde inşa edilmişlerdir. Günümüzde bile büyük beğeni ile karşılanmakta olan bu tür tiyatrolara örnek olarak Aspendos Tiyatrosu veya Perge Tiyatrosu verilebilir. Bu önemli yapılara ilaveten sosyal hayatı zenginleştiren ve çeşitli gösterilerin, yarışmaların, spor karşılaşmalarının gerçekleştiği Gymnasium, Colliseum gibi yapılar da inşa edilmiştir. Batı Anadolu 'da Roma döneminin etkilerini hala günümüzde de taşıyan İznik, Edirne ve İstanbul şehirlerinden özellikle İznik'te Roma dönemine ait dama tahtası yerleşim dokusu açıkça görülmektedir.

3.2.3 Ortaçağ Şehirleri

Ortaçağ döneminde şehirler hem görsel hem de sosyal açıdan büyük değişim yaşamışlardır. Şehir biçiminde evrim yaratan bu değişimler aslında rastlantısal bir şekilde oluşmamış, aksine belirli bazı şartlara göre oluşan dengeler sonucu gerçekleşmişlerdir (Şekil 3.3). Bu değişimi sağlayan faktörler morfogenetikler tarafından uzun yıllar boyunca araştırılmışlardır. Ortaçağ dönemi boyunca şehir biçimini etkileyen bu faktörleri Amerikalı morfogenetik James E. Vance "The Continuing City" kitabında şöyle açıklamaktadır:

"Haçlı seferleri sırasında özellikle Avrupa'da bir takım gelişmeler görülmüştür. Kudüs seferleri öncesinde bile yapılan uzak mesafe ticareti bu dönemlerde özellikle İtalya 'da, Almanya 'da, Fransa ' da ve İngiltere 'de daha da artmıştır.Yine bu dönemde Haçlılar ekonomik üstünlük ile politik açıdan gelişme konuları arasında çok güçlü bir bağın olduğunu göstermişler ve ayrıca Venedikliler ve diğer İtalyan - Şehir Cumhuriyetleri ' nde yaşayanlar, uzak mesafe ticaretinin hem ekonomik olarak karşılanmasında hem de gerçekleşmesinde büyük rol oynamışlar, günümüzde hala süren ayrıcalığın kökleşmesinde çok etkili olmuşlardır. İngiltere'de ve Fransa'da yaşayan Normanlılar da yine bu tür ticaret anlayışının yerleşmesinde önemli bir yere sahiptirler. Önemli iki konuyu,Haçlıların zaferleri gibi göstererek, tüm Batı dünyasına tanıtmışlardır. Bunlardan birincisi, ilerde derebeylik sistemini

Şekil 3.3. Sarzano tepesinin çevresindeki alanlar, 1656 yılına ait Cenova haritası esas alınarak korunmuştur.

Kaynak: Gutkind (1969), Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol.IV, The Free Press, N.Y. s.258

getirecek olan "krallığa ait ticaretin genişlemesiyle zengin sayısının artırılması görevi" ve diğeri de "kale duvarının ve şehrsel istihkâmın oluşturulmasında kullanılan teknikler ile ilgili bilgiler" dir. Tüm bu fikirler, öncelikle ticaretle uğraşan gruplar tarafından benimsenmiştir. Sonra Alp' lerin kuzeyindeki Avrupa şehirlerinde güçlü tüccarların oluşmasını sağlamıştır. İtalya 'da bu konuda kazanılan başarılar daha sonra Almanların ve Flanderlerin eline geçmiştir. Sivil devlet anlayışını gösteren bu biçim Batı için çok uygun bir nitelik taşımıştır."

Ortaçağ Şehirlerinin Biçimsel Özellikleri

Ortaçağ, kronolojik açıdan bakıldığında M.S. 476 Batı Roma'nın çöküşü ile başlar ve 1453 İstanbul' un fethi ile son bulur. Şehrsel morfoloji tarihi açısından bakıldığında vakit ise Ortaçağ dönemi şehirleri, önceden bir hazırlık dönemi geçirerek, ilk defa 13. yüzyılın ortalarında oluşmaya başladığı gözlemlenecektir (Vance,1990 s:27-

28,112-116). Bu dönemde oluşan şehirler, morfolojik, sosyal ve nitelik açılarından tamamen orjinal bir yapıya sahiptirler. Ortaçağ şehirlerinin başlıca özelliği, küçük olmalarına rağmen kırsal alanlardan tamamen farklılaşmış olmalarıdır. Ortaçağ şehirleri, Roman şehirlerinin modernleşmiş bir yapısını oluşturmazlar. Bu dönemde oluşan şehirlerin genelde kralların ya da derebeylerin etkisi altında kaldığı iddia edilir, ancak bu da gerçek değildir. Bu dönemdeki şehirler, özellikle ekonomik yaşamın sebep olduğu şartlar nedeniyle, fonksiyonel bağlamda, kırsal yerleşmelerden tamamen farklı bir karaktere sahip olmuşlardır. Bir yandan kralın otoritesine meydan okurcasına surlarla çevrelenmiş, bir yandan da ortaçağ düzenini dış çevresiyle destekleyen bir sistem yaratmışlardır.

"Genelde Ortaçağ dönemi şehirlerinde karşılaşılan biçim, belirli bir merkezin etrafında büyüyen şehirler, bir başka deyişle çekirdek (nucleated) yerleşmelerdir ve iki şekilde oluşmuşlardır:"Doğal yerleşmeler" ve "sistematik yerleşmeler". (Vance,1990 s:113-115)" (Şekil 3.4).

Şekil 3.4. Martina Franca, 927 yılında kurulan şehir 1300 yıllarında sur duvarlarının içersinde sistematik olmayan bir şekilde gelişmiştir.

Kaynak: Gutkind (1969), Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol.IV, The Free Press, N.Y. s.339

Doğal yerleşmeler, 11. ve 12. yüzyıllarda politik - ekonomik duruma bağlı olarak gelişen içe dönük yerleşmelerdir. Bu tür yerleşmeler geometrik sınırlayıcı güçlerden çok,tarihi olayların sonucuyla gelişmişlerdir. Doğal yerleşmelerde ticaret genellikle mekanik güçler tarafından belirlenmemiş, toplumun gereksinmelerinden doğmuştur. Genelde bu tür yerleşmelerde ticaretin önemi yeterince anlaşılmamış, feodal

yönetim her ne kadar ticareti elinde tutmak için herşeyi yapsa da, genellikle destekleyici bir tavırla konuya yaklaşmamıştır. Genelde toplum da bu konuyu yanlış anlamış; tüccarlara parazit, değersiz, insanlar olarak bakmışlar ve onları birer işçi gibi görmemişlerdir.

Doğal Ortaçağ yerleşmelerin dokusunda görülen ortak özellikler şunlardır :

- Savunulması kolay, fakat ulaşılması güç tepelere kurulmuşlar ve surlarla çevrilmişlerdir.
- Tepede kilise ya da derebeyi şatosu yer almakta, etrafında ise spontane bir şekilde yerleşmiş konut grupları bulunmaktadır.
- Genellikle doğal bir şekilde gelişen organik plan hakimdir.
- Merkezde bir pazar alanı ya da kilise meydanı bulunmaktadır.
- Yollar genelde dolambaçlı, dar ve topoğrafyaya uygun bir şekilde gelişmiştir. Yer yer daralıp, genişlemekte ve böylece görsel açıdan zengin ve süpriz mekanlar yaratmaktadır.
- Konutlar genelde bitişik nizamdadır ve daha önceden orta avlulu inşa edilen evlerin yerini arkasında bahçesi olan evler almıştır.
- Malzeme genelde tuğla ve taştır.
- Bu dönemde üç meydan tipi görülür : Pazar, Kilise ve Resmi meydanlar.

Bu dönemin karakteristik özelliklerini günümüzde de sürdüren bir çok şehir bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; San Gimignano, Sieana, Toledo, Aachen, Nürnberg ve Bruges dır.

"Sistemik şehirler daha çok 14. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu tür şehirler uzun mesafe ticaretine dayalı bir şekilde gelişmişler ve feodal düzeni zorlayarak serbest bir şekilde oluşmuşlardır" (Vance, 1990). Sistemik şehirlerde, çoğunlukla, geometrik formlar hakimdir. Bunlar 4 bölümde incelenebilir (Özdeş,1990)

- Çevresi yuvarlak ve içinde az çok belirli bir düzene sahip yolları bulunan, bir ana aksiyel yolu ve buna paralel veya dik dilimler şeklinde yapı adaları bulunan şehirler. Örnek : Meyenburg, Lübeck.

- Çevresi yuvarlak, iç yolları meridyen şeklinde uzanan şehirler. Bu tür şehirlerde yer alan iç yollar, karşılıklı iki kale kapısı önünde eğri bir şekilde şehrin içine doğru girerler. Örnek: Bern.
- Çevresi yuvarlak, yapı adaları düzgün köşeli, dik açılarla oluşturulan şehirler. Örnek: Friedeberg, Liegnitz.
- Çevresi köşeli, yapı adaları düzgün köşeli, dik açılarla oluşturulan şehirler. Örnek : Mont - Pazier, Elburg."

3.2.4 Geç Rönesans Şehirleri

15. ve 16. yüzyılda ticaret dünyası hızlı bir şekilde Endüstri Çağı' nı oluşturmaya hazırlanırken, aynı dönemlerde şehirlerde de yeni bir hareket oluşumu görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ticaretle uğraşanlar, yaşadıkları ayrıcalıklı dünyalarını daha güzelleştirmek için yeni bir takım arayışlara girmişler ve tekniğin yarattığı fırsatları fevkalade anıtlarda kullanarak, farklı bir çevre yaratmak istemişlerdir. Batı 'da ilk defa, İtalya 'da 15. yüzyılın başlarında görülen, görsel perspektifin estetik değerinin keşfi, gelişmiş teknoloji ile zenginleşmiş gösterişli, büyük binaların yaratılmasında etkili olmuştur. Filippo Brunelleschi (1377 - 1446) ve Leon Battista Alberti (1404 - 1472) görsel perspektif kavramını çalışmalarında etkileyici bir şekilde kullanmışlardır. Özellikle, Batı Uygarlığı 'nda gittikçe önem kazanan Roma dönemine ait kalıntıların belirli bir orana dayandırılarak yaratılmış imajlarını, çizime dökmüşler ve görsel perspektif kavramının gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Bu dönemde üç boyutlu binaların düz arazide etkileyici bir şekilde gösterilmesi için, yeni bir takım araştırmalar da yapılmış ve sonunda binaların bütünüyle ele alınarak tasarlanması gerekliliğine karar verilmiştir.

"Ortaçağ döneminde, üç boyutlu bina mekan tasarımı genelde binanın dış mekanlarında değil, çoğunlukla iç mekanlarında görülen bir kavramdır. Ortaçağ dönemine ait binalarda mekan fonksiyonel olarak oluşturulmuştur. Binanın dış yapısı genelde düz ve sade, olduğu gibi bırakılmış ve genellikle az kabartmalarla süslenmiştir. Ortaçağ dönemindeki katedrallerin dış yüzeylerinde, etkileyici ya da ilham verici figürlere rastlanmamıştır. Çoğu zaman bu katedrallerin dış yüzeyleri aşırı derecede sade bir şekilde bırakılmıştır. Hatta, bu türe örnek oluşturacak güney Fransa' nın Albi yerleşmesinde yer alan bir kilise o kadar sade ve düzdür ki, nerdeyse modern dönemin bina anlayışını taşıyor gibidir. Kimi zaman bu dış yüzeyler iki - boyutluymuşcasına ele alınıp mimarlıktan çok resim sanatının üzerinde uygulandığı yerler haline getirilmişlerdir" (Vance,1990 s:231).

Görsel perspektif anlayışının ortaya çıkması ile ilk defa binaların dış yüzeyleri önem kazanmaya ve iç mekan hakkında çok az bilgi veren bir anlayış hakim olmaya başlamıştır. Örneğin, Roma'daki St. Peter bazilikasına bakıldığı vakit, Salisbury ya da Albi'deki gibi iç mekanlar kolaylıkla algılanmamakta, iç mekan yapısı hakkında çok az bir bilgiye sahip olunmaktadır.

Binaların dış yüzeylerinde başlayan daha sonra çevresine yayılan bu yeni tasarım anlayışı morfogenetik analizlerinde önemli bir rol oynamıştır. Alberti ve arkadaşlarının başlattığı büyük ölçekte tasarım anlayışı, klasik devrin tekrardan oluşmasını sağlamıştır. Roman döneminden beri ilk defa uygulanan bu yeni tasarım anlayışına göre, binalar dışarıdan içeriye doğru tasarlanmış ve hem iç mekanlar, hem de dış mekanlar aynı derecede ilgi görmüşlerdir. Sonuçta da klasik zamanlardan beri bilinmeyen dış mekan olgusunun tekrardan önem kazanmasında etkili olmuştur.

Bu dönemde meydan kavramı da değişmiştir. Gerçi Ortaçağ dönemi sırasında da pazar meydanı ya da açık mekan anlayışı vardı, fakat görsel etki açısından buraları pek değerlendirilmemişti. 14. ve 15. yüzyılda, Batı uygarlığında, sanat anlayışının güçlenmesiyle oluşan Rönesans döneminde, ilk defa açık mekan kavramı tasarımın bir gereksinimi haline gelmiştir (Vance, 1990). Bu dönemde ayrıca meydan mekanlarında sadece ticaret veya dini işlevler gerçekleştirilmemiş, aynı zamanda meydanı çevreleyen yönetim binaları ile buraların ticaret, dini merasim veya yönetimle ilgili işlemlerin birarada gerçekleştiği yerler şeklinde oluşturulmasına çalışılmıştır. Ortaçağ'da organik yapıda ve sade boyutlarda görülen meydan mekanı, bu dönemlerde geometrinin ve simetrinin hakim olduğu açık mekan olarak ele alınmıştır. Belirli bir aksa bağlı kalarak geometrik düzende oluşturulan meydanların pratik uygulamalarında belirli sınırlamalar getirilmiştir. Meydanın enine göre boyunun çok daha büyük olması önerilmiş ve "meydan mekan ölçülerinde ideal oran olan 1/2, 1/1.42, 1/3, 1/1.73 gibi ölçüler aranmıştır" (C. Giritlioğlu, 1991). Bu dönemde oluşturulan meydanların görsel etkilerini artırmak için, çeşme, heykel, kolonadlı arkadlardan yararlanılmıştır.

Genelde şekilci bir yaklaşımın benimsendiği bu dönemde yollar estetik ve görsel açıdan en üst dereceye ulaşmıştır. Genelde ilke olarak iki noktayı birbirine bağlamayı amaçlayan merkezden dışarıya doğru gelişen yollar; geometrik bir düzende tasarlanmıştır. Yol mekanını sınırlayan öğelerin birbirlerine ve açık mekana uyum sağlamalarına da ayrıca dikkat edilmiştir.

Yine bu dönemde binaların cephelerinde genellikle simetrik ve düzgün bir cephe anlayışı hakim olmuş;balkon,cumba veya konsol gibi elemanlara pek rastlanılmamıştır. Perspektif anlayışının gelişmesiyle de, binaların dış mekanları tanımlanmış ve böylece perspektif tasarımlarının görsel kalitesi artmıştır. Genelde bu dönemde katedraller pek değişmemiştir, değişime uğrayan esas yerler özel konutlar olmuştur.

Binaların cephelerindeki bu görsel değişim, şehirlerin büyümesine yol açmıştır. İtalyan şehirlerinin dışarısına villalar inşa edilmiş, Paris 'in ve Loire Valley 'in etrafı şatolarla çevrilmiş ve İngiltere 'nin kırsal bölgelerinde büyük malikanelerin yapımına başlanmıştır. Tüm bu uygulamalar, dış alanların önem kazanmasıyla oluşan yeni bir ekolün habercisidir. Bu dönemde peyzaj kavramı da önem kazanmış ve şehirlerin dışındaki alanlar bahçelerle, parklarla değerlendirilmeye başlanmıştır. 17. yüzyılda görülen son dış mekan tasarımı Versailles sarayının muhteşem bahçelerle bütünleşmesidir.

"Bu yeni morfoloji anlayışı, aristokratların şehirlerin dışarısına doğru yayılmasına neden olmuş ve zengin tüccarlardan tamamen farklı bir yaşam tarzı sürdürmelerine zemin hazırlamıştır. Ortaçağ 'larda, zengin şehir insanları birtakım yardımlarda bulunarak, iyilik yaparak, sosyal yönden farklılaşmaya çalışmışlardır. Rönesans döneminde ise, zengin şehir insanları şehirlerin dışarısına kır evleri inşa ederek bunu gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu geleneğe son yıllarda sadece İngilizler tepki göstermişlerdir "(Vance, 1990 s:232).

Rönesans dönemi sonrası oluşan yeni şehir biçimi, aslında Batı Uygarlığı'nın sosyal, kültürel,teknolojik ve ekonomik alanlarında görülen değişimlerin bir nevi fiziksel dışavurumudur. Bu dönemde Batı Uygarlığı sanatta, mimarlıkta ya da bilimde büyük aşamalar kaydetmiş, fakat aynı başarıyı toplumsal alanda gösterememiştir.Gerçekte belirgin bir sosyal adaletsizliğin yaşandığı bu dönemde elde edilen başarılar bu gerçeği örterek bir nevi gizlemiştir.Vance bunu şöyle açıklamaktadır :

"Tarihsel bağlamda Rönesans,birbirlerine uyumlu bir abartının meydana geldiği dönemden çok, mimarlığın ve sanatın önem taşıdığı bir dönem olarak tanımlanır. Görsel perspektif kavramı ile klasik şehir modelinin yeniden yaratıldığı böyle bir dönemde benimsenilen şekilci tasarım anlayışı tüm morfogenetik süreçleri hakimiyetine almayı başarmıştır. Sonuçta da sıradan insanların yaşadığı evlerden oluşan şehirler yerine "tasarımcının şehirleri" ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Rönesans

dönemi aslında kuramsal bir eşitsizliğin yaşandığı dönemdir: Küçük bir grubun yüksek tabaka için bir şehir yaratmasına, tasarlamasına izin verilmiş bir dönem. Bu dönemde yapılan güzellikler, süslemeler, aslında bir nevi gücün simgesidir ve yöneticiyi yükseltmek, onu daha önemli kılmak için yapılmıştır. Bu yöneticiler de fiziksel güçlerinin ve ekonomik üretkenliklerinin az olduğu yerlere bu uygulamaları gerçekleştirerek güçlerini ispatlamaya çalışmışlardır" (Vance, 1990 s:234).

3.2.5 Endüstri Çağı Şehirleri

18. ve 19. yüzyıllarda tüm Batı Uygarlığı' nı silip süpüren endüstri dalgaları ticari (mercantile) sistem formunun oluşmasına neden olmuştur. Mal talebinin artmasıyla bu malların üretilmesi için gerekli olan şartlar belirlenmeye başlanılmış ve daha fazla üretimin sağlanabilmesi için geniş alanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunun ötesinde, ticari (endüstri) şehri, yeni gelişen endüstri için sermaye sağlaması, organizasyon sistemlerini oluşturması ve yeni iş alanları yaratması açısından Endüstri Devrimi 'nin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Endüstri Çağı 'ndaki şehirler yüzyıllardır süren belirli bir şehircilik anlayışının tamamen, özellikle biyolojik açıdan, değişmesine neden olmuşlardır. Politik ve ekonomik dengeler, şehirlerin eski güçlerini yitirmelerinde büyük rol oynamıştır. Şehirler, canlılık kazandırmak için yeni bir anlayışla yaratıldığı dönemlerde, tekrardan uluslararası ekonomik politikalarının bir aracı gibi görülmeye başlanmıştır.

Endüstri şehirlerinin ilk geliştiği yerler İngiltere ve Belçika 'dır (Vance, 1990 s:284). O dönemlerde, İngiltere ve Belçika, kömür ve tekstil açısından zengin bir potansiyele sahipti ve henüz belirli bir sanayii alanında çalışmamış çok sayıda işçi de gene buralarda toplanmıştı. Gerçi, potansiyel açıdan, kırsal bölgelerde yaşayanlar şehirsiz alanlarda yaşayanlardan daha fazla miktardaydı, fakat bu kırsal alanlar yün üretimi yapan bir çok İngiliz ve Belçika kasabası tarafından da ayrıca besleniyordu. Bunlardan başka, yine buralarda çok miktarda maden kömürü görülmekte ve işlenerek bir çok alanda kullanılmaktaydı. Kısaca, bu dönemlerde, endüstri şehirleri, özellikle İngiltere'dekiler, ticaretin ilk ortaya çıktığı ve büyük miktarlarda mal ticaretinin yapıldığı yerler olarak önem kazanmışlardır.

Endüstrileşmeyle beraber, şehirleşme anlayışı tamamen farklılaşmış ve endüstrileşmeden şehirler çok etkilenmişlerdir. Özellikle, İngiltere 'de buharla çalışan makinelerin kullanılmaya başlanmasıyla, kırsal alanlarda yaşayan insanlar

mevcut şehirlere doğru akmaya başlamış ve bunun sonucunda da şehirler büyüklük açısından genişleyip, büyümüşlerdir.

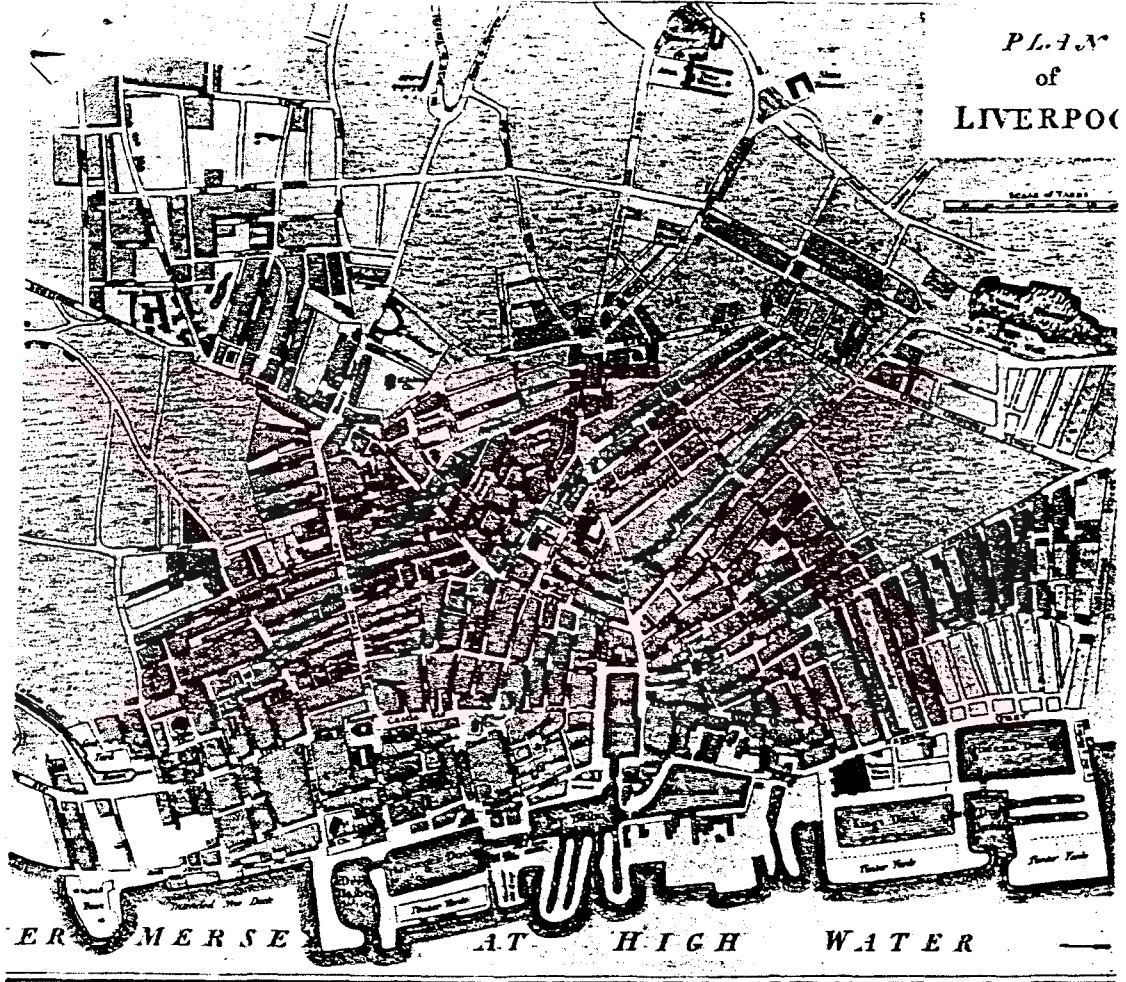
Vance'e göre; "Amerika 'da ise, endüstrinin hızlı bir şekilde geliştiği bu dönemlerde, bu yeni oluşum pek benimsenmemiş ve artık geçerliliğini yitiren, su gücüyle çalışan makinalardan yararlanma geleneği bu dönemlerde de uzun bir süre devam etmiştir. Amerika 'da kurulan ilk endüstri şehirleri Avrupa 'da görülen endüstri şehirlerinden çok farklı bir nitelik taşır: Amerika' daki endüstri şehirleri, kırsal alanlarda oluşturulan sanayiinin o alanda gelişmesiyle, büyümesiyle yaratılmışlardır. Oysa, Avrupa 'da, özellikle İngiltere 'deki endüstri şehirleri, daha önceden mevcut olan ve belirli bir tarihsel geçmişi bulunan şehirlere sanayii yapılarının getirilmesiyle oluşturulmuşlardır ve yine Vance'e göre bu tür şehirlerin "endüstri şehirleri" olarak adlandırılmaları da yanlıştır. Bu tür şehirlere örnek olarak, Birmigham, Manchester, Nottingham veya Cardiff verilebilir (Şekil 3.5). Tüm bu şehirler gerçek endüstri

Şekil 3.5. Manchester Planı

Kaynak: Vance (1990), *The Continuing City*, The Johns Hopkins University Press, s.282.

şehirlerini oluşturmazlar, çünkü bunlar zaten Ortaçağ dönemlerinde bile mevcut bir dokuya sahiptiler ve endüstri de bu mevcut dokunun içerisinde gelişmiştir. Amerika'da ise bir çok şehir sanayii şehri niteliğindedir ve daha ileri yıllarda bunlar şehir merkezi haline dönüşmüşlerdir. Gerçek endüstri şehirlerine örnek olarak, "Liverpool" verilebilir. "Glasgow" da Liverpool gibi bir başka endüstri liman şehridir. Ayrıca "Clyde" da bu döneme dahil edilebilir" (Şekil 3.6) (Vance, 1990, s.284-361).

Şekil 3.6. Liverpool Planı

Kaynak: Vance (1990), *The Continuing City*, The Johns Hopkins University Press, s.317.

Endüstri Devrimi sadece yeni şehir formları yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni şehir türlerinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. "İşçi Şehirleri" de gene bu dönemlerde ilk defa görülen şehir türlerinden bir tanesini oluşturur. Sanayiinin gelişmesiyle işçi sayısında da hızlı bir artış görülmüş ve bu da şehirleri sosyal

denge açısından olumsuz yönde etkilemiştir. 1840 larda Manchester 'da yaşayan orta sınıf grubu, şehir yaşamının artık tahammül edilebilir bir yaşam olmadığına inanarak, şehirlerin dışarısına doğru göç etmişler ve böylece bir çok banliyölerin oluşmasına neden olmuşlardır (L.M.Hayes, J.Vance).Aslında bu beklenen bir durumu oluşturur, çünkü kırsal bölgelerde yaşayanlar açık alanlara alıştırlar ve şehirlerin merkezlerinde yoğun bir şekilde toplanmış olmaları onların yeni çevreye adapte olamamalarına neden olmuş ve onları yeni bir takım arayışlara itmiştir. Gene 19. yüzyılda şehir biçiminin değişmesinde önemli bir rol oynayan demiryolları, özellikle uzun mesafe yolculukları için çok büyük kolaylıklar sağlamıştır, fakat yoksul insanların maddi güçleri bunları kullanmalarına olanak tanımamış, bu yüzden de şehir merkezleri genelde alt sınıf gruplarının toplandığı yerler olarak gözlenmiştir.

Daha ilkeri yıllarda Endüstri Çağı 'nda oluşan şehirlerin toplumsal ve fiziksel açıdan yarattığı sorunlara tepki olarak bazı öneri şehirler getirilmiş, şehir formunda etkili olacak bir takım arayışlarda bulunulmuştur. Bunlardan en etkili olanı, şüphesiz, Soria Y Mata' nın "Lineer Şehir" önerisi, Camillio Sitte 'nin Ortaçağ şehirlerine özlemiyle ortaya çıkan ve geçmişin romantizmini tekrardan oluşturmak için bir takım öneriler getirdiği, fakat uygulamada başarılı olamadığı çalışmaları, Ebenezer Howard' ın "Bahçeşehir" fikri, Tony Garnier 'in "Endüstri Şehri", Eliel Saarinen 'in "Organik Desantralizasyon" ilkesi, Raymond Unwin 'in "Satelit Şehir" önerisi ve Le Corbusier 'in "Çağdaş Şehir" önerileridir.

Endüstri Çağı şehirleri; form, fonksiyon ve bağlantı üçgeni arasındaki kopukluğun yaşanmasıyla fiziksel anlamda; şehirlere yolculuk, iş merkezlerinin konut bölgelerinden koparılması, çekirdek ailenin oluşması açılarından da sosyal anlamda; önceki dönemlerin tamamen şehircilik anlayışını değiştirmiş ve hala günümüzde de görülen çağdaş şehirlerin klasikleşmiş sorunlarının ilk temellerini atmıştır.

3.2.6 Modern Şehirler

Modern şehirlerin kuruluş tarihi günümüzde hala tartışılan bir konudur ve hala bu tür şehirlerin oluşmaya başladığı tarih hakkında kesin bir şey söylenememektedir. Genelde morfolojik süreçler bir takım şartlara bağlı olarak oluşmuşlardır, fakat modern şehirleri oluşturan şartlar zaten endüstri devriminin gerçekleşmesiyle ilk temellerini atmış, bununla beraber sorunlarını da birlikte getirmiştir. Morfolojik

açından modern şehirlerinin başlangıç tarihini bu yüzden söylemek belki zordur, ama bu dönemin başlangıç tarihi için şu üç dönemi de göstermek bir o kadar yanlıştır (Vance,1990) : Örneğin, bunlardan birincisi, nasıl endüstri şehirlerinin oluşma tarihi için endüstri devriminin başlangıcı verilemezse; modern şehirlerin başlangıcı için de modern mimarlığın oluşma yılları verilmemelidir. Gene yanlış ifade edilen bir başka iddiaya göre; endüstrileşme, endüstri şehirlerinin kurulmasının asıl nedeni olarak gösterilmektedir, ama bu da doğru değildir. Bir başka yanlış kanı da, endüstri öncesi şehirleri göstererek endüstri öncesi bir dönemin olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca bunlardan başka, II. Dünya Savaşı 'ndan sonra çok sayıda iş alanlarının oluşturulması için çok sayıda enerji yığılmasına ihtiyaç duyulmuş olduğu ve bunun sonucunda modern şehirlerin kurulduğu fikri bazı morfogenetikler tarafından kabul edilmemektedir. Vance'e göre, aslında bu fikir, Sjoberg 'in "Endüstri Öncesi Şehirleri " adını verdiği dönem için geçerlidir (Vance,1990 s:31-32). Yine Vance'e göre, geçmişte oluşan endüstrileşmenin çoğu, hatta bugünküler bile, şehir niteliğini taşımamaktadır.(Örneğin, Boston endüstrileşmeden etkilenen şehirlerden sadece biridir (Şekil 3.7). Gene Vance; Sjoberg'in öne sürdüğü endüstri öncesi şehirlerinin

Şekil 3.7. Boston

Kaynak: Vance (1990), *The Continuing City*, The Johns Hopkins University Press, s.500.

endüstri öncesi niteliğini taşımadıklarının kabul edilmesine rağmen, modern şehirlerin nasıl endüstri öncesi şehirler olarak adlandırılabileceğini sorgulamaktadır.

Her ülkenin modern şehri diğer ülkelerden bağımsız bir şekilde oluşmuştur. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri 'nde ilk modern şehirlerin İç Savaş döneminde oluşmaya başladığı iddia edilmektedir (Vance,1990s:32).

Günümüzde artık modern şehirler, yaşamsal ihtiyaçları sunmada yetersiz kalmakta ve gerçek şehir beklentisini karşılamada başarılı olamamaktadırlar. Bu yüzden yeni birtakım arayışlara girildiği şu günlerde şehirlerin fiziksel ve sosyal sorunlarını sık sık tartışılmakta, çözüm önerileri getirilmekte ve toplumu bilinçlendirmek için bu konuyla ilgili bir sürü makale yazılmaktadır. Şimdiden yeni şehir biçim arayışında olanlara yararlı bir takım bilgiler verecek Jacobs ve Appleyard 'ın "Toward an Urban Design Manifesto" adlı makalelerinde, Jacobs ve Appleyard, modern şehrin getirdiği bir takım fiziksel ve sosyal sorunları tartışırken aynı zamanda modern şehirlerin fiziksel ve sosyal yapısını tanımlamakta ve bundan sonra şehir biçimlenişinde nelere dikkat edilmesi konusunda bazı öneriler getirmektedirler: (Jacobs & Appleyard,1987).

"1960 'lara kadar bir çok ideal şehir biçimi önerilmiştir, fakat 60 'larda ilk defa şehir biçimlenişinde toplum ön plana çıkmış ve toplumun aktif bir şekilde bu konuya katılması için çalışmalara başlanılmıştır, fakat 1980 'lerde şehir biçimlenişine gene sosyal birliktelikten, formalizme geri dönmüş ve tasarımı gerçekleştirenler gene tutucu bir şekilde davranmışlardır. Tüm bu profesyonel ideolojiler; şehirlerde, teknolojik, sosyal ve ağır ekonomik değişimlere yol açmıştır. Kapitalizm (birbirine benzer yerler) ölçeği artmaya devam etmiş, bürokrasi ölçeği gibi, ve ulaşım ağı (taşıt yolları) şehirleri tahrip etmeye başlamıştır. Modern şehirlerin sorunları kısaca şu başlıklar altında toplandığında, modern şehirlerin fiziksel ve sosyal yapıları hakkında daha fazla bilgi sahibi olunacaktır.

Yoksul Yaşam Çevreleri: Günümüzde konutlar, her ne kadar ışık, hava ve mekan açısından daha iyi şartlara sahip olsalar dahi, hala konutların çevreleri gürültülü, kirli ve tehlikelidir. Bu tür şehirler arasında yolculuk yapmak bile, stresli bir ortam yaratmakta ve korku verici olmaktadır.

Kontrol Duygusunun Yitirilmesi ve Dev Boyutlaşma: Şehrsel alanlar, kamu yöneticileri ve bölge planlamacıları (large - scale developers) tarafından düzenlenmektedir. Bu yüzden de şehir elemanları çok büyük ölçeklerde

oluşturulmakta ve çok büyük ulaşım sistemleri (otobanlar), küçük yollardan tamamen ayrılmaktadır. Bu çok büyük bölgeler ve kompleksler insanların huzursuz hissetmelerine neden olmaktadır. Bunun yanında insanlar evlerine, komşu çevrelerine ve şehirlerine hakim olamamakta ve buralarda da kontrol hissini kaybetmektedirler.

Mahremiyet Olgusunun Artması ve Toplumsal Yaşam Anlayışının Yitirilmesi: Sokaklardaki şiddet; içine kapanık, savunulması kolay yapı adalarına ve kullanılmayan parklara, ayrıca hızlı akan trafikle çevrelenmiş penceresiz binalara neden olmuştur. Bir çok modern şehir boş çöller haline gelmiş, insanların kendi kendine yaşadıkları ve kamu yaşamının kaybolduğu içe dönük yerleşmelere dönüşmüştür.

Merkezden Dışarıya Doğru (Merkezkaç) Oluşan Bölgeler: Önerilen endüstriyel toplumlar genellikle konutlara uzak yerlerde toplanırken, taşıt yolları ve ticari alanlar (büyük alışveriş merkezleri) de genellikle şehrin dışarısına yerleştirilmişlerdir. Bu arada toplumlar yoğunluk açısından azalmakta ve birbirine benzer toplumlar daha fazla içe dönük ve birarada yaşamak istemektedirler. Bunun sonucunda da birbirinden habersiz sosyal gruplar oluşmaya başlamıştır. Şehirler gittikçe dışarıya doğru yayılmakta ve bu yüzden de belirli bir yere gidebilmek için artık uzun mesafeler katedilmesi, bir başka deyişle, uzun yolculuklar gerekmektedir.

Değerli Alanların Tahribi: Önemli değerli yerlerden olabildiğince çok yararlanma fikri, tarihi yerlerin, bir başka deyişle, tarihi mirasın, yokolmasına, kaybolup gitmesine neden olmuştur. Örneğin San Francisco 'da bulunan değerli tarihi tiyatro mekanı, aç turistler ve yatırımcılar tarafından tahrip edilmiş ve burası kazanç sağlayacağına etrafına zarar veren bir yer haline gelmiştir.

Yabancılaşma: Şehirler, vatandaşın gözünde anlamsız, kimliksiz yerler haline gelmişlerdir. Günümüzde bir şehrin orijinal durumu yeterince bilinmemektedir. Ürünler ya da malzemeler nerde yaratılıyor, nereden geliyor bilinmemekte, kimin neye sahip olduğu ya da bundan sonra neler yapılmak isteniyor açıklanmamaktadır. Günümüzde, hiçbir şekilde katılımın gerçekleşmediği, hiçbir şeyin araştırılıp sorulmadığı şehirler ortaya çıkmıştır. Birçok insan için yaşadıkları şehir onlara yabancıdır." Örneğin İstanbul 'da da birbirinden kopuk toplumlar yaşamakta ve İstanbul 'un orijinal dokusu hızla kaybolmaktadır.

Eşitsizlik: Modern şehirler eşitsizliğin bir sembolü haline gelmişlerdir. Bir çok modern şehirde yoksulların yaşadığı çevre ile zenginlerin yaşadığı çevre birbirlerinden tamamen farklılaşmaktadır. Genelde, düşük yoğunluklu modern şehirlerde bu farklılaşma daha az gözlenmekte ,özellikle tarihi şehirlere oranla bu durum daha başarılı bir şekilde gizlenmeye çalışılmaktadır, fakat bu farklılaşma olgusu tamamen değiştirilememektedir.

Temelsiz (köksüz) Uzmanlaşma: Günümüzün modern şehirleri yaratılırken, yaşayanlar çoğu zaman gözardı edilmektedirler.Ve şehirde yaşayanlar yapılanlardan habersiz bırakılmaktadırlar.Her yere uygulanabilir standart formlarla bir şehir yaratılamaz. Çünkü her yerin kendisine özgü bir yerleşme dokusu vardır. Çabucak ve önem verilmeden yapılan araştırmalarla, hızlı çözümlerle ve çoğunlukla müşteri istekleri ile şehirler oluşturulamaz. Günümüzün bir çok modern şehirleri ise böyle yaratılmaktadır. En önemlisi bir şehri oluşturan temel bileşenlere saygı duyarak, bir başka deyişle kökleşmiş değerlerini bozmayarak ve toplumun da katılımını olabildiğince yüksek tutarak, gerçek modern şehirleri oluşturabiliriz." (Jacobs & Appleyard,1987)

İşte tüm bunlar, modern şehirlerin formları, yapıları ve sosyal boyutu hakkında yeterince bilgi vermektedir. Tüm bu sorunlar modern şehirlerin morfolojik açıdan değişim ihtiyacına gereksinim duyduğunu göstermekte ve bundan sonraki oluşumlara bir nevi zemin hazırlamaktadır.

3.2.7 Post Modern Şehirler

Modern şehirlerin neden olduğu standartlaşma olgusu toplumları sosyal yönden olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Hem mekanlar arasında hem de bireyler arasında günümüzde görülen yabancılaşma, gene modern şehirlerin sebep olduğu bir başka önemli sorundur. Parçacıl yerine bütüncül planlama anlayışının benimsenmesiyle oluşan şehirler artık sahip oldukları değerleri hızla yitiren, kimliksiz yerler haline gelmektedirler. Modern şehirlere tepki olarak gelişen Post modern şehirler ise; modern şehirlerin yol açtığı bu olumsuz davranışları, tekniğin estetik değerlerde birleştiği nostaljik bir yaklaşımla düzeltmek amacıyla gelişmektedirler. Aslında henüz belirli bir eleştirinin geçerli olamadığı bu yeni oluşumun başlangıç tarihi 1960 lara dayanmaktadır (Kubat,S., 1994c). İlk zamanlar genellikle bina ölçeğinde görülen bu akım günümüzde hızlı bir şekilde şehirsiz alanlara da sıçramış durumdadır. "Mimaride ve şehircilikte Post Modern anlayışı, Team 10, Jane Jacobs, Robert Venturi, Ralph Eskine, Lucien Kroll, Krier kardeşler ve Advocacy

Planners "kuralcı moden mimariye" sadece elit tabakanın hitap ettiği, şehirsal dokuyu tahrip ettiği, bürokratik olduğu ve yalın basit ifade tarzına tepki duymaları nedeniyle ilk defa oluşmaya başlamıştır. 1970 lerde diğer eğilimler gelişip, değiştikçe Post Modernizm, daha tutucu daha rasyonel ve daha akademik çevrelerce de benimsendiğinden 1970 ler Post Modernizmin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu yıllarda önceleri eleştirilmiş olan yapıtları da artık göze batıcı ve gözü rahatsız edici tanımlamalarından kurtularak benimsenmeye ve aranmaya başlamışlardır. 1980 ler ise, Post modernizm sadece akademisyenler ve profesyonellerce değil de toplumun büyük bir kesimine hitap etmeye başladığı yıllar olmuştur. Bugün Post Modernizm kavramının açıkça tanımlanamamasının nedeni Jencks 'e göre, hala gelişim göstermekte ve henüz sona ermemiş olmasındandır. Babası Modernizm ve bugün hala güncelliğini tamamen yitirmemiş ve kendisine rakip kardeşi Geç Modernizm'e rağmen Post Modernizm ilkeleri mimarlık, şehircilik ve diğer sanat dallarında zirvedeki yerini hızla almaktadır" (Kubat, S. 1994d) (4.Ulusal Bölge Birimi/Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, K.T.Ü./Trabzon).

Post Modern şehirlerinin ortak biçimsel özellikleri şunlardır :

- Parçacıl yaklaşımlarla oluşturulan şehirsal alanlar tekrardan benimsenmiştir. Ve genelde ancak "büyük projeler" adı altında şehir bütününden kopuk şehirsal alanlar tasarlanmaktadır.
- Tarihselliğe ve gelenekselliğe büyük ölçüde geri dönmüş ve koruma, kimlik kazandırma, insan ölçeği, organik plan dokusu gibi kavramlar yeniden geçerli olmuştur.
- Teknoloji estetik değerlerle beraber ele alınmakta ve bunu gerçekleştirirken insan boyutu gözardı edilmemektedir.
- Plan kararlarında zonning kavramı yerini çok fonksiyonlu alanlara bırakmıştır.
- Şehir içinde "kolay ulaşılabilirlik" kavramı sadece konutlar ile iş merkezleri arasında geçerli olmamakta ,şehrin diğer donatıları arasındaki mesafeler için de önemli olmaktadır.
- Sadece "yapı" değil, "yapıların arasındaki mekanlar" da önem kazanmıştır. Boş alanlar, açık alanlar, binaların arasındaki mekanlar en az yapılar kadar ilgi görmektedir.
- Şehirlerin nüfusu dengeli bir şekilde oluşturulmaya çalışılmaktadır.

- Tanımlayıcı, yapım süresini kısaltan standartlaşmış planlama hukuku yerine, "performans yaklaşımlı" bir hukuk oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Kısaca, Post Modern şehirler zamanla beraber esas değerini bulacak ve henüz gelişmekte olan bu tür şehirler, daha bilinçli bir şekilde oluşacaktır. Modern Şehirlerin yarattığı sıkıcı, tekdüze şehrsel mekan biçimleri, toplumsal değerlere yanıt arayan bu yaklaşımla dengeli bir düzene oturacaktır.

3.3. Tarihsel Süreç İçerisinde Şehir Biçimi ve Sosyal Boyut İlişkileri

Morfoloji tarihi içerisinde incelendiğinde şehir formlarındaki radikal değişimler, aslında belirli bazı dengelerin bir nevi fiziksel dışavurumlarıdır. Örneğin, Rönesans döneminde geometrik formlarda görülen şehir biçimi, ondan önceki Ortaçağ devrinde görülen organik şehir biçiminden tamamen farklıdır. Fiziksel açıdan gerçekleşen bu değişim, gerçekte, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik açıdan büyük bir değişimin yaşanmasıyla ortaya çıkan yeni dengelerin bir nevi patlamasıdır ve bu durum tüm morfoloji tarihi içerisinde geçerli bir konuyu oluşturur.

Genelde şimdiye kadar yapılan şehrsel biçim analizlerinde ekonomik nedenler, sosyal nedenlerden daha çok incelenmiştir, oysa şehrsel formun biçimlenmesinde geçerliliğini hiç bir zaman yitirmeyecek olan sosyal nedenler ciddi bir şekilde araştırılması gereken bir konudur. Her ne kadar geçmişte varolmuş formların tekrardan yaratılması ve bunların açıklanması ile ilgili konular günümüzde yoğun bir şekilde ilgi çekmişse de, şehrsel formlarla ilgili şimdiye kadar yapılan tüm bilimsel çalışmalar genellikle tanımlayıcı nitelik taşımaktadır. Şekilci süreçler, örneğin Rönesans, biçimsel özelliklerin önem kazanmasıyla ortaya çıkmıştır, fakat formların sosyal boyutu ya da bazı biçimsel özelliklerin ortaya çıkmasında sosyal yapının etkilerini araştıran çok az araştırma yapılmıştır. Oysa şehrsel fiziki yapının matematiksel veya istatistiksel boyutu ile ilgili çalışmalarından başka; formların sosyal boyutunu ve formların oluşmasında sosyal yapının etkinliğini konu alan araştırma çalışmalarına gereksinim vardır (Whitehand,1992).

Bir yerleşmenin biçimsel özelliği o yerleşmenin sosyal yapısının bir göstergesidir (Rapoport, 1990). Yerleşim dokusu, binalarla sokaklar arasındaki ilişkiler, mekanların fiziksel yapısı, açık - kapalı mekanların birbirleriyle bütünleşmesi bütün bunlar o bölgenin sosyal durumunun dışı yansımasıdır. Örneğin, bazı mekanlar daralıp genişler, ya da bazı sokaklar direk binaların giriş kapılarına değil de, bahçeye açılır, ya da bir şehrin bir bölgesinde geometrik, katı şekiller hakimken

aynı şehrin bir başka bölgesinde, içine kapalı birbirinden soyutlanmış yapı adaları, çıkmaz sokaklar, düzensiz belirli bir geometrisi olmayan bir doku ortaya çıkabilir. İşte bütün bunlar o bölgenin kültürel ve sosyal yapısını dışa yansıtan fiziksel özelliklerdir.

Gerçekte, tüm tarihsel süreçler içerisinde benzer sosyal gruplaşmalar veya benzer sosyal tabakalaşmalar bulunmaktaydı, fakat her dönemde birbirine benzer sosyal gruplar kendilerini farklı bir şekilde ifade etmek istediler ve bunun sonucunda da farklı şehir formları oluştu. Örneğin, Ortaçağ 'daki yüksek gelir grubu ticareti ele geçirerek güçlerini göstermek istiyorlardı, oysa Rönesans 'tan sonra görülen yüksek gelir grubu, bir önceki dönemden farklı bir şekilde kendilerini ifade etmeye çalıştılar. Sanat ve bilimle uğraşan bu grup, şehirlerin dışarısına taşmasalardı, ya da güçlerini sembolik bir şekilde göstermeye çalışmasalardı, onlar da bir önceki dönem gibi kiliseye yardım ederek yaşasalardı, fiziksel açıdan şehirler bu kadar büyük değişimler yaşayamayacaktı. Benzer durum diğer süreçler için de geçerlidir.

Gerçekte; şehirlerin fiziksel yapıları, bir nevi toplumların yaşam felsefesini gösterir."Morfolojik faktörler, toplumsal formlarla sürekli ilişkilidir ve özellikle fiziksel, sosyo-psikolojik ve manevi değer açılarından birbirlerini her zaman etkilerler. Fiziksel açıdan, korunması kolay yerler tercih edilmiştir. Örneğin, Ortaçağ'larda ulaşılması zor, savunması kolay yerler genellikle tepeler olduğundan ve yerleşmeler de çoğunlukla buralarda gelişme göstermişlerdir. Sosyo-psikolojik açıdan; semboller gücün ifade edilmesiyle önem kazanmış, büyük ölçekli yapılar veya şehrsel elemanlar genelde o bölgede yaşayanları etkilemek için kullanılmıştır. Kimi zaman ise doğaüstü güçler benimsenmiş ve bunlar biçimsel olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Yunan Uygarlığı döneminde süperüstü güçlere, tanrılara, inanç vardı ve bunu ifade etmek için yerleşmenin en üst noktasına tanrılar için tapınaklar yapılır, dini bölgeler yaratılarak insanların buralarda toplanıp, ibadet etmeleri sağlanırdı" (Lozano, 1990, s.209-212). (Şekil 3.8) (Şekil 3.9).

İdeolojik anlamlardan çok, deneysel anlamlarda şehrsel formun sosyal boyutu incelenirse, belki henüz açıklanamayan bazı şekilci davranışlar daha iyi anlaşılacaktır. Gerçi, deneysel anlamda Ley ve Olds 'un (1988) uluslararası sergiler üzerine yaptığı çalışma bu konunun etkinlik kazandığını göstermektedir, fakat çalışmalarında iddia ettikleri konunun şimdiye kadar benimsenen fikirlere de hiç uymamaktadır. Ley ve Olds şimdiye kadarki çalışmalarında öne sürülen sosyal kontrol olgusunu ve hegemonya suçlamalarını, aslında sosyal boyut konusunda yeterince araştırma yapılmadan oluşturulmuş kavramlar olduğunu iddia

edilmektedirler (Whitehand,1992).Gene Ley ve Olds, şehir kültürü konusunda çalışan teorisyenlerin savunduğu kültürel alanışlar kavramının doğruluğunun da tartışılacağını öne sürmektedirler(1988). Bir başka deneysel çalışma Shields (1989) tarafından yapılmıştır. West Edmonton Mall bölgesini incelediği çalışmasında, dükkan sahiplerinin Mall 'ın sunduğu olanakları sömürdüğünü ve orayı tasarlayan mimarları dikkate almayarak, yaşadıkları yeri kendilerine göre düzenleyip kurduklarını iddia etmektedir.Böyle yaparak da kullanıcılar, şimdiye kadar değinilmiş teorilere ve söylevlere aykırı davranmaktadırlar (Shields,R. 1989). Bunların yanında,sosyal konulara ağırlık veren,sosyal coğrafyacılara tarafından da teşvik edilen,yeni bir boyut coğrafya bilimine kazandırılmıştır. Kültürel coğrafya olarak adlandırabileceğimiz bu yeni coğrafya biliminin habercisi de "Journal of Cultural Geography" ve "Geographical Review" ın bir nevi devamı olan "Environment & Planning D : Society and Space" adlı dergidir (Whitehand,1992).

Şekil 3.8. İspanya-Velez-Blanco yüksek yerlerdeki şehirlerin sosyo-politik amaçla kurulmasına örnek verilebilir

Şekil 3.9. Acropolis-Atina, süperüstü güçlerin oluşturduğu sembolik şehirlere örnek verilebilir

Kaynak: Lozano,E. (1990), Community Design and the Culture of Cities, Cambridge University Press, U.K. s.

Kısaca; şehirselleşme ile sosyal boyut arasındaki etkileşim, şehirselleşme morfolojide çok önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Günümüzde geçmiş dönemlerin fiziksel yapısına duyulan özlemin artmasıyla da bu konu daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle, bu konu üzerinde bir çok çalışmalar yapılmakta ve formu oluşturmada

sosyal yapının etkinliği araştırılmaktadır. Örneğin, S. Kubat'ın, zengin tarih ve kültür birikimine sahip ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İznik, Niğde, Trabzon, ve Urfa kale içi yerleşmelerinin örneklem seçildiği ve bu yerleşmelerin fiziksel yapısı ile sosyal boyutu arasındaki ilişkiyi tarihsel verilerden yararlanılarak mekan sentaks yöntemi ile sayısal bir şekilde değerlendirdiği çalışması, bu tür araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır (Kubat,1994c;1995). Genelde ideolojik anlamda yapılan araştırmalar, deneysel bir takım uygulamalarla desteklendiğinde, gerçek değerini bulacaktır. Bu bakımdan bu konu, gelecekte ve bundan sonra morfoloji alanında yapılacak çalışmalarda daha geniş bir şekilde ele alınmalı ve geliştirilmelidir.

4. BÖLÜM: ARNAVUTKÖY VE GALATA ÖRNEKLEM BÖLGELERİNDE ŞEHİRSEL MEKANLARIN BİÇİMLENMESİNİ ARAŞTIRAN BİR YÖNTEM DENEMESİ

4.1. ÇALIŞMADA YÖNTEMİN UYGULANDIĞI ÖRNEKLEM BÖLGELERİN GENEL ÖZELLİKLERİNİN TANITILMASI

4.1.1. Örneklem Bölgelerinin Seçilme Nedeni ve Genel Konumu

Nasıl dünyada yaşayan her canlının diğer canlılardan farklı bir yanı ve sadece kendisine özgü bir özelliği varsa, şehirlerin de kendilerine has ve kendileriyle bütünleşmiş birtakım özellikleri vardır. Farklı ülke şehirleri arasında olması beklenen bu ayrıcalıklı özellikler; aynı dili konuşan, ortak tarihe sahip bir toplumun yaşadığı bir ülkenin şehirleri arasında da görülebilir. Çoğu zaman şehirli, yaşadıkları şehrin özelliklerini özümsemeden, hatta farkına bile varmadan, yaşarlar ve bazen bir şehrin kendisine has öyle özellikleri vardır ki; bu onu diğer bütün ülke şehirlerinden farklı kılar ve tarihi, sosyal, kültürel yaşamı ile başlı başına bir ülke gibi ayakta kalmasını sağlar. Böyle bir şehirde yaşayanların, içinde yaşadıkları şehrin sahip olduğu bu eşsiz kendisine özgü özelliğinin farkında olmaları, korumaları ve sahip çıkmaları gerekmektedir, aksi halde bir ülke niteliğinde olan bu şehir kaybolup gidecektir.

İşte, İstanbul böyle bir şehirdir. İstanbul şehrini bir ülke şehri yapan en önemli etken; onun tarihsel, kültürel ve fiziksel yapısıdır. İstanbul'da dünü, bugünü ve yarını açıkça görebilmek mümkündür.

İstanbul'u ayrıcalıklı kılan bu tarihsel bu kültürel yaşam, onun fiziksel açıdan özgün bir karaktere sahip olmasını sağlamıştır. Belki de dünyada hiçbir şehirde görülmeyen "dağınık" yerleşme yapısı İstanbul şehrinde görülmüştür (Kuban, 1970). İlginçtir ki; bu dağınık yerleşmelerin her biri kendilerine özgü bu özelliğe sahiptir ve İstanbul'un içerisinde yeralan bu küçük şehirlerin bir çoğu kendileriyle bütünleşen bir şehircilik ve mimari tarz anlayışı geliştirmişlerdir (Kuban, 1970; Deleon 1991).

İşte, İstanbul'un içerisinde yer alan ve kendisine özgü bir biçimsel özellik geliştiren bu küçük yerleşimlerden en önemlileri, kuşkusuz, Galata ve Arnavutköy'dür. Sosyal

ve kültürel özgünlüğünü biçimsel yapısına yansıtan bu iki yerleşme, tarihsel koşulların değişkenliğine rağmen şimdiye dek büyük çapta bir değişiklik göstermemişse de, son zamanlarda sorumsuzca yapılan bazı uygulamalar nedeniyle önemli ölçüde birtakım değişimler yaşamaktadır. Oysa Galata ve Arnavutköy, biçimsel özelliğin sosyal yapıya bağlı olarak geliştiği yerleşmelere etkin örnek oluşturacak niteliktedirler. Özellikle Galata'nın tarihsel süreç içerisinde gelişen zengin sosyal yapısı, yerleşmenin fiziksel yapısını etkilemiş ve mekânsal biçimlenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Bunun yanında Arnavutköy, Galata kadar zengin bir sosyal yapıya sahip değildir, fakat şekilci bir yaklaşımla oluşturulmuş sahil tarafı, burada yaşayanların sosyal anlayışına ters düşmediği için bir değişiklik göstermemiştir.

Bir başka deyişle Arnavutköy'deki farklı unsurların oluşturduğu biçimsel özellik, orada yaşayan sosyal yapıya uyum sağladığı için yaşayanlarca korunmuştur. Bunun yanında tarih içerisinde Galata'da yoğun bir şekilde ticaret hissedilmiş ve İstanbul'un ticaret bölgesini oluşturmuştur, Arnavutköy ise İstanbul'un nüfuzlu kesimlerinin yaşadığı konut bölgesini oluşturarak bölgede önem kazanmıştır.

Kısaca kendisine özgü fiziksel mekan düzenlenişini iç yapısında oluşturan bu iki yerleşmenin İstanbul şehri için önemi büyüktür ve İstanbul şehrinin genel yapısını; zengin sosyal, kültürel ve fiziksel yapısında açıklayan bu iki yerleşme, mekânsal düzen ile sosyal ilişkinin güçlü oranını tanımlama açısından etkin örnek oluşturacaklarına inanıldığı için, bu çalışmada bu bölgelerden yararlanılmıştır.

4.1.2. Örneklem Bölgelerinin Tarihsel Gelişim Süreçleri

4.1.2.1. Galata'nın Tarihsel Gelişimi

Haliç'in kuzey sahilinde Kasımpaşa Deresi'nden, Boğaziçi'nde Tophane'ye kadar uzanan ve üzerinde Galatasaray ve Beyoğlu'nun bulunduğu tepeyi içine alan saha.

Bizans Dönemi

Galata sahillerinde ilkçağda, Sykai (Sycae: İncirlik) denildiği tespit edilmektedir. Notitia urbis Constantinopoleos'ta Galata'nın şehrin XIII. bölgesi olduğu belirtilmektedir. Esas şehirden Haliç ile ayrılmış olan XIII. bölge eski Grek diliyle "karşıdaki Sykai'da" manasına gelen "peran en Sykais" şeklinde tanımlanmaktaydı. Buradaki "peran" sözcüğü önce Cenevizliler tarafından Galata'yı, sonra da yabancılar ve Levantenler tarafından Beyoğlu'nu ifade için "Pera" olarak kullanılmıştır. İmparator I. Iustinianos 528'de bölgeye kendi adını vermiş, ama bazen "Iustinianai", bazen de "Justiniapolis" diye anılan bu bölgenin adı Galata olarak yerleşmiştir. Galata adının

nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Bunlardan birine göre Galata adı "galaktos", yani "süt" kelimesinden gelmektedir. 1583 tarihli bir fermenda da hâlâ Galata ahırlarındaki ineklerden bahsedilmesi ilgi çekicidir. Bir başka görüş ise Galata adını İtalyanca "iskeleyle inen merdivenli yol (veya yokuşlu)" anlamına gelen "calata" kelimesine dayandırır. Daha genel kabul gören bir yaklaşım ise Galata adının "Galatia"nın mahalesi" manasına gelen "tou Galatou"dan geldiğini ileri sürer. Buna göre şehrin bütün bölgeleri gibi, XIII. "regio"da "vici" denilen mahallelere bölünmüş idi; bu mahallelerden birinde bir Galatyalının evi bulunduğundan, önce yalnız o mahalle, sonra da bütün bölge bu adı almıştır. Ancak bu görüşün de fazla inandırıcı olmadığı bellidir.

Galata'da yapılan çeşitli kazılarda bulunan mimari parçalardan ve bilhassa Beyoğlu ve Kolyoncukulluğu'nda rastlanılan mezar taşlarından, bu bölgenin ilkçağda önemli bir yerleşim yeri olduğu anlaşılır. I. Constantinus zamanında (324-337) bir sur duvarı ile kuşatılmış olan Galata'nın içinde kilise, forum, hamamlar, tiyatro ve bir liman ile 431 büyük ev mevcuttu, ancak bu ilk kasabanın (veya bölge) sınırları bilinmemektedir. I. İustinianos'da 528'de Galata'da önemli yapılar inşa ettirmiştir. Constantinus'un yaptırdığı Galata surları Haliç ve Boğaz ağzı kıyılarında şehri çeviriyor ve karadan gelecek tehlikeye karşı olarak da, Azapkapı, Şişhane ve Tophane'yi kuşatan bir kara tarafı suru, kıyıdaki duvarlar ile birleşiyordu. Kara tarafı surları önünde 15 m derinliğinde bir hendek kazılmış, bu taraftaki kapılar arkadaki araziye hendekleri aşan ağaç köprüler ile bağlanmıştı. Galata suru yaklaşık 2 m kalınlığında idi. Çevresi 2.800 m'yi buluyor ve 37 hektarlık bir alanı sınırlıyordu. Sahilde bulunan ve "Kastellion ton Galatou" denilen büyük bir hisarın I. Tiberios zamanında (578-582) inşa edildiği sanılmaktadır. Bizanslı kronik yazarı Teofanes, İslam ordu ve donanması 717'de şehri kuşattığı sırada, Galata Hisarı'nın var olduğuna işaret eder. IV. Haçlı Seferi kuvvetleri Bizans önüne geldiğinde 6-7 Temmuz 1203'te Latinler bu hisarı ele geçirmişler, fakat Bizans 1261'den itibaren şehre yeniden sahip olduğunda, Haliç'in girişini kontrol eden bu hisarı elden çıkarmamaya ve bölgedeki Latin kolonilerin egemenliği altına girmemesine özen göstermiştir. Haliç'i kapatan zincirin bir ucunun bu kuleye bağlandığı bilinmektedir. Zaman zaman Galata Kulesi ile karıştırılan Galata Hisarı'nın Osmanlı tarihine Mahzen-i Sultani veya Kurşunlu Mahzen adı ile geçen alt kısmı, 18. yy'dan itibaren cami olarak kullanılmakta ve birtakım efsaneler ile birleştirilerek Yeraltı Camii adı ile bilinmektedir.

Ceneviz Dönemi

I. Manuel Komnenos zamanında (1143-1180) Bizans'tan imtiyazlar elde etmeye başlayan ve Haliç kıyısına yerleşen Cenevizliler şehrin 1204'te Latinler tarafından

istila edilmesi üzerine yerlerini Venediklilere kaptırmışlar ve 13. yy'da da karşı yakada, Galata bölgesine yerleşmeye başlamışlardır. Şehri Latinlerden geri alarak tekrar Bizans idaresini kuran İmparator VIII. Mihael (hd 1261-1282) 1260'ta imzalanan ve 1261'de tekrar onaylanan Nif (Nimfaion-bugünkü Kemalpaşa) Antlaşması ile Cenevizlilerin Bizans'ta ticaret loncası, saray, kilise, hamam, fırın, ev, dükkan yapmalarına izin veriyor, konsolosluk hukuku tanıdıktan başka serbest ticaret yapmalarını da öngörüyordu. Daha sonra Cenevizliler, bir karışıklık yaratmaya hazırlandıkları öğrenilince Bizans'tan kovuldular ve 1267'de sadece Galata'da bir yerleşme izni elde edebildiler. İmparator bu arada Galata surlarını yıktırması ve Galata Hisarı içinde de bir Bizans garnizonu bırakmış bulunuyordu. Sur duvarları bulunmadığından korunması mümkün olmayan Ceneviz kolonisi, 1296'da rakibi Venedik'in, Ruggerio idaresindeki donanmasının saldırısına uğradı ve kasabaları yakıldı. Cenevizliler bu durum karşısında kolonilerini bir sur ile çevirmek için izin istemişlerdi. Bizans buna izin vermemiş, hatta sur ve kule yapılmasını yasaklamış, ancak 1303 tarihli bir ferman ile Cenova'ya tanıdığı imtiyaz bölgesinin sınırlarını belirgin bir şekilde tespit etmişti. Buna göre Cenevizlilerin Galata'da bir mahalleleri vardı ve etrafı 600 arşinlik bir boş arazi şeridi ile çevrilmişti. Deniz ile Galata Hisarı (Castrum) arası boş kalacaktı. Cenevizliler, bölgelerini korumak için sadece bir hendek kazabileceklerdi. Cenevizliler daha sonra bu hendek boyunca yüksek evler yapmışlar ve bunların aralarını duvarlarla birleştirmek suretiyle kolonilerini sınırlamışlardır. 1304'te imzalanan bir antlaşmayla da mahalle içinde et, buğday pazarları, loggia (ticaret loncası), hamam, kiliseler, kantar yeri kurulabilecekti. Mahalledeki üç Ortodoks kilisesi yine Konstantinopolis patriğine bağlı kalacaktı. Bu ilk imtiyaz bölgesi hemen hemen kıyı, Bankalar Caddesi, Karaköy Meydanı ve Kalafatyeri dörtgeninin içi idi. Galata Kulesi'nin bulunduğu kısım, ancak 1349'da bu parçaya eklenmiş ve bu arada kule de yapılmıştır.

Cenevizliler kolonilerini "podesta" denilen bir yönetici ile idare ediyorlardı. Podesta aynı zamanda Bizans imparatoru nezdinde devamlı Cenova elçisi durumunda idi. Koloninin idaresi 24 üyeden meydana gelen ve "Magnificia Communita di Pera" adını taşıyan bir şehir meclisi tarafından üstlenilmişti. Meclis üyeleri de seçimle işbaşına geliyorlardı. Zamanla Bizans zayıfladıkça Ceneviz kolonisinin sınırları genişlemiş ve Azapkapı-Şişhane-Galata Kulesi-Tophane çevresine kadar yayılmıştır. Cenevizliler bir yandan sınırlarını genişletirken, bir yandan da Osmanlılarla ilişkilerini geliştiriyorlardı. Nitekim ticareti kolaylaştırma amacıyla 1387'de Osmanlılarla bir anlaşma imzaladılar. Gibbons, I. Bayezit kuşatması sırasında Galata'da 6.000 kadar Osmanlı askerinin barındığını ileri sürmektedir, ancak bu ilişkiler her zaman iyi gitmemiş ve 1393'te Galata Osmanlıların tehdidine maruz kalmıştır. Cenova bu sırada Fransa

Krallığı'na tabi olduğundan Mareşal Bocicaut 1399'da Bizans'ın yardımına gönderilmiştir. Bizans ve Cenova döneminde gelişmesi suriçi bölge ile sınırlı kalan Galata, buradaki Ceneviz kolonisinin etkisiyle tam bir İtalyan şehri görünümü içinde gelişmiş, bina ve sokakları Akdeniz şehirlerindeki benzerleri gibi yapılmıştı. Arazinin dik eğimli oluşu nedeniyle sokakların bir kısmı merdivenli olarak inşa edilmişti. Bunların en önemlisi olan Yüksekaldırım 1956'ya kadar merdivenli şeklini koruyabilmişti. Galata'nın Karaköy havalisinde bir "piazzetta" yani bir payasa meydanı olduğu da bilinir. Ceneviz kolonisinin idari merkezi 1315'te yanan ve 1316'da yeniden inşa edildiği bilinen "Palazzo del commune" idi. Bugün Voyvoda Caddesi'nde, Eski Banka ve Kartçınar sokakları köşesinde kısmen durmakta olan bu binanın 1910'lara kadarki şeklini bazı belgelerden öğrenmek mümkündür. Galata'da yabancıların gittikleri bir kervansarayın varlığı 1498'de anılmıştır. II Bayezid döneminde İstanbul'a gelen A. von Harff burada bir handa misafir olduğunu yazar. Çok sayıda yabancı tüccarın ziyareti nedeniyle Galata Hristiyanları'nın evlerini pansiyon olarak verdikleri ve bunun kârlı bir ticaret haline geldiği de bilinmektedir.

Ceneviz dönemindeki Galata surları, Azapkapı'daki ilk havuz gözünden itibaren Şişhane'ye çıkıyor, buradan Galata Kulesi'nin etrafını çevirerek Tophane'ye kadar uzanıyordu. Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii'nin iç tarafından sahil boyunca Karaköy'e gelen sur duvarı, buradan kıyıyı takip ederek Azapkapı'da, öbür duvarlara kavuşuyordu. Son aşaması ile en geniş sınırlarını bu biçimde bulan Galata surlarının içinde, değişik dönemlere işaret eden perde duvarları ve bütün bu surlarda açılmış, dışarı ile bağlantı sağlayan kapılar vardı.

Ceneviz idaresi sırasında surlarda her genişletme ve onarım, mermere işlenmiş ve duvarlara konulmuş kitabelerde tarihleri ile belirtilmişti. Önceleri Ceneviz idaresi burada Bizans devletinin hâlâ hükümdar olduğu sembolik olarak belirtmek düşüncesiyle, Bizans'ın son dönemindeki bir haçın dört tarafındaki dört "B" harfi olan armasını da surlara yapıştırmıştır. Esas Cenova armalarında ise ana şehrin haçlı armasından başka, Cenova'yı o yıllarda idare eden "doj"un ve onun adına Galata'nın başında bulunan "podesta" denilen valinin armaları da yer alıyordu. Geçen yüzyılın ikinci yarısında, yeni kurulan şehremanetinin (belediye) Altıncı Dairesi tarafından Galata surları yıktırıldığında bu armalı kitabeler de sökülmüş, bunlardan bir kısmı İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne girmiş, bir kısmı ise kaybolmuştur. Nitekim bugün iki tanesi Boğaziçi'nde, Çengelköy arkasında bir çiftlik evi duvarındadır. Bu armalı levhalar Galata'nın Ceneviz dönemi tarihine yardımcı olan en iyi belgelerdir. Bu kitabelerin ve armaların yardımıyla Galata idaresini ellerinde tutan ünlü Cenova soylularının adları öğrenildikten başka, ana merkez olan Cenova Cumhuriyeti'nin, Fransızlar ve

Milano Dükü Viscoti tarafından işgalinin izlerini de tespit mümkün olmaktadır.

Galata'da Cenova idaresi sırasında güzel gotik üslupta olan ve içinde bulunduğu-muz yüzyıl başlarında caddeyi genişletmek için esas cephesi yıktırılan bir idare sarayından (Palazzo del commune) başka kilise ve manastırlar da kurulmuştu. Bu dini tesislerden biri Arap Camii olan San Domenico Kilisesi'dir. Saint Benoit ve San Francesco (yerinde 18. yy'da Yeni Cami yapıldı), San Michele (yerinde 16. yy'da Rüstem Paşa Hanı yapıldı) kiliseleri de bu dönemin yapıları idi. Ticaret loncasının yerinde ise Türk döneminde bedesten inşa edilmiştir.

Osmanlı Dönemi

İstanbul kuşatması sırasında Galata Cenevizlileri tarafsız kalmayı kabul ettiler. Cenevizliler, Bizans dönemindeki gibi bağımsız özerk idarelerini fetihten sonra da sürdüreceklərini umuyorlardı. Osmanlılar ise, İstanbul'un tam karşısında bir Batı Hristiyan devletinin kontrolü altında bir kalenin varlığının, yeni pay-i tahtları için her zaman bir tehlike olacağını düşünüyorlardı. Cenevizliler kaleyi teslim edince II.Mehmet (Fatih), onların İstanbul kuşatması sırasında Bizans'a gizlice yardım ettiklerini ileri sürerek özerkliklerini tanımadı. Bununla beraber, Avrupa ile ticaretin merkezi olan bu bölgeyi olduğu gibi saklamak istiyor ve onun İstanbul için büyük ekonomik önemini anlıyordu. 1 Haziran 1453 tarihli Ahdname'de Cenevizlilere, malları, canları ve ticaret serbestliği için her türlü güvenceyi tanıdı. Galata'da yerleşmiş Cenevizlilere Osmanlı tebaası (zımni) statüsünü veriyor, ticaret amacı ile gelmiş olanlara ise kapitülasyon güvenceleri tanıyordu.

Batılı yazarlar, bu belgeyi yanlış yorumlayarak Galata'nın daima özerk kaldığını ileri sürer ve 19. yy'da sayıları artan Avrupalıların ve Levantenlerin Galata üzerinde bir çeşit sahipliği iddiasında bulunurlar. Gerçekte, Fatih, teslimden hemen sonra Galata'ya bir subaşı (öteki adı ile voyvoda) ve bir kadı atayarak şehri doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına almıştır. O zaman nüfusun çoğunluğu Hristiyan idi. Onların kaleyi denizden gelecek bir Haçlı kuvvetine teslim etmelerini önlemek düşüncesiyle, kara tarafındaki sur yer yer yıkıldı. Devlet malı haline getirilen binalardan kira toplamak için 1455'te bir sayım yapıldı. Bu sayıma göre, Perşembepazarı bölgesinde zengin işadamları, özellikle Cenevizliler oturuyor, şehrin doğu kesiminde fakir göçmen mahallelerinde Rumlar ve Ermeniler yerleşmiş bulunuyordu. O sırada başlıca Karaköy'de yaşamakta olan Yahudileri Fatih daha sonra Haliç'in karşı tarafına nakletmiştir. O tarihte, Galata'da Rum nüfusu çoğunlukta idi.

Yerli Cenevizlilerden bir kısmı 29 Mayıs gecesi Galata'yı bırakıp kaçmışlarsa da,

çoğu burada kalmış ve kaçanlardan da geri dönenler olmuştur. Bu Cenevizliler, dinle ilgili işlerini yürütmek için 12 üyeden oluşmuş bir meclise sahip bir cemaat olarak, Magnifica Comunità di Pera adıyla varlıklarını sürdürdüler. Cemaat başının eski "podesta" unvanı yerine "kethüda" veya "prôtegeros" unvanını kullanmasına izin verildi. 1606'da Comunità'nın yaptığı bir sayıma göre, Galata'da Ceneviz döneminden kalan Katolik nüfus 300-400 kişi, elçiliklere mensup olanlar ve yabancı tüccarlar ise 3.000 kişi idi. 1765'te St.Mary Kilisesi kayıtlarında, Latin Katolik nüfus ancak 261 aileden ibaretti (73'ü Peralı, 17'si Alman, 33'ü Fransız, 13'ü İtalyan, 4'ü Kudüslü, 50'si Ege adalarından ve 4'ü Raguzalı idi).

Yabancıların 19. yy'da daha da artacağını ve İstanbul'da oturan Rum, Ermeni ve Yahudilerin Beyoğlu'nda toplanacağını gören Cenevizliler, "sanki hiçbir değişiklik olmamış" gibi yaşam ve ticaretlerine devam ettiler. Galata sicil defterlerinde, onların çeşitli kişisel işleri için Galata kadısına başvurdıklarını ve normal yaşamlarını sürdürdüklerini görüyoruz.

Kalafatçılar Caddesi ile Voyvoda Caddesi arasında Cenevizlilerin kurduğu esas koloni, liman bölgesinde Eski-Lonca'nın yer aldığı, paralel sokaklarda kesilmiş bölgedir. Bu bölgede koloninin baş kilisesi San Michele (sonra yerine Rüstem Paşa Hanı yapılmıştı) yer alıyordu. Sonradan Galata'nın ağırlık merkezi San Paolo-San Domenico Kilisesi (Arap Camii), San Francesco Kilisesi ile şehir meydanının bulunduğu yukarı kesime kaymış ve daha sonra Galata Kulesi'ne kadar genişlemiştir. Ortahisar denilen bu bölgenin eksenini bugünkü Perşembepazarı Caddesi'dir. Ortahisar'ın doğu kısmında Tophane'ye doğru uzayan bölgeye zamanla Kırım'dan ve Ege Ceneviz adalarından Rumlar ve Ermeniler gelip yerleşmiş ve bu yeni yerleşme bölgeleri de surla çevrilmiş, böylece Galata iç surlarla ayrılmış beş bölgeden oluşmuştur. Buna karşılık, kulenin batısındaki Hisariçi ve Azapkapı arasındaki bölgede Ceneviz döneminde yerleşme seyrek kalmıştır. Bu boş alanlarda, kıyıda Azapkapı'ya doğru ve yukarıda Okçu Musa Caddesi ve Başhisar etrafında, Türk mahalleleri kurulacaktır.

Müslüman mahallelerine gayrimüslimlerin girip yerleşmesi yasaktı. İçhisar kapıları geceleyin kapanırdı. Sur dışında hendeğin ötesinde Batılı kaynaklarda Pera Bağları adıyla ünlü bağ ve bahçeler ve geniş mezarlıklar yer almıştı. Tepede havadar ve manzaralı düzlükte, bugünkü Beyoğlu'nda yapılan ilk binalar II. Bayezid'in 1485'te yaptırdığı Galata Sarayı, Kanuni Süleyman döneminde Aloisio Gritti'nin sarayı ve II. Selim döneminde Frenk Beyoğlu diye anılan Yahudi banker Don Yasef Nasi'nin sarayıdır. 16. yy'dan itibaren elçilikler bu alanda kır köşkleri yapmaya ve özellikle

salgınlar süresince sağlıklı suriçi Galata'dan kaçıp bu evlerde oturmaya başlamışlardır. Fakat Beyoğlu'nun yoğun bir yerleşme alanı haline gelmesi 19. yy'a rastlar.

Galata surundan dışarı açılan kapılar şunlardır: Meyyit Kapısı, Azap Kapısı, Kürkçü Kapısı, Yağkapanı Kapısı, Balıkpazarı Kapısı, Karaköy Kapısı, Kurşunlu Mahzen Kapısı, Kireç Kapısı, Timur (Demir) Kapısı, Tophane Kapısı, Küçükkule Kapısı, Büyükkule Kapısı.

1477 sayımına göre Galata nüfusu (hane olarak) 535'i Müslüman, 592'si Rum, 332'si Frenk (Avrupalı), 62'si Ermeni olmak üzere toplam 1.521'dir.

Galata'nın kozmopolit nüfus yapısına zamanla iki yeni eleman, Floransalılar ve Endülüslü Araplar eklendi.

1463-1479'da Venedik'e karşı savaş döneminde Fatih, Avrupa ile ticarette Floransalıları teşvik etti, onlara Galata'da yerleşip ticaret yapmaları için kapitülasyonlar verdi. 1463-1520 arasında Galata'da Floransa ticaret firmaları çok faal idi. 1507'de Galata'da 70 kadar Floransalı tüccar yaşıyor ve bunların yıllık ciroları 600.000 altına ulaşıyordu. Bu tüccarlar buraya başlıca lüks Floransa yünlü kumaşları getiriyor, ham ipek alıyorlardı. 16. yy'da Floransalıların yerini Venedikliler alacaktır.

Endülüslü Arapların yerleşmesi ise sürekli oldu Osmanlı idaresi, güvenlik düşüncesiyle Galata'da Müslüman nüfusu artırmayı düşünüyordu. 1533'ten sonra Barbaros Hayreddin Paşa, Magripli denizcileri ve Endülüs'ten sığınmacı Arapları Galata'da yerleştirdi. Emeviler döneminde İstanbul kuşatmasında, Arapların Galata'da ordugah kurduğu ve Arap Camii'ni yaptığı hakkındaki rivayet, Endülüslü sığınmacıların, bu bölgede yerleşmesi için bir bahane oldu. Endülüs Araplarının kitle halinde gelip yerleşmesi 1610'dadır. İspanyol hükümeti 1609'da Endülüslü Arapları İslamlaştırma veya yöreden sürme kararı alınca, Osmanlılar bunlara kucak açtılar. Göçmenlerden bir kısmı, Galata'da Arap Camii ile Galata Kulesi arasındaki bölgede yerleştirildi. Endülüslüler, giysileri, şekerleme, helva ve şerbetleri ile Galata'nın kozmopolit havasına yeni bir renk kattılar. Kıbrıs'ın fethine katılan amirallerden Arap Ahmed Paşa bunlardandır.

Galata, 15. yy'ın sonlarına doğru, İstanbul'un büyümesiyle birlikte nüfus ve ekonomi bakımından büyük bir gelişme gösterdi. Yeni Türk mahallelerinin kuruluşuyla şehrin Türk-İslam karakteri belirmeye başladı. 1496 tarihli vakfiyeye göre Galata o zaman,

20 Türk-İslam, 13 İtalyan, 8 Rum, 6 Ermeni mahallesini içeriyordu. Türk-İslam nüfusu, başlıca kürkçü, bakırcı, abacı, ekmekçi gibi esnaftan ve Kasımpaşa'da kurulan tersane dolayısıyla denizcilerden oluşuyordu. Bu döneme ait Türk-İslam mahalleleri, Kaptan Bali Reis, İskandil Kasım Reis, Kemal Reis, Azepler, Bereketzade, Okçu Musa, Ankaralı Abdi Fatih, Şehsüvar, Hacı Aver adlarını taşımaktadır. Bunun yanında, Deli Mihal (kalafatçılar reisi), Domeniko (Frenk kuyumcu), Manuel ve Urgancılar (meyhaneci) mahalleleri Galata'nın karışık etnik yapısını yansıtmaktadır. Zamanla, Müslüman-Türk halkı çoğunluğu oluşturmakla beraber bir liman ve ticaret şehri olan Galata, öbür Akdeniz liman şehirleri gibi, kozmopolit niteliğini daima saklamıştır.

Galata Camileri

Arap Camii (eski San Paolo ve San Domenico Kilisesi), Sokollu Mehmed Paşa Camii (veya Azapkapı Camii, Mimar Sinan yapısı, 1577), Yağkapanı Camii (Yağkapanı Kapısı önünde Maktul İbrahim Paşa yapısı, 1530), Yeraltı Camii (veya Kurşunlu Mahzen Camii, Eski Castrum, yani Galata Hisarı'nın zemin katı), Yeni Camii (1697'de yanık San Francesco Kilisesi arsasına yapılmıştır), Kemankeş Mustafa Paşa Camii (San Antonio Kilisesi yerine yapılmıştır), Karaköy Camii.

Bu camilerin bulunduğu bölgeler, Müslüman nüfusun bulunduğu bölgelerdir. Aynı zamanda Galata'da Müslümanların yerleştiği mahallelerde birçok mescit bulunuyordu.

19. yy'da, İstanbul ve Boğaziçi'nden Rum, Ermeni ve Yahudiler Galata ve Beyoğlu'na gelip yerleştiğinden şehrin etnik yapısı yeniden değişmiş, yeni yeni kilise ve sinagoglar ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un üç kadılığından biri olan Galata Kadılığı, 44 nahiye ve 300 kadar köyü içine alıyordu.. Bu kaza dairesi, Tophane'den başlayarak Boğaziçi'nin Rumeli yakası kasaba ve köylerini, beri tarafta Kasımpaşa; Hasköy ve Piripaşa'yı, kuzey tarafta ise Beyoğlu'nu içeriyordu. Marmara Denizi tarafından, Marmara Adası, Erdek, Mudanya ve Bandırma bölgeleri de Galata kadısına bağlı naiplerce idare edilirdi.

Galata'da disiplin cezaları vermeye yetkili 12 "hakim" vardı. Bunlar sırasıyla, kadı, Sultan Ahmed Camii mütevellisi (bu caminin çoğu vakıfları Galata'da idi), voyvoda (subaşı), bal ve yağ kapanında gümrük emini, kalafatçıbaşı (gemi onarımı işçilerine karışır), muhtesip (pazarda tartı ve fiyatları düzenler), ayak naibi (dolaşp ufak suçları cezalandırır), çöplük subaşısı, hamr emini (şarap resim ve gümrüğüne karışır),

yeniçeri çorbacısı (emrinde 500-600 yeniçeri ile polis görevinde), Yeniçeri Ocağı'ndan mumcu (gece meyhanelere bakar, uygunsuz kişileri yakalar), İstanbul ağasıdır (Karaköy Kapısı'nda saray mutfağı için odun yüklerinden odun toplar). Bununla beraber güvenlik işlerinin en yüksek amiri olup büyük suçlara bakan makam Kasımpaşa'da oturan "kapudan paşa"dır. Onun emrinde Galata'da çeşitli yerlerde kollukla (polis karakolları) vardır. Boğaziçi'nde polis hizmetini bostancıbaşı sağlar; gayrimüslimler yalılarında çalgıyla horan teper ve gece alemlerinde fazla gürültü yaparlarsa müdahale ederdi.

1842-1843'te Galata'da yaşayan C.White, Galata ve Beyoğlu (Pera) sokaklarını İstanbul'a bakarak çok daha pis bulur. Ona göre, balık pazarının ve açıktan Haliç'e akan lağımın kokusuna tahammül edilemez; Perşembepazarı Caddesi'nde dilenciden geçilemezdi. C.White kitabında Balıkpazarı, Karaköy ve Yağkapanı kapılarında müşteri bekleyen hamal ve kayıkçıların Doğu Anadolu'dan gelmiş güçlü ve yakışıklı adamlar olduğunu ve bunların kadınlarla sonu ölümle biten maceralarını anlatır.

Osmanlı ülkesinde Avrupa modeli ilk belediye de, Galata'da 1857'de kuruldu.

Ekonomi, Pazarlar ve Hanlar

Osmanlı İdaresi altına girmeden önce Ceneviz Pera'sı 14. yy'dan itibaren ticaret ve refahını başlıca Bursa ile ticari ilişkilerine borçlu idi. Cenevizliler Bursa pazarından Hint baharatı ve İran ipeği almakta idiler.

1455 sayımı gösteriyor ki, 1453'te teslim sırasında kaçışlar yüzünden ekonomi sarsılmış, ticarethane ve depolar boş kalmıştır. 1480'e doğru İstanbul'un kalkınmasına paralel olarak Galata eskisinden daha hareketli ve zengin bir ticaret bölgesi haline geldi.

Ceneviz döneminde liman ve esas pazar kesimi, Yağkapanı Kapısı ile Balıkpazarı Kapısı arasındaki bölge idi. Osmanlı döneminde de aynı bölge, esas pazar durumunu korumuştur. Perşembepazarı Caddesi burada başlardı. Ticaret mallarının tartılıp gümrük alındığı kapan burada idi. Surlardaki kuleler, ticaret malları için "mahzen" (depo) vazifesi görürdü. Bu bölgede, İstanbul'un gelişmesiyle beraber, Rüstem Paşa Hanı ve bedesten gibi büyük ticari yapılar inşa olunmuştur. Galata, Ege Denizi'nden ithal olunan zeytinyağının son varış noktası olduğundan yağ kapanı da burada idi. Aynı bölgedeki balık pazarı, yabancıların hayranlığını çeken bir pazardı. Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli Galata planında Yağkapanı Kapısı önünde sur

dışında iskele, yağ kabanı ve İbrahim Paşa Camii gösterilmiştir. Gravürlerde bu iskele büyük gemilerin yanaştığı bir yer olarak tasvir olunmuştur. Nüfuzlu Osmanlı büyüklerinin burada kiralık "mahzenleri" vardı ve Galata tüccarı ve sarrafları eliyle ticarete büyük sermayeler yatırırlardı. 1472 tarihli vakfiye Rum, Ermeni, Yahudi ve İtalyanların faaliyette bulunduğu bu liman-pazar bölgesinde, birçok Türk-Müslüman tüccarın da yerleşmiş bulunduğunu gösteriyor. Müslüman tüccarlar Avrupa'ya saf, ince pamuklular ve ipekli kumaş ihracıyla uğraşırdı. İkinci önemli pazar, Karaköy bölgesinde idi. Evliya Çelebi'ye göre (1630'larda) Galata'da çeşitli semtlerde 8 çarşı vardı. Bu tarihlerde değerli eşya alıp satan Galata Bedesteni'ndeki tüccarın çoğunluğu Rum ve "Frenk'lerden (Avrupalı) oluşuyordu. Galata, İstanbul'un Avrupa ile ticaretinin başlıca antreposu durumuna gelmişti. 18. yy'da Batı'dan başlıca kumaş, şeker, kahve, boya ithal ediliyor buna karşılık, yün, balmumu, deri ihraç ediliyordu. Bu olgu şehrin kozmopolit nüfusu, yaşam tarzı bakımından "Frenk" karakterini belirlemiş böylece Batılılaşmada belirleyici bir odak olmuştur. 15. yy'ın sonunda tarihçi Tursun Bey, Galata'yı "Frenkistan" diye anmaktadır. 1840'larda, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, İstanbul'un kibar tabakası alışveriş için Kapalıçarşı'yı bırakıp Beyoğlu mağazalarına rağbet etmeye başlamış, Galata-İstanbul trafiği ziyadesi ile artmış ve bu yüzden köprüler yapılmaya başlanmıştır.

1840'larda İstanbul-Galata arasında ulaştırmayı sağlayan kayıkçıların sayısı, gedik defterine göre, 19.000 kişiyi, kayık sayısı 16.000'i buluyordu. 1840'larda 8.500 hamal sayılmıştı. Haliç'te ilk köprü 3 Eylül 1836'da hizmete açılmış olan Hayratiye Köprüsü olup Azapkapı'yı Unkapanı'na bağlıyordu. 1876'da hizmete başlayan Tünel dünyadaki ilk metrolardan biridir.

1885'te Galata'da, hepsi Mertebani Sokağı'nda olarak şu bankalar vardı: Bank-ı Osmani, İtibar-ı Umumi Şirketi, Dersaadet Bankası, Credit de Lyons, Fransız Bank şubesi ve İngiliz Bank şubesi.

Galata'daki ticaretin büyük bölümü gayrimüslimlerin, Levantenlerin elinde idi. 18. yy'da kumaş ticareti, Rum ve Yahudilerin, sarraflık Yahudi ve Ermenilerin, tellallık Yahudilerin elinde idi. Türkler gıda maddeleri ticaretiyle uğraşırdı. İthalatın yüzde 70'ini Avrupa kumaşları oluşturmakta idi. İthal mallarını alıp dağıtmada Rumlar başta gelmekte idi.

Avrupa ile ticaretin olağanüstü gelişmesi ve Beyoğlu'nun önemli bir yerleşme alanı haline gelmesi sonucu yeniden birçok han yapılmıştır.

İngilizler Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Galata Limanı'nda, Osmanlı liman idaresini ve gedik nizamını hiçe sayarak yükleme boşaltmada kendi tebaalarından Maltalıları ve İyonyen Adaları halkından işçileri kullandılar. Türk ve Rum kayıkçılar işsiz kaldı. Savaş sonunda bu yabancılar işi kaçakçılık ve korsanlığa döktüler. Galata'da suç oranı çok arttı. Osmanlı polisi karışmaya yeltenince İngiliz hükümeti kapitülasyonların çiğnendiğini öne sürerek suçlulara sahip çıkıyordu. Galata Limanı tam bir başsızlık içinde idi. Nihayet 1859'da Bâbü'lî bir İngiliz amirelini, Adolphus Slade'i liman odası başına getirerek bir çare bulmayı denedi. 1862'ye kadar hizmet gören bu İngiliz, kaçakçılığı önlemeye çalıştı. Galata Limanı Cumhuriyet dönemine kadar kapitülasyon sahibi devletlerin bir serbest limanı durumuna düşmekten kurtulamadı.

Şekil 4.1. Günümüzde Galata'nın genel bir görünümü (Güral Kara 1994)

Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, s.354.

Bu durumun iyi bir sonucu, yerli gedik tekelinin kalkmasına yol açmış olmasıdır. Gelen giden vapurlar için Galata rıhtım inşaatı imtiyazı 1892'de bir Fransıza verilmiş, fakat kayıkçıların protestoları yüzünden inşaat yavaş yürümüştür.

Günümüzde Galata

Beyoğlu İlçesi'nin bir parçası olan Galata semti Evliya Çelebi, Şahkulu, Emekye-
mez, Bereketzade, Karaköy, Müeyyetzade, Hacı Mimi, Asmalımescit, Arap Camii
ve Tomtom mahallelerinden oluşmaktadır. Banka merkezleri, gemicilik işletmeleri,

işhanları, dükkanlar ve tezgah satıcıları ile İstanbul'un en işlek ticaret ve iş merkezlerinden biridir. Semt tüm 20. yy boyunca sadece Galata Kulesi-Kürkçükapı-Azapkapı-Şişhane arasında kalan dörtgen ile, Büyük Hendek ve Lüleci Hendek sokaklarının üstünde kalan yerler hariç olmak üzere işyerleri ile doluydu. Merkezdeki Bereketzade Mahallesi ile Lüleci Hendek-Kemeraltı caddeleri arasındaki alan ise Latin (veya Protestan) kiliseleri, okul ve hastanelerin yoğun olduğu bölümlerdi. 1955-1960 arasında uygulanan imar planları ve politikalar Galata'nın mimari, kültürel ve sosyal yapısını değiştirmiştir. Semtin çoğulcu kimliği değişerek homojenleşmiş, deniz ticaretinin önemini giderek yitirmesi, bankacılık sektörünün Levent-Maslak yöresine taşınması, ticaret hayatının Harbiye-Şişli-Nişantaşı bölgesine kayması sonucu bir ticaret ve iş merkezi olma kimliği de zayıflamaktadır. İstanbul'un en büyük hırdavatçılar çarşısı olan Perşembepazarı'nın esnafları da, 1985 sonrasındaki Haliç yıkımları nedeniyle Piyalepaşa'da inşa edilen FERPA binasına kaydırılmaya başlanmıştır. Halen Yüksekaldırım ve Bankalar caddesi'nde elektrik araç ve gereçleri satan dükkanlar sıralıdır. Şehrin gemicilik işletmelerinin bir bölümü Galata rıhtımındaki konumlarını sürdürmektedir.

Mimarlar Odası İstanbul Şubesi tarafından 1990'ların ilk yıllarında başlatılan çalışmalar sonucunda Galata'nın mimari ve kültürel özelliklerinin saptanması ve koruma altına alınmasını hedefleyen projeler üretilmektedir. Azapkapı'dan Tophane'ye dek uzanan 8 mahalle, 211 sokak ve 80 kadar tarihi yapıyı kapsayan bu projeler uyarınca Galata Kulesi'nin çevresinden başlamak üzere pek çok düzenleme yapılmaktadır.

1950'lerde aralarında Fikret Âdil ve Nâzım Hikmet'in de bulunduğu pek çok sanatçının yaşadığı ve buluştuğu bir mekân olan, ama daha sonra gerçek kimliğini yitiren Asmalımescit Mahallesi; Asmalımescit ile Hacı Mimi mahalleleri arasından geçen Serdar-ı Ekrem Sokağı ve burada bulunan Narmanlı Yurdu, Kamondo Hanı, Doğan Apartmanı gibi önemli yapılar bu koruma kapsamına alınmıştır. Serdar-ı Ekrem Sokağı'nda ya da bu sokağa hemen komşu Şahkulu Bostan Sokağı'nda yaşayan ya da atölyesi bulunan ünlü sanatçılar arasında İlhan Berk, Abidin Dino, Mina Urgan, Halet Çambel, Asaf Halet Çelebi, Ahmet Hamdi, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday gibi kültür ve sanat adamları sayılabilir.

Koruma projelerinin uygulandığı yerlerden biri de Galata Mevlevihanesi'nin bulunduğu Galip Dede Caddesi'dir. Şeyh Galip ve Müeyyetzade camileri ile, İstanbul'un en eski fırınlarından biri olan 100 yıllık Kuledibi Fırını burada yer almaktadır. Şu an kullanılmayan Sancak (Alsancak) Sineması ise güzel iç süslemeleri ile ünlüydü.

(İstanbul Ansiklopedisi, 1994). Müyyetzade Mahallesi'ndeki Yüksekaldırım, Lüleci Hendek, Boğazkesen ve Necatibey caddeleri arasında kalan bölgede ise ticari binalar yer almaktadır. Bunların çoğu eski tipte yığma yapılar olup, sadece ön cepheleri sağlam durmakta, arkadaki harap bölümlerinde Anadolu'dan göçen kişiler sığınmaktadır. St.Benoit Lisesi'nin yanından inen Revani Sokağı'ndaki 19. yy yapısı binalar ise otopark yapılmak üzere yıkılmak üzeredir.

Galata Kulesi ile Yağkapanı İskelesi arasındaki akslardan birinin üstünde bulunan Kuledibi Hastanesi ise, 19. yy'da Galata bölgesinde yaşayan 2.500 kişilik Malta kolonisinin bir mensubu tarafından işyeri olarak inşa edilmiş, daha sonra Zonguldak'ta kömür madeni işleten Fournier ailesine devredilmiştir. 1919'da İngiliz işgal birliklerine karakol binası olarak hizmet veren bina daha sonra bugünkü işlevine kavuşmuştur.

Galata'daki sokak isimlerinin çoğu, Altı-Yedi Eylül Olayları'ndan sonra Türkçeleştirilmiştir. Eski adı Kazevici olan General Yazgan Sokağı'ndaki binalar mimari bakımdan çok önemlidir. Kumbaracı Yokuşu'nun İstiklal Caddesi ile birleştiği yere yakın beş katlı eski apartman İstanbul Eğitim Vakfı tarafından öğrenci yurduna dönüştürülmektedir. 120 numaradaki Ceneviz binası ise bakımsız bir durumda olup halen konfeksiyon atölyesi olarak kullanılmaktadır.

4.1.2.2. Arnavutköy'ün Tarihsel Gelişimi

Boğaziçi'nde, Kuruçeşme ile Akıntıburnu arasındaki sahilde ve bu sahile açılan vadi boyunca, yamaçlarda kurulu, halen Beşiktaş İlçesi'ne bağlı semt. İlkçağda adı Hestai idi. Bizans döneminde Promotu ve Anapulus olarak da bilinirdi. Boğaziçi'ndeki önemli ibadet yerlerinden biri olan Ayios Mihael Kilisesi buradaydı. Konstantinos tarafından yaptırıldığı söylenen bu kilisede Başmelek Mihael'in mozaik bir ikonası saklanıyordu. Büyüklü küçüklü çok sayıda kilise ve ayazmanın yapılmasından sonra ve büyük olasılıkla Ayios Mihael Kilisesi'nin varlığı yüzünden, bölgeye Melekler Köyü dendiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda adı geçen Mihaleion bölgesinin, Karadeniz'den Marmara'ya Boğaz akıntısının en kuvvetli olduğu bugünkü Arnavutköy ile Akıntıburnu arasında bulunduğu sanılmaktadır (Şekil 4.2).

Köyün Arnavutköy adını hangi nedenle ve ne zaman aldığı kesinlikle bilinmemektedir. Bir rivayete göre, II. Mehmed'in (Fatih) Arnavutluk'a gemen olmasından sonra yöreden getirilen Arnavutlar bu semte yerleştirilmiştir. Bir Arnavut cemaatinin, o zamanlar bakımsız, harap ve yarı metruk olan bu sahile yerleştirilmesinin tarihi olarak

1468 verilmektedir. 1540'larda İstanbul'a gelmiş olan Petrus Gyllius, bu civarın üzüm bağlarıyla kaplı olduğunu yazarken bölgenin adını Arnavutköy olarak anmaz. Buna karşılık 1568'de bostancıbaşına gönderilmiş bir fermanda, "Bostancıbaşıya hüküm ki, Arnavutköy bağları hassa-i hümayunum için koru iken bazı kimseler anda şikâr ettikleri işitilmiştir..." denmekte ve halkın buralarda avlamasının yasaklanması istenmektedir. Bu fermanan anlaşıldığına göre 1568'de bölgenin adı artık Arnavutköy'dür. 1715'te ölmüş olan şair Fennî Boğaziçi köyleri üzerine yazdığı Sabil-name'de, eskiden hamam tellaklarının ekseriye Arnavut olduğunu hatırlatarak, burası için Taklub ardına âl ile rakib-i nâpâk / Arnavud karyesine gitmiş o şüb-i dellâk beytini söylemiştir.

Şekil 4.2. Arnavutköy

Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi (1994), cilt 1, s.314.

Arnavutköy'ün daha 16. yy'da İstanbul'un en ünlü mesire yerlerinden olduğu; bağları bahçeleri bulunduğu; tepelerdeki koruların sultanın hasları olduğu; nüfusunun 19. yy'ın ortalarına kadar Rum ve Musevilerden meydana geldiği; uzun süreler bakımlı, güzel, canlı bir Rum köyü olarak kaldığı bilinmektedir.

Evliya Çelebi 17. yy ortalarında burada, köyün sahile yakın bölgesinde 1.000 kadar bağlı bahçeli memur Rum ve Musevi hanesi olduğunu; cami, mescit, imaret bulunmadığını, sadece küçük bir hamama rastlandığını; "Ekmeğinin ve peksimedinin beyaz, Yahudilerinin sahib-i zevk ve ehl-i saz, Rum Hristiyanlarının kavmi-i lâz,

cemaati müslimin gayet az" olduğunu yazar. İnciciyan, 18. yy'da köy halkının tümüyle Rum olduğunu kaydeder. 1768'de tamamlanan Hadikatü'l-Cevami, Arnavutköy'den söz ederken, "Kariye-i mezburede cami ve mescid olmadığından Bebeğe geçilmiştir" der. III. Selim'in tahta çıktığı ilk yıllardaki (1790'lar) bir bostancıbaşı defterinde Kuruçeşme'den Akıntıburnu'na doğru binalar sayılırken "Tarandabol tercümanı Yenaki zimminin yalısı, yanında Eflâk Voyvodası Mihalâki Bey'in, yanında Sakızlı Dimitri, yanında Hanım Sultan'ın yalısı, altı göz kayıkhanesi, altı adet dükkanları yanında Arnavutköy iskelesi, yanında Tabip Nikola zimminin yalısı, yanında Todoraki zimminin yalısı, yanında Andonaki'nin yalısı, yanında Yorgaki'nin, yanında Kostantaki'nin" diye giden listeden de anlaşıldığına göre, sahil boyu o dönemlerde İstanbul'un varlıklı ve nüfuzlu Rumlarının, özellikle de Bizans ailelerinin devamı olan ve Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyunca tercümanlıkla görevlendirilmiş Fenerli Rum beylerinin, voyvodalarının yalılarıyla kaplıdır. Sıralanan yalılar arasında sadece birinin "Sultan Hanım'ın Yalısı" olarak geçmesi ilgi çekicidir. 1821'de Mora'da patlak veren ve Orta Yunanistan'la Girit'e sığınan ayaklanmadan sonra, Rum aristokrasisinin yalıları, konakları müsadere edilerek Musevilere satılmıştır. 18. yy sonları 19. yy başlarından itibaren, hanedanın sultan kızı veya kardeşi gibi iktidar sahibi kadın üyelerinin de, öteden beri kendilerine ayrılmış olan Ortaköy-Kuruçeşme sahilinin kalabalıklaşması üzerine Arnavutköy-Akıntıburnu arasında ve Akıntıburnu'ndan Bebek'e doğru sahilsaraylar inşa ettirmeye başladıkları anlaşılmaktadır. 1808'de tahta çıkan II. Mahmud dönemindeki bir bostancıbaşı defterinde, Arnavutköy sahilindeki yalılar bu defa şöyle sıralanmaktadır: Beyhan Sultan'ın mâ-ı Lezis çeşmesi ile sahilsarayı, Halil Paşazade Nuri Paşa'nın yalısı, Arif Molla Yalısı, Biniş-i Hümayun'a mahsus Mehmed Paşa Kasrı, Hekimbaşı Necip Efendi, Haznedarbaşı Şâkir Ağa, Sadrazam Selim Paşa, Dürriyade Abdullah Molla vb. yalıları. Aynı dönemde, II. Mahmud tarafından Arnavutköy'e 1832'de bir cami, bir karakol ve kışla yaptırılmıştır.

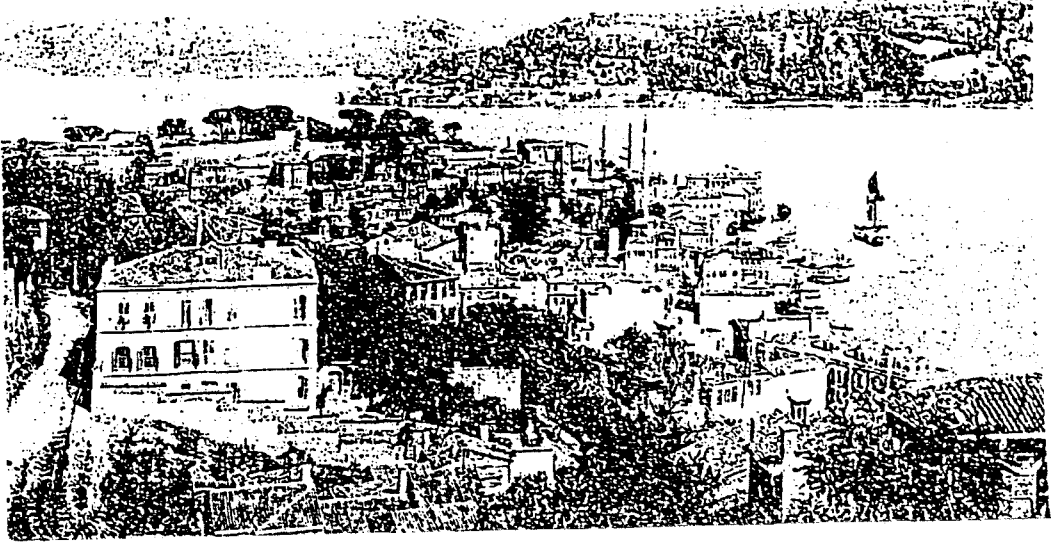
Arnavutköy'de, 18. ve 19. yy'larda çıkan büyük yangınlarda, yukarıda bazıları sıralanan yalılar, yamaçlardaki ve vadideki köşkler hemen hemen tümüyle yanmış; sahilhaneler ve sahilsaraylarla birlikte, köy içlerindeki mahalleler de kül olmuştur. Örneğin 1797'deki yangında Akıntıburnu'ndaki Hasan Halife Bahçesi'yle birlikte yakınındaki bir yalı (muhtemelen III. Mustafa'nın kızı Beyhan Sultan'ın 19. yy başında inşa ettirdiği Beyhan Sultan Sahilsarayı, daha sonraki adıyla Said Paşa Yalısı, onun üstündeki setlerde bulunan Sadrazam İzzet Paşa'nın yaptırdığı Biniş Köşkü (Vezir Köşkü, Boyalı Köşk), sadrazamın kendi yalısı ve Mektupçu İbrahim Efendi yalısı da yanmıştır. 1883'te iskele başında 18 evin, 1887'de 264 evin, 1908'de 109 evin yandığı kaydolunmuş; 1887 yangınından sonra Yahudilerin büyük kısmı köyü terk

etmiş, onların yerine Müslümanlar yerleşmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde 1912'de Şirket-i Hayriye'nin yayımladığı Boğaziçi Salnamesi'nde Arnavutköy'de 493 Müslüman, 5.973 Rum, 342 Ermeni, 32 Musevi ve 642 ecnebinin yaşadığı kaydolunmakta, günlük vapur yolcusu sayısı 150 olarak hesaplanmaktadır.

Arnavutköy öteden beri canlı bir ticaret hayatına sahip görünmektedir. Yeniköy'den sonra Boğaz'ın denizciler için peksimet üreten ikinci köyüydü. Burada II. Mahmud döneminde bostancıbaşı defterine de geçmiş bir beylik peksimet fırını bulunmaktaydı. Daha Evliya Çelebi zamanında çok sayıda dükkan olduğu, bağlarının bahçelerinin Kanuni döneminden itibaren büyük ün kazandığı, burada büyük panayırlar kurulduğu bilinmektedir. Kaynaklarda panayır geleneğinin eskilere gittiği, 18. yy'da "panayır akçesi" alınmaya başlandığı, panayırların 1940'lara kadar sürdüğü nakledilmekte; aynı zamanda Arnavutköy'ün öteden beri bir eğlence ve zevk merkezi olduğu vurgulanmaktadır. Akıntıburnu'nun, yazın en sıcak günlerinde bile tatlı esintili havası, köyün sırtlarındaki bağlar ve bahçeler, buraya mesire yeri olarak her dönem ün kazandırırken, gazinoları, sandal sefaları özellikle panayır, döneminde çalgılı, kasap havalı, sazlı, sözlü alemleri de meşhurdur. Ortodoks kilisesinde İsa'nın vaftisine remiz olarak haçın suya atılması yortusu, Arnavutköy'de 20. yy'ın başına kadar geleneksel biçimde kutlanmaya devam etmiş, denize haç atma törenini izleyen çalgılı, içkili gazino alemleri rağbet bulmuştu. O zamanlar Arnavutköy'e bu canlı eğlence hayatı yüzünden Küçük Beyoğlu'da denirdi.

Arnavutköy'ü semt olarak kuzeyde sınırlayan Akıntıburnu, İstanbul Boğaziçi'nde akıntının en şiddetli olduğu yerdur. Eskiden kötü havalarda çok tehlikeli sayılan bu sahilde, kayıklar kimi zaman yedekçiler tarafından halatla sahilden çekilir, kimi zaman da yolcular burada kayıklardan inerek yollarına karadan devam ederlerdi. Hatta 16. yy'da akıntıya karşı yüzemeyen çağanoz sürülerinin de burada karaya çıktıkları, akıntının sonuna kadar yürüdükleri, sonra yeniden denize döndükleri söylencesi yaygındı. Bu kabuklu deniz hayvanlarının rıhtımda bıraktıkları izlerin 18. yy'da hâlâ belirgin olduğu yolundaki iddia bu söylencinin bir parçası olmuştu (Şekil 4.3).

Ayazmalar, bağlar, bahçeler, koruluklar arasındaki köşkleri, sahil boyunca dizilen sahilhaneleri, sahilsarayları, yalıları ile bilinen Arnavutköy'ün çehresi günümüzde tümüyle değişmiş bulunuyor. Ortaköy'den Arnavutköy'e uzanan yol dar olduğu ve ihtiyaca cevap veremez hale geldiği için, önce deniz tarafındaki binaların büyük bölümü yıkıldı ve tramvayın geçtiği yol sahil yolu haline getirildi. Bu sırada ahşap binaların yıktırılarak yerlerine beton binalar yapılmasına da başlandı. Bir dönem yangınlar, daha yakın dönemde yapılaşma ve betonlaşma semtin görünümünü hızla değiştirdi. 1960'lardan sonra sahil yoluna ve vadi boyuna apartmanlar dikilmeye

Şekil 4.3. Arnavutköy

Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi (1994), cilt 1, s.314.

başlandı. 1980 sonrasında, sahil yolunun genişletilmesi sırasında halen var olan yapıların önünden, denizin içinden "kazıklı yol" geçirildi. Yapılaşma daha hızlandı, arsa ve bina fiyatları arttı. Halen semt, çok sayıda lüks restoran, gazino, gece kulübü, bar ve modern kahvelerle Boğaz'ın canlı bir yaşam ve eğlence merkezi görünümündedir (Şekil 4.4).

Şekil 4.4. Kıydan "kazıklı yol" geçirildikten sonra Arnavutköy.

Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi (1994), cilt 1, s.316.

Arnavutköy Yangınları

Boğaziçi'nde Arnavutköyü, Büyükşehirin hemen her köşesi gibi yangın felaketleri geçirmiştir. Tespit edilebilen başlıca büyük yangınlar şunlardır:

1797 yılında yangın olmuş ve bütün köy etkilenmiştir.

1883 yılı yangınında iskele başında sekiz ev yanmıştır.

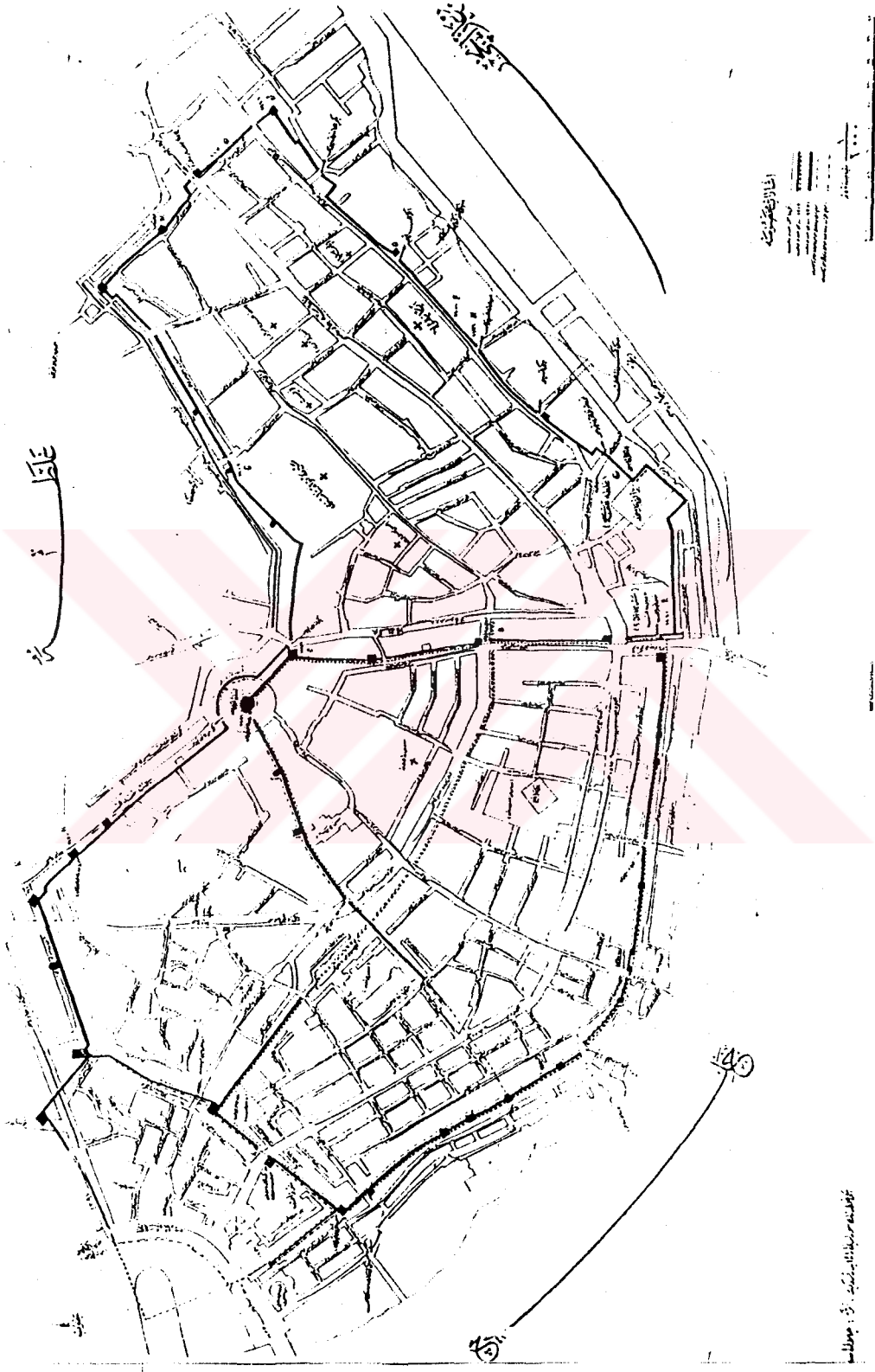
1887 yılı yangınında 264 ev yanmıştır.

1908 yılı yangınında 109 ev yanmıştır.

4.1.3. Örneklem Bölgelerinin Mekânsal, Sosyal ve Kültürel Farklılıklar ve Değerlendirmeleri

Arnavutköy ve Galata bölgeleri bazı konularda birbirlerinden ayrılmakta, bazı konularda ise birtakım benzerlikler göstermektedir. Galata ve Arnavutköy'ün arasındaki bu farklılıkların ve benzerliklerin daha iyi anlaşılması için öncelikle bölgelerin mekânsal, sosyal ve kültürel yapılarını incelemek gerekir:

Tarihsel süreç içerisinde oluşumu en eskiye dayanan bölge Galata'dır. Bizans döneminde şehrin nüfusu hızlı bir şekilde artması sonucu tarihi yarımada da yoğun bir yapılaşma görülmüş ve bu yoğun bölgeyi rahatlatmak için bugünkü Galata'nın yerinde Sycae ya da Skai adlarıyla anılan ve yarı şehir niteliği taşıyan bir dış mahalle olduğu gözlenmiştir. I. Constantinus zamanında (324-337) bir sur ile kuşatılan bu bölgede; hamam, kilise, forum ve tiyatro ile bir liman ve 431 büyük ev bulunmaktadır. Daha sonra bu bölgeye Cenevizler gelmiş ve dışardan saldırılara karşı korumak amacıyla yıkılan surları onarmışlar ve bu arada bu bölgenin sembolik yapısı Galata Kulesi'ni inşa etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u kuşatmadan önceki İstanbul haritası incelendiğinde, bu kulenin ve surların varlığı açıkça görülmektedir (Şekil 4.5, 4.6, 4.7). Yine 1535 tarihli (Şekil 4.8) İstanbul haritası incelenecek olunursa, Galata'nın kuzeyinin bağlık, bahçelik olduğu ayrıca gözlenecektir. Galata Kulesi'nin arkasından giden ve deniz tarafını Beyoğlu-İstiklal Caddesi'ne bağlayan aksın temelleri bu döneme rastlamaktadır. Bu sürekli aks büyük bir yoğunlukla yıkılan surların arkasında oluşturulmuştur ve hatta Galata adının İtalyanca "iskeleye inen merdivenli yol (veya yokuş) anlamına gelen "calata" kelimesinden esinlenerek oluşturulduğu kimi zaman iddia edilmiştir. Belki ismi buradan gelmiyordur, fakat iskeleye (deniz tarafına) inen sürekli bir aksın (yüksek kaldırım yokuşu) (Şekil 4.9) olduğu ve bu aksın büyük bir kısmının merdivenli olduğu hâlâ günümüzde de görülebilmektedir.

Şekil 4.5. Fetihten önceki yılların tahmini haritası
Kaynak: Arseven C. (1989) Eski Galata ve Binaları, İstanbul Kütüphanesi Yayınları.

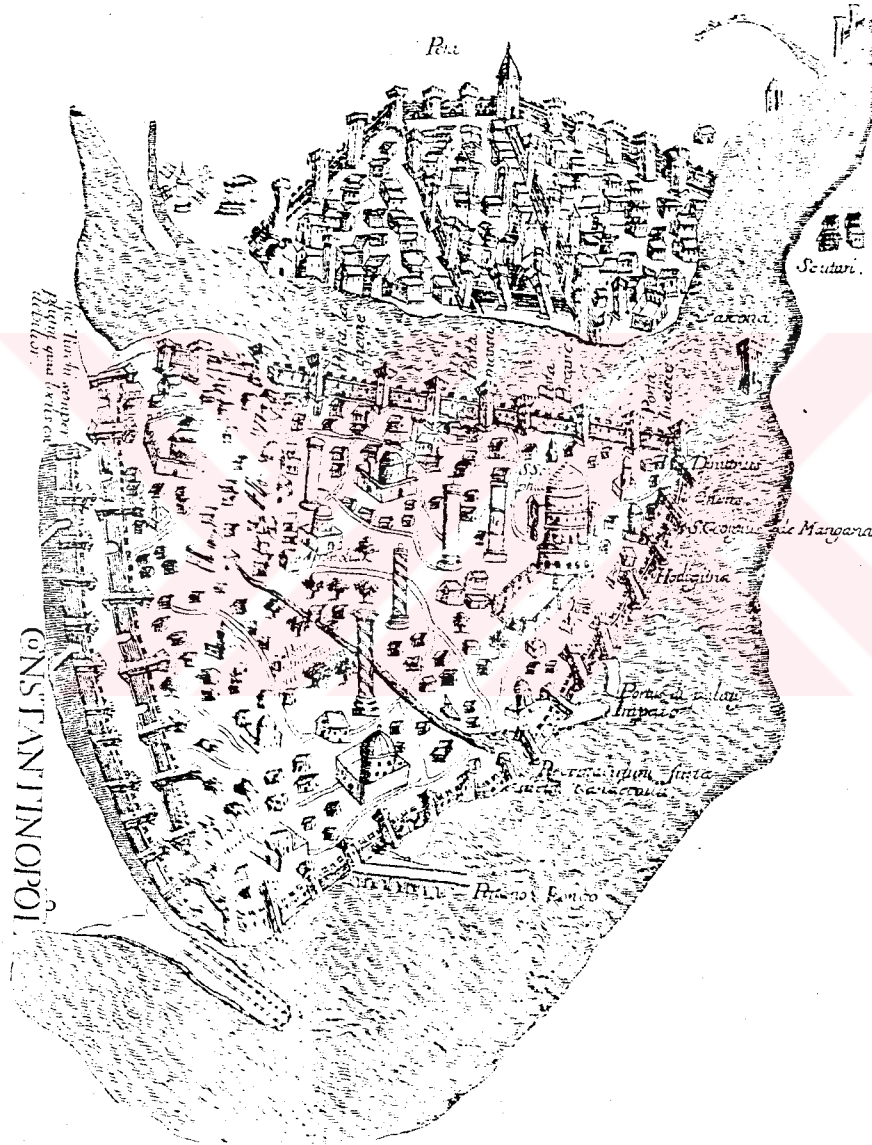
Tabella v.

Post pag. 34°.

URBIS CONSTANTINOPOLITANÆ DELINEATIO,

Qualis extitit MCCCXXII. proinde antequam in Turcarum potestatem venisset.

Auctore CHRISTOPHORO DE BONDELMONTIBUS *Florentino* in Opere MS. quod de *Insulis Archipelagi* inscripsit.

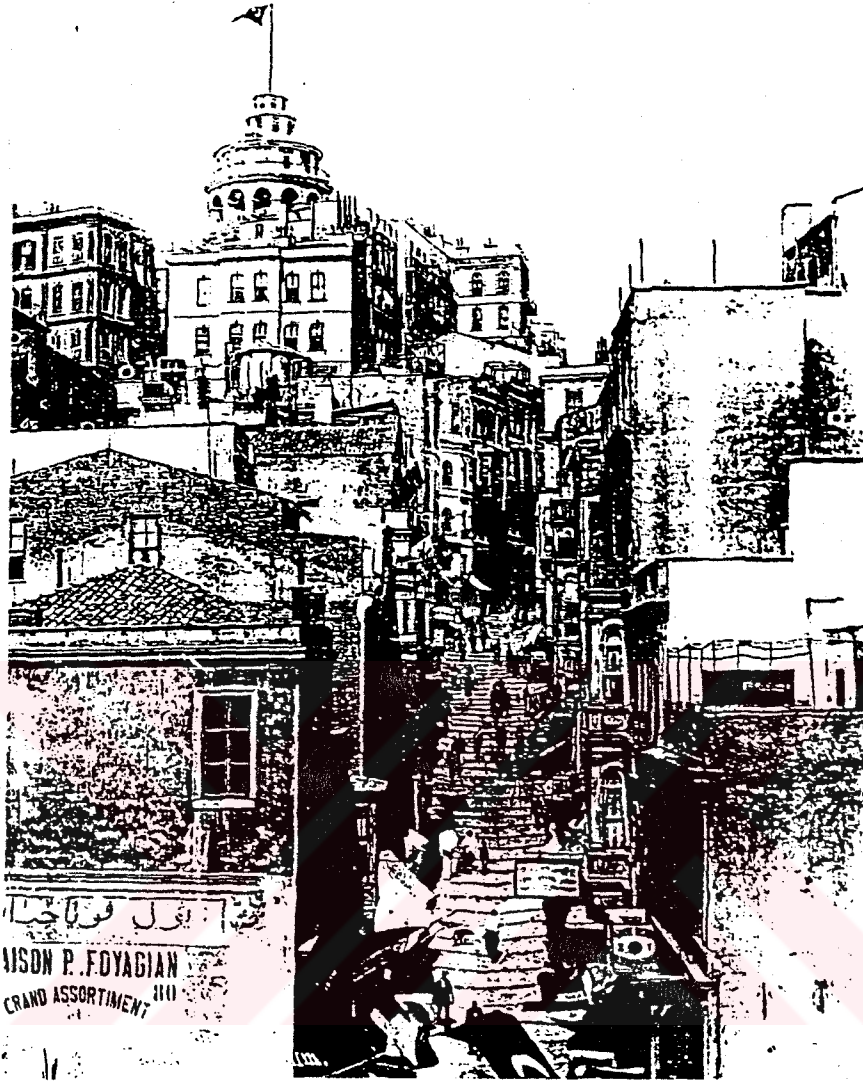

Şekil 4.6. Urbis Constantinople 1422 (İstanbul kenti) Bondelmontibus
Kaynak: Cahit Kaya (1990). Ortaçağdan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

Şekil 4.8. 1535 Matrakçı Nasuh'un haritası

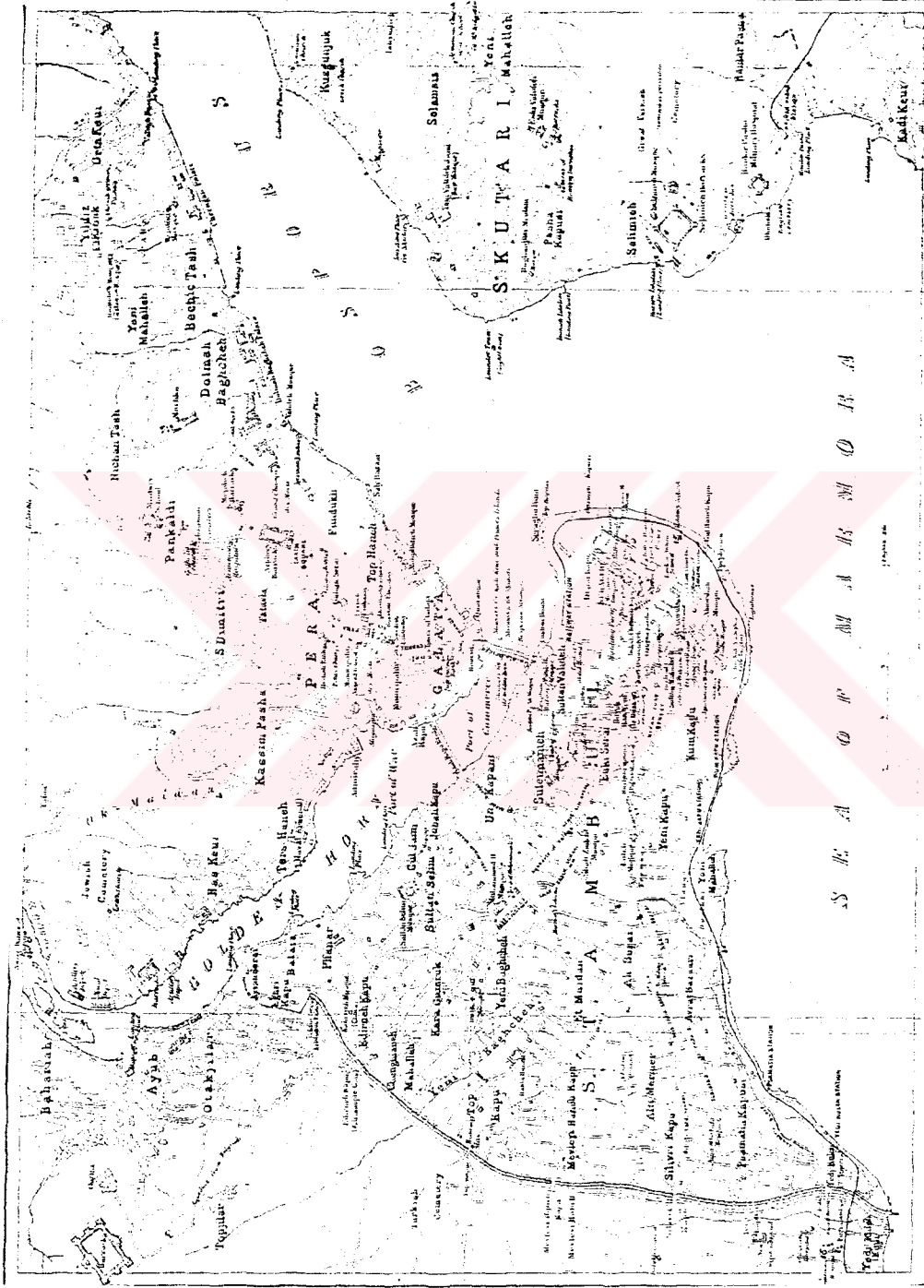
Kaynak: Cahit Kayra (1990) Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

Şekil 4.9. 19.yy. Yüksekaldırım, Galata
Kaynak: İstanbul Ansiklopedisi (1994) Cilt 3, s.352.

Galata'nın mekansal yapısında önemli olan bu akstan başka, bölgede bu ikinci aks daha vardır. Galata'yı ortadan bölen ve sahil tarafına paralel gelişen bu aks Voyvoda Caddesi'dir. Bu cadde yine bölgeye ait haritalar incelenildiğinde, özellikle 1840 yılına ve 1900 yılına ait Galata planında açıkça görülmektedir (Şekil 4.10 ve 4.11).

1934 yılına ait Galata haritasında da meşrutiyet Caddesi'nin bu zamanlar oluştuğu gözlenmektedir (Şekil 4.12). Ayrıca 1876 yılına ait tünel plan kesidi bölgenin durumu hakkında bilgi vermektedir (Şekil 4.13).

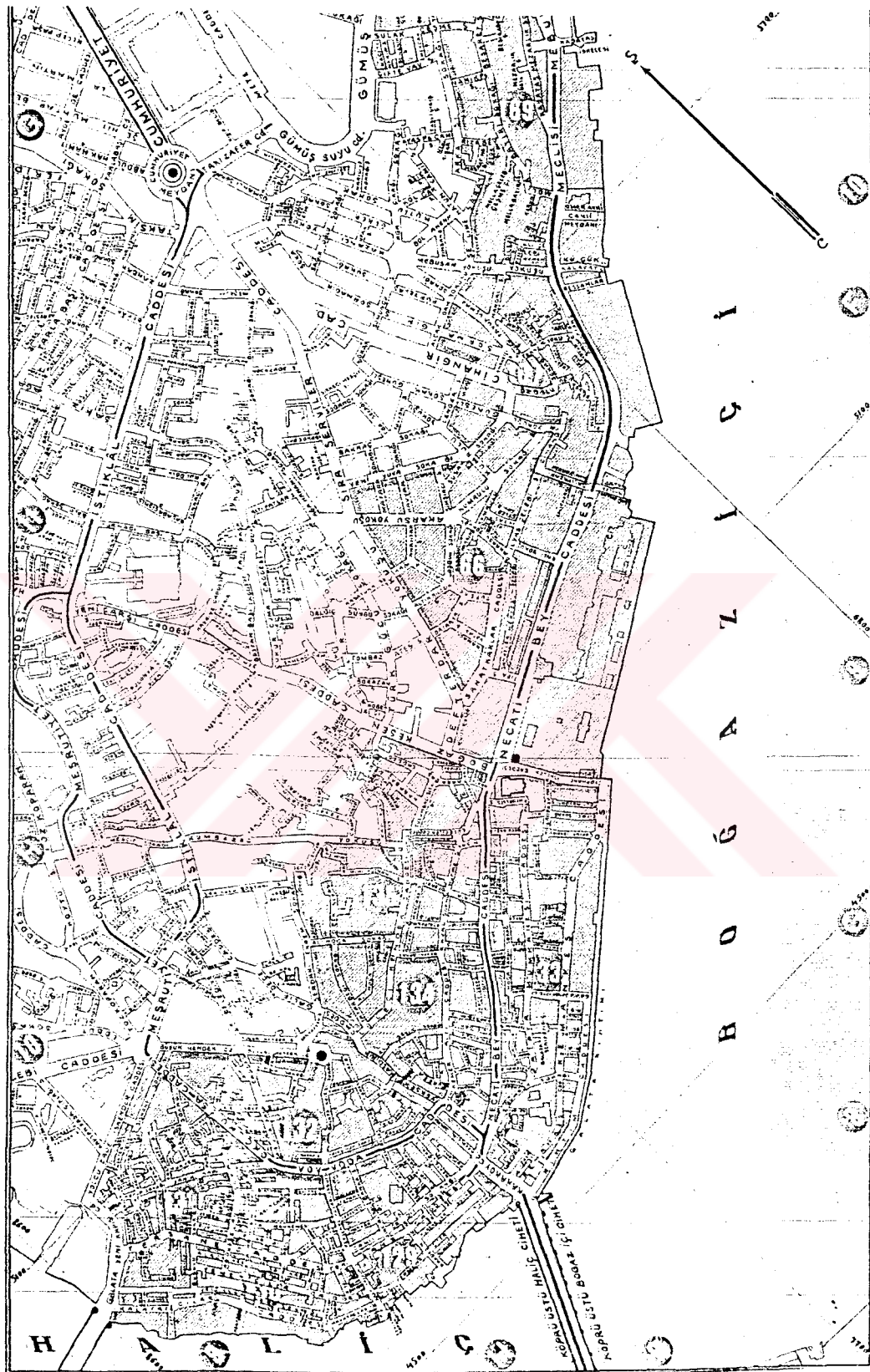

Şekil 4.10. 1840 Constantinople (İstanbul) Chapman-Hall
Kaynak: Cahit Kayra (1990) Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

Şekil 4.11. 1900 yılına ait Galata planı

Kaynak: Cahit Kayra (1990) Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

Şekil 4.12. 1934 yılına ait Galata planı Osman Nuri Ergin tarafından yapılmıştır
Kaynak: Cahit Kayra (1990) Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

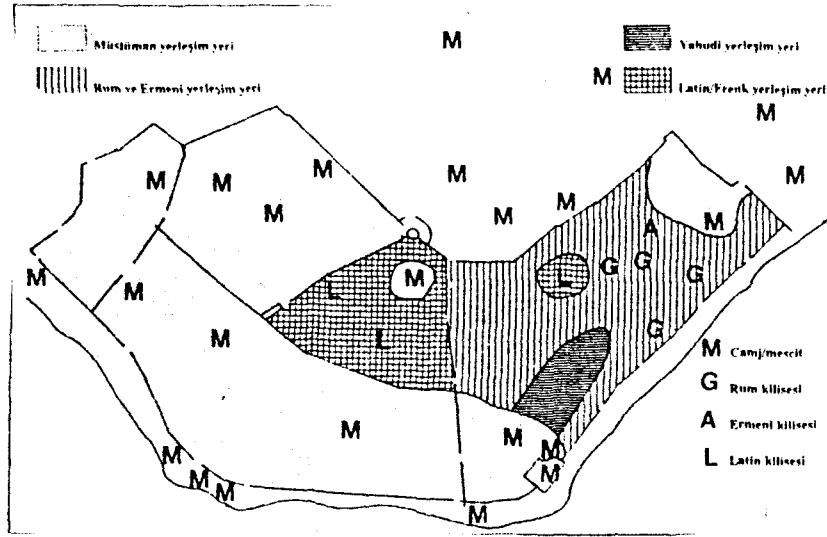

Şekil 4.13. İstanbul tüneli E.Gavand, 1876
Kaynak: Cahit Kayra (1990) Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai Kalkınma Bankası Yayınları

İskender Caddesi bölgeyi sınırlayan bir başka önemli akstır, fakat buradaki en ilginç nokta, İskender Caddesi ile kesişen Büyük Hendek Caddesi'nin mekansal özelliğidir. Bu cadde buranın en önemli yapısı Galata Kulesi ile bitirilmiştir. Galata Kulesi'nin etkileyici görünüşüne adım adım yaklaşırken ve eşsiz bir perspektif sağlayan bu cadde, Galata Kulesi'ne doğrudan açılan tek yoldur. Bu sembolik yapıya doğrudan açılan bir başka merdivenli yol vardır, fakat bölgedeki tüm yollar gibi bu da Kule'ye dolambaçlı yollarla ulaşmakta ve Büyük Hendek Caddesi'nin yarattığı etkiyi vermemektedir. Birden karşılaşılan bu yapının, neden buradaki önemli akslarla kesişmediği merak konusudur ve çıkmaz bir sokağın sonundaki çok büyük konak niteliği taşıyan bu belirgin nokta, neden gizlenmeye çalışılmıştır. Aslında bu soruların yanıtlarını topografik özelliklerde de aramamak gerekir, çünkü Galata'da iki birbirine zıt mekansal düzenleniş biçimleri görülmektedir. Birbirini dik kesen sokakların sürekli ve kırılmayan akslarla rasyonel bir planlamanın görüldüğü sahil bölümü ile Galata Kulesi ve çevresinde gelişen organik, topografyaya kısmen uyan bir mekansal düzenleniş biçimi, bölgeye farklı bir nitelik katmaktadır. Sanki bu şekilci yaklaşımlar dönemlerin yaşam felsefelerini dışa yansıtmakta ve sanki tüm bunlar Galata'nın zengin kültürel ve sosyal yapısını göstermektedirler. Tabaka tabaka yerleşen bu farklı mekansal düzenleniş biçimleri, yeni bir oluşumun sonuçları da değildir ya da bilinçli bir planlama anlayışı ile de oluşturulmamışlardır.

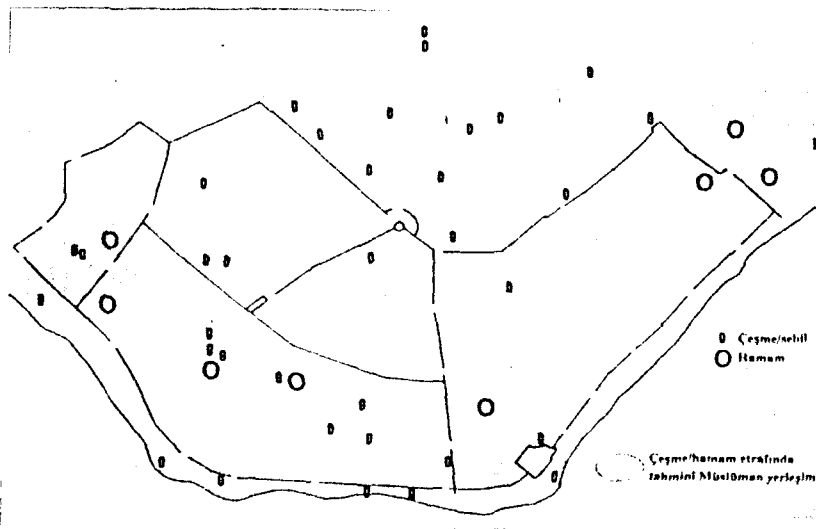
Bu durumu oluşturan tek neden, bölgenin sosyal yapısıdır. Galata'ya özgü bir özellik, Galata'nın ne kadar farklı ve zengin bir sosyal yapısına sahip olduğunu gösterir. Galata'da tarihler, kültürler birbiri içerisine geçmiştir ve Galata'nın yerleşim dokusunu inceleyerek, bölgede etkili olan olayları da görmek mümkün olacaktır.

Galata Kulesi'nin çevresinde görülen organik yapı, İslam etkisinde kalan Türkler tarafından oluşturulduğu ilk bakışta düşünülebilir, oysa Galata'nın sosyal yapısını ve etnik gruplarını yansıtan şema incelenildiğinde (Şekil 4.14) Galata Kulesi'nin çevresindeki bölgelerin müslümanlar tarafından işgal edilmediği, bu bölgede oturanların çoğunluğunun Latin ve Frenk kökenli olduğu görülecektir (Eldem, 1992). Müslümanlar genelde şekilci davranışın etkili olduğu alanlarda yaşamışlar ve rasyonel alanı aynen günümüze kadar korumuşlardır. Bu durum, Galata bölgesindeki yapıların incelenmesiyle de saptanabilir. Genelde camii, hamam, çeşme, sebil gibi müslümanların kullandığı yapılar sahil tarafında toplanmış ve organik dokunun hakim olduğu Galata Kulesi çevresinde inşa edilmemiştir (Şekil 4.15).

Şekil 4.14. Galata'da 19. yy'da ibadet yerlerinin dağılımı
Kaynak: Eldem, 1992, İstanbul Dergisi, Sayı 1, s.59.

Dönem (yy. sonu)	Suriçi camii	Surdişi camii	Latin kilise	Rum kilise	Ermeni kilise
XV.	1	1	11	9	1
XVI.	5	7	9	6	1
XVII.	11	12	3	4	1
XVIII.	12	12	3	4	1
XIX.	12	12	4	4	2

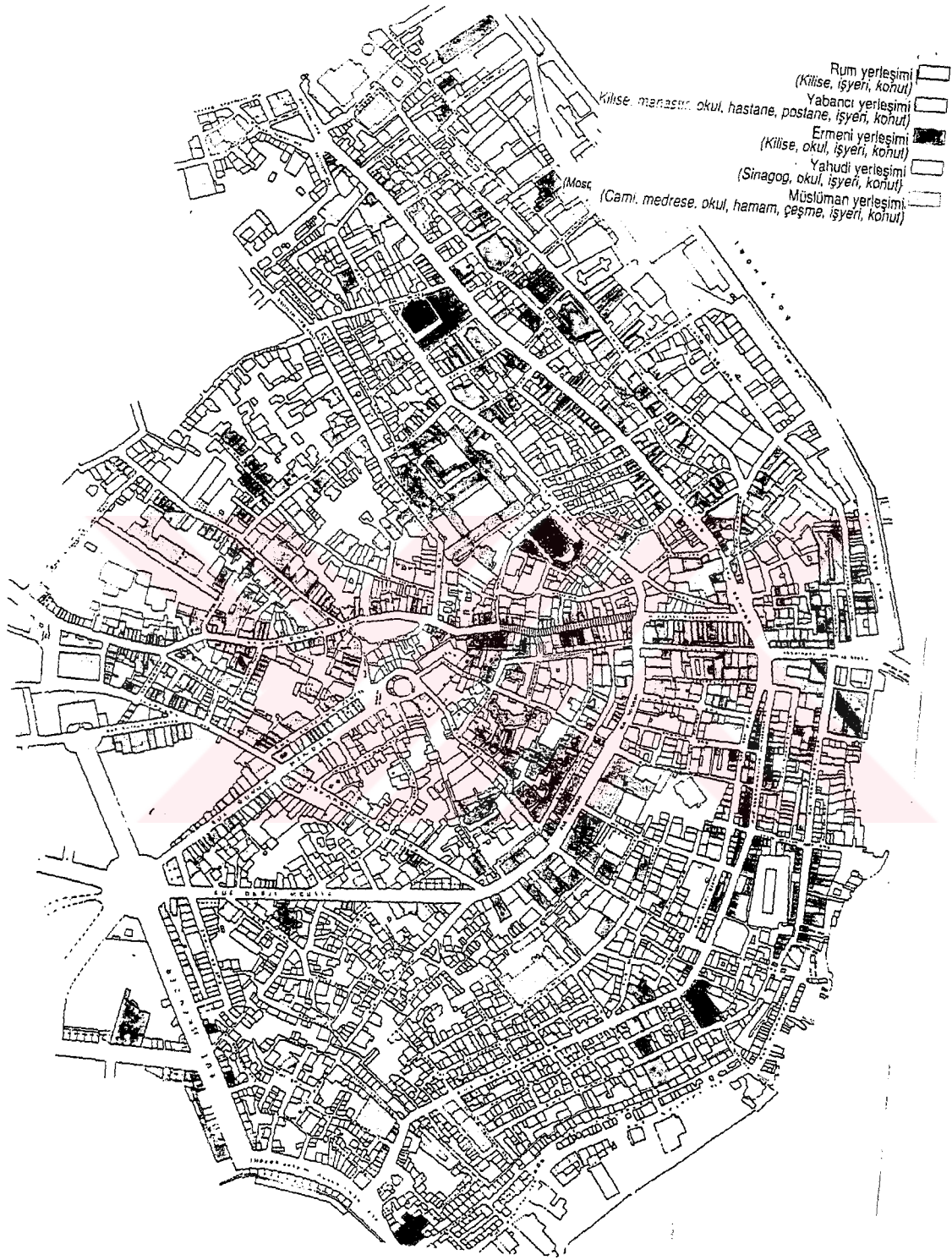
Şekil 4.15. Galata'da 18. yy'da hamam, çeşme ve sebillerin dağılımı
Kaynak: Eldem, 1992, İstanbul Dergisi, Sayı 1, s.59.

Özellikle Şekil 4.16 incelendiğinde, Galata'da mekansal düzenin biçimlenmesinde etnik grubun çok önemli bir rol oynadığı görülecektir. Genelde planda da görüldüğü gibi müslüman aileler, bölgenin sahil şeridinde Rumlarla beraber yaşamışlardır. Organik bölgede yaşayanlar ise, müslümanlardan soyutlanmak isteyen yabancılardır ve bu biçim onlar için ideal olmuştur. Belirli bir geometrisi olmayan, farklı açılarla birbirini kesen dar sokaklar, çıkmaz mekanlar, binaların girişlerine doğrudan açılmaktadır. Yer yer eğime uyan bu daralıp genişleyen mekanlar, bölgeyi karmaşık bir hale getirmektedir. Işığın kimi yerde azalıp çoğaldığı ve günümüzde bile hâlâ o eski dokunun hissedildiği bu bölge çözülmesi ve kavranması zor mekanlardan oluşmuş olsa bile, içerisindeki bilinçli düzeni buraya yabancı olanlara kolaylıkla aktarabilmektedir.

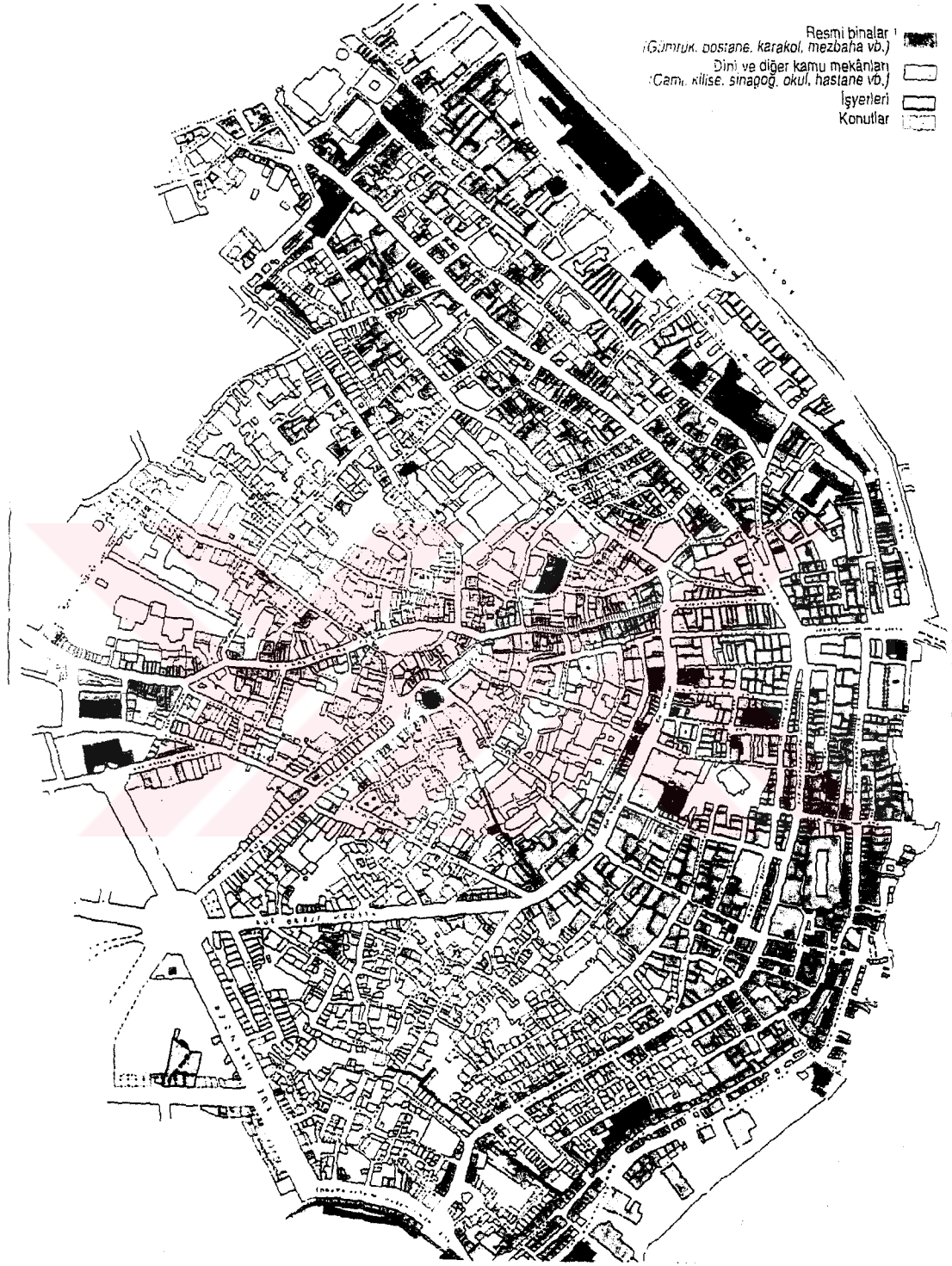
Aslında bu karmaşık mekanlar yabancıların kendilerini savunabilmeleri için yaratılmışlardır. Özellikle içe dönük ve dış dünyaya kapalı kendi içinde yaşayan toplumlar bu tür mekanları tercih etmişlerdir. Dışardan gelenlere karşı bir savunma mekanizması görevi üstlenen bu tür mekanlar, sosyal yapıya göre biçimlenen mekanlara tipik bir örnek oluşturmaktadır. Genelde dış dünyadan soyutlanmak isteyen Frenkler ve Latinler bu bölgenin tam ortasında yerleşirken, yaşama daha bağlı ve dış dünyaya açık Rum ve Ermeniler bu bölgenin giriş kısımlarında rasyonel alanlarda toplanmışlardır (Şekil 4.16). Müslümanlar ise bu organik bölgenin çevresinde yaşamışlardır (Eldem, 1992).

20. yüzyılın başlarında Galata bölgesinin arazi kullanım haritası incelendiğinde (Şekil 4.17) sahil kesimin ticaret yapılarla donatıldığını ve iç bölgelerin konut alanları olarak kullanıldığı görülmektedir. Buradan çıkarılan sonuç, Galata'nın mekansal biçim düzenlenişinde arazi kullanım işlevlerinden çok sosyal yapının etkin olduğu gözlenmektedir. Sosyal ilişki açısından dış dünyaya açık toplumlar, genelde kavranması kolay, geometrisi belirgin, rasyonel alanlarda; dış dünyaya kapalı, içe dönük toplumlar ise yabancıları kontrol edebilmelerine imkan tanıyan, kavranması zor, geometrisi karmaşık ve sadece kendilerinin bulabileceği mekanlarda yaşamışlardır. Farklı karakterdeki toplumların birarada yaşamaları sonucunda da Galata'nın mekansal biçim organizasyonu bugünkü çeşitliliğini kazanmış ve kendisine özgü bir fiziksel yapıya sahip olmuştur.

Öbür tarafta Arnavutköy daha farklı bir karakterde oluşmuştur. Arnavutköy'ün yerleşim dokusu incelendiğinde, sahil kesiminde dama tahtası sistemin hakim olduğu, yerleşmenin iç alanlarında ise bu mekansal geometrik düzenin tamamen bozulduğu görülecektir.

Şekil 4.16. Galata'nın etnik dağılımı
Kaynak: Eldem, 1992, İstanbul Dergisi Sayı 1.

Şekil 4.17. 20. yy.'ın başlarında Galata'nın arazi kullanımı
Kaynak: Eldem, 1992, İstanbul Dergisi Sayı 1.

Arnavutköy'de Galata'nın farklı kültürel dokularının oluşturduğu çeşitlilik yoktur, buradaki binalar, sokaklar, açık ve kapalı mekanlar birbirleriyle uyum içerisindedir. Eğimin çok fazla olmasına rağmen, dama tahtası sisteminin benimsenip, korunması; şüphesiz, kavranması kolay mekanlarda yaşamaya alışık Rumların sebep olduğu davranıştan ileri gelmektedir.

Arnavutköy'de yol dokusunda Galata'daki gibi daralıp genişleyen mekanlar yoktur. Bu bölgenin mekanlarında görülen sürpriz noktalar, bölgenin topografik durumuna bağlı olarak gelişmektedir. Bunlardan başka Arnavutköy'deki mekanlar kolaylıkla kavranılabilmekte ve küçük bir parçasından bütün sistem rahatça algılanabilmektedir. Uzayıp giden, kesintisiz perspektiflerle, sistemin tümünün anlaşılabilmesi buraya farklı bir boyut kazandırmıştır. Arnavutköy'ün en önemli aksı Beyaz Gül Sokağı, takip edildiğinde Rum şehri niteliğini taşıyan bu bölgenin iç alanlarına kolaylıkla ulaşılabilmektedir. Arnavutköy'ün iç alanlarında ise, sahil kesiminde görülen doku kaybolmuştur. Burada genişleyip daralan, dolambaçlı yollar ve mekanlarla karşılaşmaktadır. İç bölgelerde Arnavutköy'ün "Rum şehri niteliği" yerini tamamen farklı bir kültürel yapıya bırakmıştır. Girişte görülen zengin şehir görüntüsü burada kırsal alana dönüşmekte ve hızlı bir şekilde gecekondulaşan bu bölge estetik açıdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

Arnavutköy genelde Galata kadar eski bir geçmişe sahip olmamakla beraber, toplumsal özgünlüğünü mekansal düzenine yansıtması bakımından Galata ile benzeşmektedir. Arnavutköy şehircilik ölçeğinden çok mimari ölçekte çeşitlilik kazanan bir bölgedir. Galata ise hem şehircilik ölçeğinde, hem de mimari ölçekte zengin bir görünüme sahiptir. Arnavutköy konut alanı açısından, Galata şehrin ticari ve ekonomi işlevinin gelişmesi bakımından İstanbul için her zaman önemli yere sahip olacaktır.

4.2. ÇALIŞMADA KULLANILAN MEKAN SENTAKS YÖNTEMİNİN TANITILMASI

4.2.1. Mekân Sentaks Yönteminin Amacı ve Kullanılma Nedenleri

Yeni bir yüzyılın karşılanmasına az bir zamanın kaldığı şu dönemlerde, hâlâ şehirler anlaşılması ya da çözülmesi güç, esrarengiz konuları oluşturmaktadır. Günümüzde hızlı bir şekilde değerlerini yitiren şehirlerin en önemli konularından biri yabancılaşma olgusudur. Şehirler, hem kendisini oluşturan mekânlar içerisinde, hem de içinde yaşayanlarla ciddi kopukluklar yaşamaktadırlar.

Genelde şehirler ne çözülmesi zor, esrarengiz konulardır, ne de algılanılması ya da kontrol edilmesi güç karmaşık alanlardan oluşur. Şehirler sadece büyük alışveriş merkezleri, eğlence yerleri, restoranlar, barlar, yollar ya da büyük park yerleri de değildirler. Aslında şehirler, kendisini oluşturan mekânlar zincirini global bir şekilde algılanmasına olanak veren ve aynı zamanda bu global mekân organizasyonunu şehrsel alanların üretiminde, beslenmesinde, insanların oluşturduğu hareket örgüsünün kontrol edilmesinde güçlü bir mekanizma gibi kullanan bir bütündürler (Hillier, 1992).

Şehirlerin tanımı güç bu yapıları uzun bir süre araştırılmıştır. Günümüzde hâlâ kağıt üzerinde şehir olabilmesi için her unsura sahip kimi şehirlerin, örneğin Milton Keynes (Şekil 4.19) gibi, neden şehir hissini veremedikleri de ayrıca tartışılmaktadır (Hillier, 1992). Oysa öbür yanda Londra gibi (Şekil 4.20), herhangi bir bütünün veya

Şekil 4.19. Açık olanlar beyazla binalar ve kapalı alanlar siyahla gösterilmiştir.

Şekil 4.20. Londra'nın şekil zemin planı

Kaynak: Hillier (1992) "Milton Keynes" *Architects Journal* No.15, Vol.195, s.42-46.

bir parçacıl strüktürün planda açık bir şekilde görülmediği büyük ve kalabalık şehirlerde, bu durum değişmekte ve Milton Keynes'te hissedilemeyen yöresel izler ve bir bütün olarak algılanılma olgusu, Londra'da başarılı bir şekilde duyumsanmaktadır. Her bir yapı adasının rastgele oluşmuş bu gelişigüzel mekân halkaları, aslında, bu tür tarihi şehirlerin tipik bir özelliğini oluşturmaktadır. Bu kolay anlaşılır düzensizliğin içindeki mantık, yerel ve global bütünlük hislerini her nasılsa vermektedir.

Günümüzde artık birçok mimar ve plancı şehirselleşen mekân tasarımlarında bazı eksikliklerin olduğunu ve bu konuyla ilgili bir şeylerin yanlış gittiğinin farkındadırlar. Bugün tasarımcılar ne kadar üzerinde uğraşırlarsa uğraşınsınlar, yine de organik kendiliğinden oluşmuş şehirselleşen yerleşmeleri yeniden yaratma konusunda başarılı olamamaktadırlar.

Pek çok kişi tasarımcıların şehirselleşen mekân tasarımında yeterince başarılı olamamalarını mimarlıktan doğan bir problem olarak görmekte ve mimarlığın eksikliğinden oluşan kurumsal bir sorun olarak kabul etmektedir. Şehirselleşen mekân mimarlığı, mimarlık ve planlama arasındaki ilişki kopukluğu nedeniyle değerini yitirmiştir. Bütüncül bir planlama anlayışı yerine, parçacıl bir davranışla hazırlanan kurallar ve düzeltmeler, bilinçli bir tasarım yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Genelde asıl eleştiri planlıların zonning kurallarında ve trafik mühendisliğinde yaptıkları ısrarlara ve bir de taşıtlara göre düzenlenen şehirselleşen yaşamların tekrardan geriye dönüş seçeneği bırakmamasına yönelik olmaktadır. Bu eleştiri bir yere kadar inkâr edilemez, ancak tüm konuyu da oluşturamaz. Şehirlerde yaşayan toplumlar, bir yandan, modern yaşama çok iyi bir şekilde uyarlanmış tarihsel miras niteliğindeki şehirselleşen çevre ile kuşatılmakta, öbür yandan ise mimarların ve şehircilerin üstün gayretleri ile yorumladıkları şehirselleşen mekânlarla çevrelenmektedirler. Öyle ki; bu yeniden ele alınan şehirselleşen mekânlar, havada uçan caddeler ve sosyal modernizmin bir parçasını oluşturan kötü nitelikli şehirselleşen çöller, şimdi kullanılmayan yeşil alanlara veya oyuncak şehirlerin küçük iki yanı ağaçlıklı dar sokaklarına dönüşmektedirler.

Bu sorun, kabul edilmelidir ki, mimarlık bilgisinden ileri gelmektedir. Çok katı, formal kararların sosyal uyarlamaları hakkındaki bilgilerde somut, büyük kopukluklar vardır. Özellikle, insan ilişkilerinden ve aktivitelerinden yoksun bazı belirgin mekânlar dokuların; şu sıralar günümüzde sıkça özlem duyulmakta olan yeşil alanlarla donatılmış ve çoğulcu bir yaklaşım benimsenerek oluşturulmuş anlaşılabilir nitelikteki geçmiş şehirselleşen mekânlara oranla, insana neden daha fazla miktarda mimarlıktan kopuk hissini verdiği de tam olarak ya da yeterli bir şekilde bilinmemekte ve açıklanamamaktadır. Bu bilgi eksikliği ve hatta sorumluluk kaybı, kavramsal bir güçlüğü

ana yapısını oluşturmaktadır. Tasarımcılar, şehirler gibi hayli kompleks fiziksel bir yapıya sahip yerlerde görülen mekânsal düzen türlerini araştırmada ve tanımlamada kavramsal ve teknik açıdan yetersiz kaldıkları için başarısız olmaktadır, çünkü, bugün tasarımcılar doğru bir şekilde kendi mekânsal mantıklarını tam olarak anlayamadıkları için, kendi sosyal sonuçlarını da anlayamamaktadırlar ve böylece yeni birtakım fikirler geliştirememektedirler (Hillier, 1992).

Burada esas sorun, mimarlığın ve şehirselleştirme tasarımının farklı dallarla sürekli bilgi alış-verişinde bulunmamasındandır. Örneğin; mekânsal ilişkilerin dokusunu anlamak için diğer dallarla da ilişki kurulması gerekecektir. Bütün şehircilik tasarımları aslında bu tür dokularla ilişkilidir ve herkesin anlayabileceği şekilde onları tanımlamak gerçekten çok zordur. Gordon Cullen'ın yaptığı şehirselleştirme mekân tasarımı ile ilgili bir eskiz çalışması tek bir noktadan görülebilen doku özelliklerini göstermektedir. Genelde şehirselleştirme mekân tüm mimari mekânlar gibi, kendi sosyal yapısını ve doğuracağı sonuçlarını içindeki tüm noktalarından algılanılmasına ve anlaşılabilmesine olanak vermeli ve buna göre tasarlanmalıdır. Görsel sunumlar, Cullen'ıninkiler gibi tasarımcıya yerel (local) bir bakış açısı sunmalı, aynı zamanda mekânsal dokunun global özelliklerini de anlaşılır kılmalıdır. Bu yüzden şehirselleştirme mekânlarda, global mekân organizasyonu çok önemli bir konuyu oluşturur. Şehirselleştirme alanların gelişiminde, beslenmesinde, insanların oluşturduğu hareket örgüsünün kontrol edilmesinde güçlü bir mekanizma gibi davranan global mekân organizasyonu, insanların hareket ediş tarzlarında çok etkili olmaktadır. Ve bu iki unsur da birbirlerini sürekli olarak etkilemektedir.

Şehirselleştirme mekân organizasyonunda bir başka önemli konu da yerel kontrol olgusudur. Genelde yabancılar şehirselleştirme alanlarda bir canlılık yaratmada etkili oluyorsa da, aynı zamanda mekânın organizasyonunda da çok önemli bir rol oynarlar. Semt sakinleri dediğimiz o bölgede yaşayanlar da, bu yabancıların yönlendirdikleri mekânları kontrol ederek, o bölgede kendiliğinden gelişen kontrol sisteminin oluşmasında etkin bir görev üstlenirler. Sonuçta; şehircilik kavramı global mekân organizasyonu ile yerel kontrol hissinin güçlü bir şekilde duyumsandığı alanlarda gerçek değerini bulacaktır.

İşte tüm bu amaçlar doğrultusunda, global ve yerel kontrolün hızlı bir şekilde yitirildiği, insanların mekâna ve birbirlerine yabancılaştığı İstanbul'un tarihi ve kültürel değeri yüksek Galata ve Arnavutköy yerleşmelerinde, buraların mekânsal ve fonksiyonel karmaşasını analiz eden ve bu yerleşmelerinin mekânsal formlarını sosyal değişkenlerle ilişkilendirerek global ve yerel mekân organizasyon dokusunu ortaya

çıkaran "mekân sentaks" yönteminin, tarihi ve kültürel değeri yüksek bu yerleşmele-
re ve özellikle bundan sonraki şehirselleşme çalışmalarına öneri bazında birtakım
yeni bakış açıları getireceğine inanıldığı için bu çalışmada bu yöntemden yararlanıl-
mıştır. Bu yöntemle, kendilerine özgü yerleşme dokularına sahip Galata ve Arnavut-
köy'ün mevcut mekânsal organizasyonu açıklanmakta ve bu mekânsal organizas-
yonunun biçimlenmesinde etkin bir görevi olan güçlü hareketlilik oranı sayısal bir
şekilde incelenerek, bundan sonraki hareket örgüsü için birtakım öneriler getirmek-
tedir.

4.2.2. Mekân Sentaks Yönteminin Tanımı

"The Unit for Architectural Studies University College London"da geliştirilen mekân
sentaks yöntemi; binaların, mimari planların, şehirselleşme alanların ve şehirselleşme planların
morfolojik analizlerini gerçekleştirmede kullanılan bir tekniktir (Hillier, 1988; Hillier &
Hanson, 1984; Hillier ve arkadaşları 1983, 1989a, 1989b, 1990). Bu yöntemin ama-
cı; kısa ve öz objektif bir tanımlama yöntemi ile insan eliyle yapılmış, beşeri çevrele-
rin morfolojik yapısıyla sosyal strüktürü (ya da o bölgede gerçekleşen sosyal olay-
larla) arasındaki farklı ilişki türlerini açıklamak ve tanımlamaktır. Bu yöntem, sosyal
değişkenleri mimari ve şehirselleşme formlarıyla ilişkilendirerek, gerçek ve hipotetik projele-
rin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde bir nevi tasarım yöntemi gibi kullanılması-
na olanak vermektedir. Yine bu yöntem, bilgisayar uyarlamalarının tersine, gözlemleri
kontrol ederek sosyal çıktılarına göre şekillenen mekânsal biçimin oluşma prensiple-
rinde de etkili olmaktadır.

Mekân sentaks yöntemi bir çok araştırma projelerinde kullanılmıştır. Hillier (1987a)
konutların genetik (genotypes) yapılarının analizini yapmış, Peponis (1990) yol-bul-
ma (wayfinding) sürecinde binaların morfolojik yapısının fonksiyonlarını incelemiş,
Hanson (1989) büyük yangından sonra tekrardan inşa edilen Londra'nın farklı yerle-
şim planlarının sosyo-kültürel boyutunu açıklamış, Millier (1989) bir İsveç şehrinin
tekrardan oluşturulması (yenilenmesi) sürecinde bu yöntemi bir araç gibi kullanmış,
Hillier (1989b) şehirselleşme alanlardaki şiddet olaylarının mekânsal örgüsünün önceden
tahmin edilebilmesi konusunda bazı çalışmalarda bulunmuş, De Holanda (1989)
Üçüncü Dünya ülkelerinde şehir biçiminin yaratılmasında izlenilen farklı yolların
sosyal etkileri ile ilgilenmiştir. Bu çalışmalardan başka, Mills (1989) de küçük şehir-
lerin mekânsal strüktürlerinin "apartheid" (ayırımçı) ideoloji içerisinde nasıl kontrol
mekanizması gibi davrandığını göstermiştir, fakat günümüzde bu konu ile yapılmış
en önemli ve en son çalışma, Hillier ve arkadaşları tarafından yapılan, şehirselleşme
alanların morfolojik yapısı ile (çoğunlukla yaya) hareket örgüsü arasındaki ilişkinin

incelendiği analiz çalışmasıdır (Hillier, 1988; Hillier & Hanson, 1984; Hillier ve arkadaşları 1983; 1987b; 1989a; 1990; Peponis, 1989).

Hillier ve arkadaşları bu yöntemi 100'den fazla şehirde, şehirs el alanlarda ve tasarım önerilerinde kullanmışlar ve ayrıca 15 örnek üzerinde de sistematik bir şekilde uygulamışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, şehirlerde ve şehirs el alanlarda görülen mekânsal organizasyonun, hareket örgüsünün şekillenmesinde çok etkili olduğu saptanmış ve bu iki konunun sürekli bir şekilde birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu gözlenmiştir.

Mekân sentaks yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi, öncelikle yönteme ait çıkış noktalarının iyice kavranmasıyla ve daha sonra bu çıkış noktalarından yola çıkılarak oluşturulan temel prensiplerin incelenmesiyle mümkün olacaktır:

Hareketlilik Olgusu

Mekân sentaks yönteminin çıkış noktasını oluşturur. Hareketlilik şehir biçimlenmesinde her zaman en önemli konuyu oluşturmuştur, fakat şimdiye kadar bu konunun üzerinde bilimsel anlamda yeterince durulmamıştır. Çünkü genelde şehirler hareketi,cevaplamak yerine, yaratıyorlarmış gibi görünmektedirler öyle ki; insanlar bir istasyondan öbürüne koşturmakta veya her sabah şehir merkezlerine akın etmektedir. Gerçi, şehirs el hareketliliğin tümü tabii ki bu değildir, ama "doğal hareketlilik" denilen özellik işte budur. Doğal hareketlilik, bazı özel çekim güçlerinden veya üreticilerden çok o şehrin sokak ve yapı adası biçimine göre oluşan hareketliliktir.

Şehirs el hareketin büyük bir bölümü, yaya ya da taşıt tarafından oluşturulan doğal bir hareketliliktir. Çünkü bu şehirdeki tüm binalar en az bazı birkaç hareketin oluşmasına neden olur ya da o hareketi etkiler, cazip kılar ve böylece, hareketlilik bir yerden başka yere doğru gelişir. Böyle olduğu için, şehirs el tasarımda karşılaştığımız çoğu hareket, harekete doğru (to-movement) değil, hareket boyunca (through movement) dır. Bir mekândaki –hareket boyunca– olgusunu; mekânın geri kalan yapı adası sistemine nasıl bağlanacağı ya da bu sistemle nasıl ilişkili olacağı soruları ile tayin edilmiştir.

Bilgisayardan yararlanarak planların incelendiği, yerleşme dokularını ve yaya hareketlerinin gözleendiği bu analiz yöntemi ile, mekânlardaki hareketliliğin güçlü oranı tamamen matematiksel analize dayalı bir yöntemle önceden belirlenmektedir.

"Entegrasyon" denilen bu yöntemle o bölgedeki hareket dağılımı önceden hesaplanabilmektedir.

Entegrasyon Değeri

Mekân sentaks yönteminin en önemli kavramı "entegrasyon" olgusudur. Entegrasyon, şehirlerin ızgara biçimine dönüşen yapı adası sistemindeki en küçük ve en büyük potansiyel hareket doğrularının üst üste getirilmesiyle oluşturulmuş bir yöntemdir. Her doğrunun yerel sisteme ve bütün sisteme entegrasyonu-bütünleşmesi-hesaplanarak, bir şehrsel ızgara sistemi analiz edilebilir, hareketlilik önceden tahmin edilebilir ve aynı zamanda şimdiki hareketliliğini açıklayacak kriterler üretilebilir. Bu ilişki, tasarımın en temel konusunu oluşturduğu için; suçların mekânsal örgüsünün belirlenmesinde, arazi kullanım dokusunun gelişiminde, kiralardan ve değerlerinin saptanmasında, perakende satış yerlerinin tayin edilmesinde ve hatta konut türlerinin ve derecelerinin dağılımının yapılmasında, kısaca, şehrsel fonksiyonlarının çeşitli alanlarında çok etkili olacaktır (Hillier, 1992).

Şehrsel alanların birbirleriyle bütünleşmesiyle oluşan bu entegrasyon ilişkisi, tüm hareketlerin zorunlu olarak geçtiği kamu mekânlarını şekillendirerek, şehrin kendi formunu geliştirmesinde de etkin olmaktadır. Şehirlerin yapı adası sisteminde farklı ölçeklerde yer alan hareketler (örneğin binaların içinde veya dışarısında, veya mahalleler arasında ya da büyük ölçekteki alanlarda bölge içerisinde veya dışarısında hareket eden insanlar) in tümü sürekli bir şekilde ve beraberce yer alırlar ya da birbirlerine çok yakındırlar.

Bu da "şehrsel mekânın çoğaltıcı etkisi" (the multiplier effect of urban space)'ni oluşturur. Bu farklı ölçeklerde yeralan hareketler (ki bunlara farklı ölçeklerde gerçekleşen gezintiler de denilebilir), bir dizi birbirlerine karışmış mekânlardan geçtiği vakit bu çoğaltıcı etkiyi daha da güçlendirecek ve sonradan belki, ekonomik, sosyal veya kültürel avantaj sağlayacak "doğal beraber yer alma" (co-presence) örgüsünü oluşturacaktır. Bu durum sonradan günlük aktivitelerin dışında bir şehrsel yaşamın gerçekleşmesine ve yapılar bütünlüğünün şehrsel alanlara ya da şehirlere dönüşmesine de ayrıca neden olacaktır.

Genelde şehrsel alanlardaki entegrasyon dağılımı o alandaki hareket örgüsünü açıklaması bakımından çok önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Bunun yanında, şehrsel alanların çoğu kendi içinde bile farklı entegrasyon seviyelerine sahiptirler. Bu bu farklı entegrasyon seviyelerine göre, şehrsel alanlar birbirlerinden

farklılaşabilirler ve bu alanlar arasında bir karşılaştırma yapılabilir.

Şehirsel alanların kalitelerinin ölçülebilmesi için, o alanların entegrasyon derecelerinin hesaplanması gerekmektedir. Mekân sentaks yönteminin en önemli konusunu *oluşturan entegrasyon kavramı sayısal bir şekilde ifade edilebildiğinden, şehirsel alan karşılaştırmaları ya da kalite ölçümleri kolaylıkla yapılabilir*mektedir. Bu entegrasyon değerleri, birtakım mekânsal strüktür ölçümlerine göre oluşmaktadır, fakat bu değerler şehirsel alan büyüklüğüne de bağlı değildirler. Bundan başka, bir şehirsel alanda görülen entegrasyon dağılımı, o alanın sınırlarına da etki edebilir. Tüm bu özellikler, eğer araştırma tek bir alandaki hareket örgüsü ile morfoloji yapısı arasındaki ilişkiyi konu alıyorsa, pek bir sorun oluşturmaz, fakat araştırma şehirsel alanlar arasındaki ilişkiyi test ediyorsa, o zaman ciddi birtakım yöntemsel sorunlarla karşılaşılacaktır. Bu tür bir araştırmadan elde edilen değerlerin morfolojik strüktürler arasındaki gerçek farklılığı gösterip göstermeyeceği ya da entegrasyon değerlerinin alansal büyüklüğü belirleyip belirlemeyeceği de farklı nitelikteki uygulamaların yapılmasıyla kesinlik kazanacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda Hillier tarafından geliştirilen entegrasyon ölçüm hesabına, daha sonradan, birtakım standartlar getirilmesine de çalışılmıştır (Teklenburg, 1993). Böylece entegrasyon ölçümlerinin şehirsel alan büyüklüğüne bağlı olmadan hesaplanabilmesi sağlanmış ve şehirsel alan büyüklüğünü belirleyen unsurların da bu entegrasyon ölçümlerinden bağımsız bir şekilde oluşturulmasına dikkat edilmiştir.

Sonuç olarak; entegrasyon yöntemi, bir şehirsel alanda yer alan mekânlardaki hareketliliğin güçlü oranını sayısal bir şekilde ifade edip, karşılaştırmaların yapılmasına olanak veren bir yöntemdir. Bu tür bir yöntemden yararlanılarak, bir şehirsel alanda birbirleriyle en fazla bütünleşmiş ya da birbirlerinden en fazla ayrılmış bölgeler ortaya çıkarılabilir. Bu bölgelerin ortaya çıkarılmasıyla da, o alanın yalnızca mevcut yapısı anlaşılacakla kalınmaz, aynı zamanda bu tür bir çalışma ile, mevcut alana yapılacak tasarım önerisine de zemin hazırlanmış olunur. Böylece de mevcut durum tüm entegrasyon örgüsü göze alınarak geliştirilir. Örneğin mevcut bir şehir için yeni bir alışveriş sokağı yaratılmak istendiğinde o mekânın onu çevreleyen diğer elemanlarıyla bütünleşip bütünleşemeyeceği, diğer mekânlara, canlılık getirip getiremeyeceği önceden hesaplanabilir. Bu sayede de daha çok mekân birbirleriyle bütünleşmesi sağlanabilir ve mevcut hareket dokusu daha çok kullanıma açılabilir.

Yerel Kontrol

Mekân sentaks yönteminin bir başka önemli bölümü de "yerel kontrol" olgusudur. Mekân sentaks yöntemiyle hesaplanan entegrasyon çekirdeği yerel kontrolün en fazla hissedildiği alanı verecektir. Genelde bazı yerleşmelerde tüm alanların birbirleriyle bütünleşmediği gözlenir. Bu tür yerleşmelerde en fazla birbirleriyle bütünleşmiş alanlar çekirdek içinde yer alır ve birbirlerinden ayrılmış alanlar ise bu çekirdeğin dışında görülür. Özellikle bu çekirdek bölgeler genelde yerleşmeye yabancı kişilerin bütünü kolaylıkla kavrayamadığı ve hemen içerisine giremedikleri yerlerde oluşur. Yine bu bölgelerdeki binalar yoğun bir şekilde biraraya toplanırlar. Bu tür "sessiz-sakin" yerler, yerleşmenin ana strüktüründen koparılmadığında oluşurlar. Sistem kendiliğinden girişe doğru donatılmasına ve semte yabancı olanları kontrol etmesine rağmen, yine de bu tür yerleşmelerde, aslında, sistemin semt sakinleri tarafından oluşturulduğu gözlenmektedir. Karşılıklı olarak, birbirlerini etkileyen ve hatta bazen yabancılarla bile bir bağlantı kuran sistemdeki bu tür sakin yerler; yaşayanların şekil verdiği global yapıyı oluştururlar. Genelde, semt sakinleri yabancıların algıladığı biçimden farklı bir şekilde yaşadıkları yerleri algırlar. Bunun yanında, birbirleriyle az bütünleşen yerlerde görülen bir başka özellik de bu tür bölgelerde güçlü bir geçirgenliğin olduğudur. Bu çeşit bölgeler yabancıların bölgeye kolaylıkla girebilmelerini zorlaştırırken, burada yaşayanların dışarıya kolaylıkla çıkabilmelerine olanak verecek şekilde donatılmışlardır. Kontrol edilen yabancıların sahip oldukları avantajlar aslında, birbirleriyle bütünleşmiş semt sakinlerinin avantajlarıyla eş değerdedir. Sistem, bütünüyle girişlere doğru donatılmıştır ve mekânlar birbirleriyle etkileşim içerisindedir, fakat aynı zamanda yabancıları da kontrol edecek şekilde biraraya toplanmışlardır. Mekân sentaks yöntemi de bir şehirselle alanda bulunan binaların arasındaki karşılıklı etkileşimlerinin yabancıların ve semt sakinlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinde önemli bir rol oynayacağı sonucuna vararak, bölgede kendiliğinden gelişen bu kontrol sisteminin başarılı bir şekilde işlemesine olanak verir.

Mekânsal Etkileşimlerin Araştırılması

Mekân sentaks yöntemi, mekânsal etkileşimlerin araştırılmasına olanak sağlar ve mekânı tanımlayan ilkeleri oluşturur. Örneğin, bir şehirselle alanda yaşayanların büyük ölçekli mekânsal örüntüyü yerel alanlardan kolaylıkla ayırt edebilmesinde (kavranabilirlik değeri), şehirselle alanda kullanılmayan mekânsal alanların bulunup bulunmadığının tespit edilmesinde (kullanım sürekliliği) ve mekânsal örgüden hangi mekânların canlılık kazanacağını önceden saptanmasında (önceden tahmin edilebilirlik) bu yöntem yardımcı olacak ve şehirselle alanların geliştirilme aşamalarında

etkin bir görev üstlenecektir. Mekânsal etkileşimleri tanımlayan ilkeler şunlardır:

Mekânın Kavranabilirliği (Intelligibility)

Bir sistemin kavranabilir nitelikte olması için, global bütünleşme (entegrasyon) ile yerel kontrol arasında bir ilişkinin olması gerekir. Büyük ölçekli bir yapıya sahip sistemin içerisinde hareket eden, dolaşan insanlar, içinde bulundukları mekânın tüm yapısı hakkında bir bilgiye rahatlıkla sahip olabilmelidirler, bir başka deyişle, mekânın tüm yapısı kolaylıkla anlaşılır nitelikte olması gerekir. Sezgisel bir şekilde, bir sistemin kavranabilir olması demek budur.

Böylece, toplum (insanlar) küçük parçacıkları inceleyerek büyük dokuları kavrayabilir, büyük veya geniş dokular hakkında genel bir bilgiye sahip olabilirler. Ya da, tam tersi, ilişkinin az olduğu yerlerde, tüm sistemin dokusunu hemen kavrayabilecek bir bilgiye sahip olamayabilirler.

Özel şehirsal alanların veya şehirlerin kavranabilir bir ilişkiye sahip olabilmeleri için şehirlerin kavranabilirlik korelasyon değerlerinin "0.45" değeri civarında olması gerekir. "0.2" ve daha küçük değerler o sistemin yeterince anlaşılabilir olduğunu gösterir. "1" değeri çok güçlü bir ilişkinin olduğunu, "0" ise rastlantısal (random) bir ilişkiyi tanımlar (Hillier, 1983).

Önceden Tahmin Edilebilirlik-Kestirim- Değerleri (Pradictability)

Global tahmin edilebilirlik, mekânın entegrasyon (bütünleşme) değeri ile o mekândaki hareket ve kullanım yoğunluğu arasındaki ilişkidir. Tüm mekânlardaki ortalama korelasyon değeri hesaplanarak, bir şehrin hangi mekânının o şehirdeki toplam tahmin edilebilirlik özelliğini taşıyacağı belirlenebilir. Bazı mekânlar sakindir, bazıları ise tüm dokuya sahip oldukları için, diğer mekânlara oranla daha fazla yoğun, bir başka deyişle, daha hareketli olabilirler. Bu alanlar da farklı kullanım türleri, ile, farklı fonksiyonlarla değerlendirilmeyi bekliyorlardır. Hillier'e göre bir şehirsal sistem örneklemesinin ortalama global tahmin edilebilirliği "0.75"dir. Bir başka deyişle, bu değer, şehirsal alanlarda çalışan nüfusa yönelik araştırmalarla kanıtlanmış, hareketlilik ve entegrasyon ilişkisi arasındaki yüksek korelasyonu açıklamaktadır. Londra'daki bir şehirsal alanda ortalama tahmin edilebilirlik değeri "0.8"dir. "0.6"nın aşağısındaki değerler tahmin edilebilirlik niteliğinin düşük olduğunu gösterir (Hillier, 1983).

Yerel tahmin edilebilirlik, mekânların kontrol değerleri ile kullanım ve hareket yoğunluğu arasındaki ilişkidir. Etkili bir yerel tahmin edilebilirliğe (küçük özgün bir alandan tüm alanı kestirebilme değerine) sahip sistemdeki ilişkinin değeri "0.7" civarında olmalıdır. Bu demektir ki; bir alanın geniş çapta kullanılabilir nitelikte olması, o sistemdeki bireylerin varlığına bağlıdır (Hillier, 1983).

Kullanım Sürekliliği (Continuity Occupation)

Bir şehrsel mekânın sürekliliği, o mekânın kullanıcılarının dağılım değerlerinden elde edilen istatistiksel değerlerin yorumlanmasına bağlıdır. Bir yanda, bir çok mekân boş kalıyor veya o mekânda çok az insan şehir yaşamına ayak uyduruyorsa, o şehir güçlü bir şekilde yapılanmamış demektir. Güçlü yapılanmış sisteme sahip şehirlerde çok az mekân çok insanı çeker. Bu tür şehirlerdeki insan dağılımı homojen bir şekilde görülür.

Genelde bütünleşmiş çekirdekler, şehir içi bölgelerini bu bölgeleri çevreleyen diğer alanlara bağlar. Bu tür bütünleşmiş çekirdeklerle oluşturulmuş şehrsel alanlar, yukarıdaki savı başarılı bir şekilde gerçekleştirir, ancak bu çekirdek çok güçlü (çok yakın) olmamalıdır. Çok fazla hareketliliği şehrin diğer alanlarına dağıtmalı ve sürekli kullanılabilirlik ilkesini bozmamalı, bölmemelidir. Çok güçlü mekânların çok az sayıda olması, yaşamın belirli noktalarda yoğunlaşmasına sebep olur ve yine, çok güçlü mekânların çok az sayıda olması hareketliliğin belirli mekânlarda yoğunlaşmasına neden olur. Çok güçlü değil, ama ilke olarak güçlü çekirdekler, araştırılarak, incelenerek saptanabilir. Bu konu üzerinde hassasiyetle durulan programlar şehrsel mekânın teoriksel bir modelini önerirler. Teorik açıdan, bir alanın yerel tahmin edilebilirliği sistemdeki toplam entegrasyon (bütünleşme) değeri olarak hesaplanabilir ve güçlü bir şekilde belirlenebilir. Böylece bir şehrsel alanda fazla sayıda bütünleşme olacak ve o alanın tüm yapısı hakkında daha fazla bilgiye sahip olunacaktır. Bu durum hem bu bölgeye ilk defa gelen yabancılar için yön bulma açısından yarar sağlayacak, hem de burada yaşayanların kendi mahallelerini kolaylıkla ifade edebilmelerine olanak verecektir. Bu yüzden bir alanın toplam tahmin edilebilirliği, kavranabilirlik adını verdiğimiz, yerel ve global özelliklerin korelasyon derecesine göre değişecektir. Böylece, bilgisayar uyarlamaları, sadece, o bölgede dolaşan insanların psikolojik açıdan algılanan yerel ve global yapı arasındaki önemli ilişkiyi göstermekle kalmayacak, hareket örgüsünün oluşturulmasında da önemli bir rol oynayacaktır.

Sonuç olarak; mekân sentaks yöntemi, şehrsel alanların veya şehirlerin morfolojik

yapıları ile sosyal yapıları arasındaki farklı ilişki türlerini tanımlayan ve mekân organizasyon şekillenmesinde etkin unsurları sayısal bir şekilde ifadelendirerek, yerleşme alanının yapısına ilişkin yeni öneri alternatiflerinin sınanmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Mekân sentaks yöntemi, teorikte ve pratikte, toplumsal yapıya göre biçimlenen mekânsal strüktürlerin, şehirlerin genel fiziksel yapısında anlaşılmasına olanak sağlayan bir yöntemdir ve en önemlisi bu yöntem, bugüne kadar şehrsel tasarım disiplininin önemli sorunlarından biri, tarihi doku ile yeni öneri bölgelerinin nasıl birbirleriyle uyum içerisinde beraberce yer alacakları sorusuna da yeni bir bakış açısı getirmektedir.

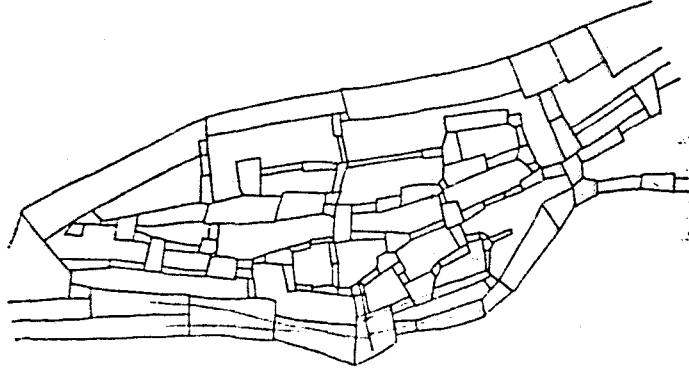
4.2.3. Mekân Sentaks Yönteminin Analitik Yapısı

Mekân sentaks yöntemini uygulamak için öncelikle yöntemin uygulanacağı şehrsel alanın grafiksel bir sunumunun oluşturulmasına gereksinim vardır. Bunu oluşturmak için de alanın tüm mekânlarını toplum (ortak kullanılan) ya da toplumsal olmayan mekânlara ayırmak gerekmektedir. Burada bahsedilen toplumsal mekân sürekli olmalıdır ve bu tür mekânlara "açık mekânlar" adı verilir. Yerleşim düzeni ifadelendirilmiş halihazır bir haritadaki açık mekânların koyu bir renge boyanmasıyla oluşturulan negatif harita ile bu tür mekânlar açıkça görülecektir (Şekil 4.21).

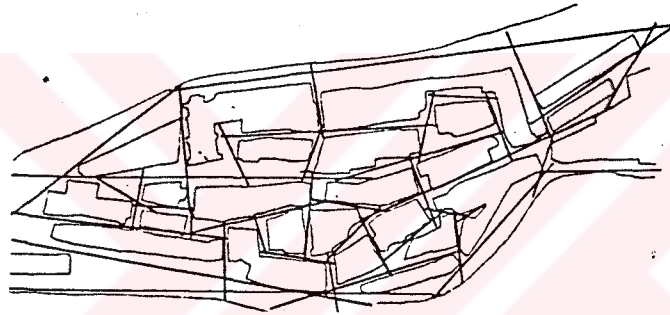
Şekil 4.21. Gassin yerleşmesinin açık mekân haritası
Kaynak: Hillier (1984) "The Social Logic in Space, Cambridge.

Bu açık mekânlar biçimsel olarak en geniş fakat sayıca en az kümeye sahip konveks mekânlara bölünür. Tanımsal olarak, mekânın herhangi bir noktasından geçen bu konveks mekânın çevresine herhangi bir teğet çizgi çizilemez. Örneğin, "Gassin yerleşmesindeki konveks mekânlar, tüm sistemin açık mekân alanlarını kapsayan en dolgun asgari mekânlar setinden oluşmaktadır" (Kubat, 1994) (Şekil 4.22).

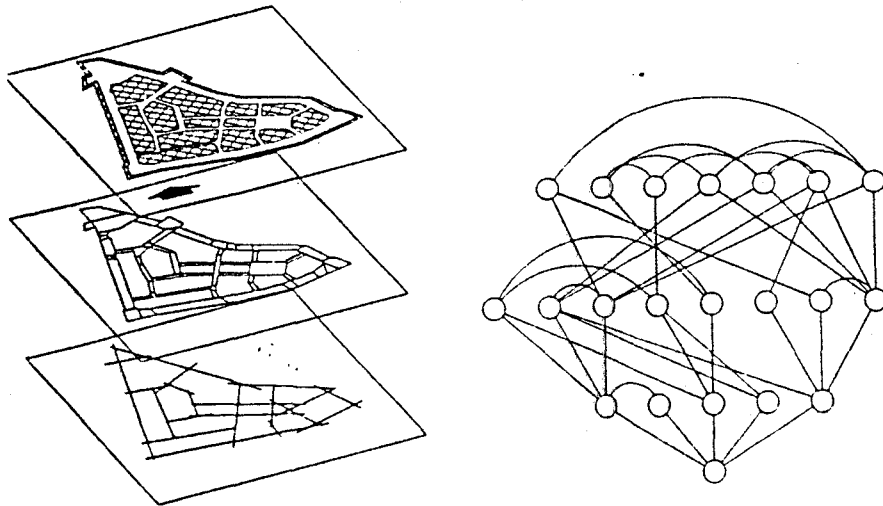
Şekil 4.22. Gassin yerleşmesinin konveks mekân haritası
Kaynak: Hillier (1984)

Üçüncü adım, aksiyel doğruların çizilmesidir (Şekil 4.23). Açık mekân ve konveks mekânı tanımlanmış bir alanın aksiyel haritası yine bu iki unsur baz alınarak oluşturulabilir. Aksiyel harita açık mekândan geçen en uzun doğru çizgilerinin sayıca en az kümesini kapsar, böylece her konveks mekânın içerisinde en az bir doğru

Şekil 4.23. Gassin yerleşmesinin aksiyel haritası
Kaynak: Hillier (1984)

geçer. Bu geçen doğrular "L" olarak gösterilir Şekil 4.24'de Eindhoven, Hollanda, şehrinin küçük bir bölgesinin açık mekânı, konveks haritası ve aksiyel haritası ile bir

Şekil 4.24. Eindhoven, Hollanda, şehrinin küçük bir bölgesinin açık mekânı konveks haritası ve aksiyel haritası görülmektedir.
Kaynak: Teklenburg (1993), s.348.

aksiyel haritanın grafiksel sunumu görülmektedir.

Aksiyel doğruları hareketlilikle güçlü bir şekilde ilişkilidir. Örneğin, "her bir komplekse girildikten sonra, bir dönüş yapmak zorunda kalınırsa, bu görüş mesafesini kısaltır ve böylece nereden geldiğinin görülmesi engellenir. Daha sonra ikinci bir doğru, bir başka yol gösterir ya da bir başka ikinci bir yol göstererek diğer bir kesişme noktasına götürür. Böyle bir durum hareket edeni bir labirentin içerisinde dolaşmasına ve çok fazla uzağa gitmemesine neden olur. Hem kendi içerisinde, hem de asıl yerleşme alanında görülen bu özellik, karmaşıklığın kolay anlaşılmasına yol açar ve sonuç olarak, hareketliliğin başarılı bir şekilde kullanılmasına olanak sağlar" (Hillier, 1992). Bir şehirselle alanın aksiyel haritasında da hareketliliğin yarattığı bu etki kolaylıkla hissedilmektedir. Örneğin, bir şehrin herhangi bir kapısından girildiği vakit, en uzun doğru takip edilir. İşte geçilen bu yol o bölgenin kesişme noktasının en uzun doğrusu olacaktır.

Kısaca, şehrin kavranılan, anlaşılması kolay düzensizliğinin içerisinde aslında gizli bir mantık yatmaktadır. İnsanlar doğrusal akslar boyunca hareket ettiklerinden dolayı hareketlerini görüş mesafesine göre düzenlemekte ve çok karmaşık yerlerde bu doğruları birbirlerine yaklaştırmaya çalıştırmaktadırlar. Bunun sonucunda da, güvenli bir hareket rehberinin oluşmasını veya farklı hareket ölçekleri arasında bir ilişkinin kurulmasını sağlamak amacıyla düzenlenmiş bir mekân dizisi ortaya çıkmaktadır. Birbirlerine karışmış geçmiş mekânların içerisinde geçen görüş doğrultuları (perspektifler), bir anda kavranılan iki ölçek duygusu, binaların cephelerindeki farklı görüş açıları gibi şehirleri estetik açıdan memnun edici bulunan bir çok manzara niteliği taşıyan şehirselle mekânlar, şehirselle fonksiyonların en temel özelliğini oluşturan hareket örgüsü ile yakın bir ilişki içerisinde olduklarıdır. Bu nedenle, bir yerleşmenin aksiyel haritası, o yerleşmenin hareket örgüsünü göstermede veya oluşturmada etkin bir görev üstleneceğinden hassas ve dikkatli bir şekilde hazırlanmalıdır.

Aksiyel haritalar, aynı zamanda, grafik şeklinde de gösterilebilirler. Bu tür bir grafikte yer alan düğümler, aksiyel haritadaki doğruları; bağlantılar da doğruların kesişim noktalarını gösterir. Düğüm sayıları, doğruların sayısına göre oluşur ve bunlar da yine "L" olarak gösterilir (Bkz. Şekil 4.6. Aksiyel haritanın grafiksel olarak gösterilmesi). Aksiyel harita ile grafiksel yöntem arasındaki tek fark, şehirselle alanların benzer özelliklerinin farklı bir şekilde gösterimidir. Aksiyel harita bir şehirselle alanın yerleşim planına benzer, fakat çeşitli hesaplamaların (tahminlerin) yapılabilmesi için pek kullanışlı değildir. Grafiksel yöntem ise, yerleşim planı gibi görünmez, ama, hesapların yapılabilmesini daha kolaylaştırır. Genelde, aksiyel haritadan bahsedildiği zaman,

"doğru sayıları" terimi; grafiksel yöntemden bahsedildiği zaman ise, "düğüm sayıları" terimi geçerli olmaktadır.

Konveks Mekân ile Aksiyel Harita Analizleri

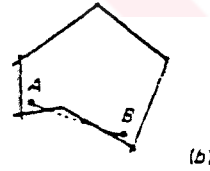
Bu yöntemin esasını oluşturan analitik yaklaşımların doğru sonuç verilebilmesi için ilk şart, haritaların 1/1250 ile 1/10000 ölçekleri arasında olması gerekmektedir. Haritaların üzerine bina girişlerinin işlenmiş olması, sentaks özelliklerini analiz edilmesini kolaylaştıracaktır. Konveks mekân ve aksiyel haritalardan elde edilen sonuçlara bağlı olarak durum değerlendirilmesi bir örneklem üzerinde yapılmıştır (Bu konuyla ilgili daha geniş bir bilgi için A.S. Kubat ve V.Dökmeci" (1994a) Anadolu Kale Şehirlerinin Morfolojik Analizleri" adlı çalışmasına başvurulabilir):

Konveks Haritalar

Bir yerleşmenin konveks haritası, yanyana dizilmiş konveks mekânların tanımlandığı, bir y-mekânlar haritasıdır, böylece tüm y mekanları, tüm konveks mekânları kapsar. Matematiksel olarak konveksite sağlanabilmesi için, bir düzlemin çevresi üzerine çizilen bir teğet, düzlemin herhangi bir noktası içinden geçemez. Mekânın içindeki herhangi bir noktadan, herhangi bir başka noktaya, mekân sınırından çıkmadan, doğrular çizilebildiğinde, o mekân için "konveksite"nin söz konusu olduğu söylenebilir (Şekil 4.25).

Şekil 4.25.a. Konveks mekân: mekân içindeki herhangi iki nokta arasında çizilmiş olan hiçbir çizgi mekân dışına çıkmamaktadır.

Şekil 4.25.b. Konkav mekân: A'dan B'ye çizilmiş olan doğru mekân dışına çıkmaktadır.

Konveks haritayı oluşturabilmek için öncelikle, en geniş alana sahip olan konveks mekân belirlenmeli, daha sonra ikinci büyüklükteki ve sırası ile tüm mekânlar hesaba katılana kadar işleme devam edilmelidir. Görsel olarak farklılıkları oluşturmakta güçlük çekilirse, konveks mekânlar iki aşamada tanımlanabilecektir; ilk olarak daire şablonu yardımı ile y mekanı içinde en geniş daireleri veren alanların tesbiti yapılır ve ikinci olarak her daireyi olabildiğince geniş tutarak ve konveksite kuralını da gözardı etmeyerek işleme devam edilir.

Konvekslik Derecesinin Ölçümü

Konveks haritalar tamamlandıktan sonra, konveks mekânlar ile 'y'nin, parçalanma dereceleri ölçülebilir.

Konveks Kırılma = Konveks mekân sayısı / Bina sayısı

(Convex Articulation = number of convex spaces / number of buildings)

Başta konveks mekân organizasyonu ve aksiyel haritası verilmiş Gassin yerleşmesi (G) örneğinde bu değer 0.912 bulunmuştur. Düşük değerler, yerleşmenin aksiyel sisteminde daha az kırılmaların olduğunu ve böylece yerleşme sisteminde daha uyumlu bir yapının varlığını açıklarlar. Grid sistemin 'konveks deformasyon'unun derecesi saptanmak istendiğinde, bu değer düzenli bir grid sisteminde minimum olan konveks mekân sayısı ile, yapı adaları karşılaştırılarak elde edilebilir. Sistemin yapı adaları ise, etrafları y mekânı ile çevrelenmiş, birbirine bağlantılı binaların oluşturduğu adalar olarak tanımlanabilir. 'G' için konveks deformasyon değeri, $114/24=4.75$ olarak saptanmıştır. 'I' yapı adası sayısını, 'C' de konveks mekân sayısını veriyorsa, sistemin 'Grid Konveksite'si aşağıdaki denklem ile ölçülebilir.

$$\text{Grid Konveksite} = (\sqrt{I}+1)^2 / C$$

Bu formül yardımı ile, konveks harita, konveks mekânların bir yöne doğru uzadığı, diğer yönde de konveks mekânların aralıklarda merdiven görünümüne girdiği ortho-gonal grid ile karşılaştırılır. Sonuçta elde edilecek değerler, 0 ile 1 arasında olmalıdır, yüksek değerler yerleşme sisteminde az bir deformasyonun söz konusu olduğunu ve alçak değerler ise gridin daha fazla deformasyona uğradığını açıklarlar. 'G' için bu değer, $(\sqrt{24}+1)^2 / 114 = 0.305$ olarak açıklanmıştır. Bu formül kullanılarak, konveks harita ile ortogonal grid sistemin bir karşılaştırılması da yapılabilir.

Aksiyel Haritalar ve Aksiyalitenin Ölçümü

Yerleşme analizlerinin esasını aksiyel haritalar oluşturmaktadır. Bu haritadan yerleşme içinde hareket etmekte olan bir kişinin, bir mesafeden çeşitli yönlere baktığında en uzun görüş mesafesinin ne uzunlukta olduğunu saptamamıza yarar. Bu haritalar bir yerleşmenin, kamuya ait tüm açık alanlarının içinden, hiç kesilmeksizin geçen en uzun ve minimum doğruları elde edecek şekilde çizilir. Böylece bir sistemin boyutları 'metre' yerine, doğru sayıları cinsinden ifadelendirilmiş olur.

Bir yerleşmenin aks haritası; y mekânlar dizisi içindeki en uzun doğruyu ve daha sonrada ikinci en uzun doğruyu ve konveks mekânlar içindeki tüm aksiyel doğruları geçirinceye kadar işleme devam edilmesi ile, elde edilecektir. Sistem içindeki tüm aks doğruları birbirine bağlanacaktır. Aksiyel kırılmaların derecelenmesi ancak bu işlemden sonra, aks doğruları sayısının hesaplanmasından sonra ölçülebilecektir. Zira, aksiyel kırılmalar, aksiyel doğru sayısının, bina sayısına oranı ile elde edilir.

Aksiyel Kırılma = aksiyel doğru sayısı / bina sayısı

(Axial Articulation = number of axial lines / number of buildings)

Elde edilmiş olan alçak değerler, yerleşme sisteminde çok sayıda aks bağlantılarının ve dolayısı ile kırılmaların söz konusu olduğunu gösterecek ve yine denklem sonucunda elde edilmiş olan yüksek değerler, yerleşmenin yol dokusunda fazla sayıda kırılmaların olduğuna işaret edecektir. Bu denklem yolu ile, aynı zamanda konveks mekânlar ile aksiyel doğruların bir karşılaştırması da yapılır. Sonuçta elde edilen alçak değerler, konveks mekânlarda yüksek derecede aksiyel bütünleşmeler olduğunu gösterecektir.

'C'nin aksiyel bütünleşmesi = Aks doğrusu sayısı / konveks mekân sayısı

(Axial integration of convex spaces = number of axial lines / number of convex spaces)

Seçilmiş olan G yerleşmesinde bu değer 0.360 olarak sonuçlanmıştır.

Dik açılı yapı adalarından oluşmuş grid sistemindeki aksiyel deformasyon, aşağıdaki denklem yolu ile elde edilebilir.

Grid aksialitesi = $(\sqrt{I^2} + 2) / L$

Bu denklemde I, yapı adası sayısını verirken, L ise aksiyel doğru sayısını verecektir. Sonuçta elde edilmesi gereken rakamlar 0-1 arasında değişen değerler olmalıdır. Yüksek değeri veren rakamların, o yerleşmenin dokusunda grid sistemine veya bir başka deyişle ızgara sistemine daha yakın özellikler taşıdığı ve yine denklem sonucunda elde edilmiş olan alçak değerler, aks sistemindeki bozulmaları açıkladığı şeklinde yorumlanacaktır.

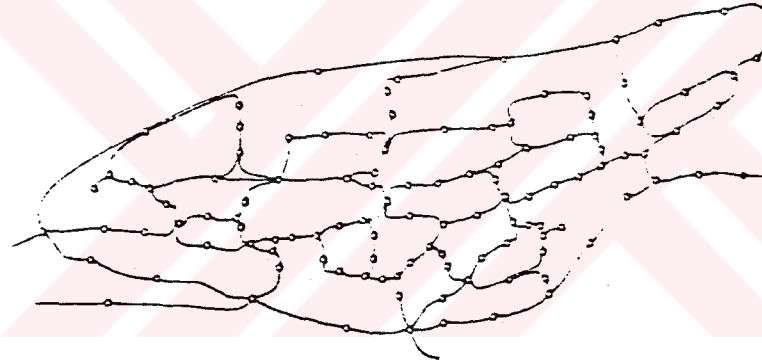
G' için bu değer 0.288 olarak hesaplanmaktadır. Genellikle 0.25 ve üstünü açıklayan değerler, gride yakın bir yerleşme dokusu açıklamasını getirirken (Roma

dönemi geometrik dokusuna sahip İznik'te 0.25 olarak saptanmıştır) 0.15 ve altına ait değerler ise aksiyel olarak deformasyona uğramış, organik bir şehirselleşme örneğini açıklarlar (Daha organik yapıda olan Urfa'da bu değer 0.0670 ve Bursa'da 0.0715'dir).

Eğer sistemde tek bağlantılı mekânlar var ise, o takdirde grid aksialitesi, bu tek bağlantılı sistemleri dahil ederek ve çıkararak, 2 kez hesaplanmalıdır.

y Haritaları

Konveks ve aks haritalarının yukarıda açıklanmasından sonra, daha gelişmiş bazı tanımlamalara ve dizimsel (setaks) özelliklere ilişkin açıklamalara geçilecektir. 'y' haritasının yardımı ile konveks haritaya, grafiksel bir ifade kazandırılabilir; bu grafiksel tanımda konveks mekânlar, dairelerle ve onların arasındaki ilişkilerde (örneğin yakınlık ilişkileri), bu noktaları bağlayan doğrular ile ifadelendirilecektir (Şekil 4.26).

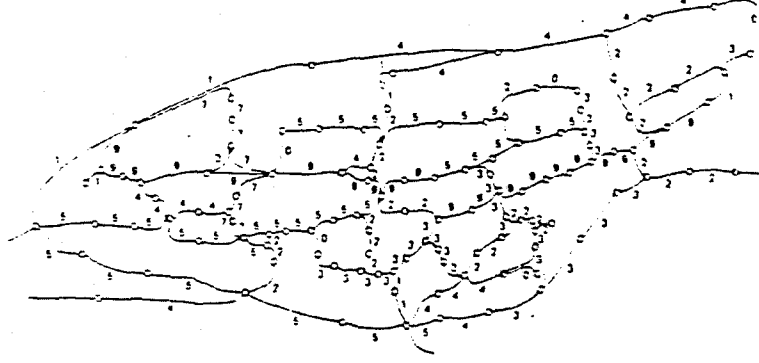
Şekil 4.26. Konveks mekânların daire olarak ifadelendirildiği, 'G' yerleşmesine ait y-haritası

Buna benzer bir harita, tüm aksiyel sistem için de yapılabilir ve sentaks bilgileri bu grafik sistem üzerine işlenebilecektir.

y Haritasının Sayısal Özellikleri

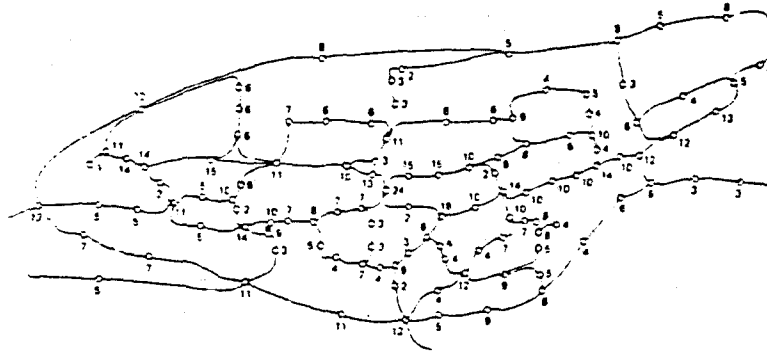
a) Aksiyel Bağlantı İndeksleri: y-haritası üzerindeki her doğru, 2 konveks mekân arasındaki ilişkiyi gösterir. Bu nedenle bir mekândan diğerine çizilen bağlantı diğer mekânlara aksiyel olarak uzatılabilir. Bir konveks mekân üzerinden geçen aks doğrularının ulaştıkları konveks mekân sayısı, o bağlantının aksiyel bağlantı indeksini açıklar. Elde edilmiş olan indeks değerleri y haritasına, bağlantı doğrularının üzerine rakamlarla işlenir. İki mekânı birbirine bağlayan bağlantı doğrusu eğer bir başka

mekâna uzatılamıyorsa, bu değerler '0' olarak açıklanacaktır. Bu indeks değerleri, bir mekânın içinden geçen diğer uzak mekânların algılanabilirlik derecelerini açıklayacaktır. 'G' yerleşmesinde bu indeks değerleri oldukça yüksek çıkmaktadır (Şekil 4.27), çünkü, 'G' yerleşmesinde yer alan sayıda konveks mekân arasında kuvvetli aksiyel bağlantılar vardır.

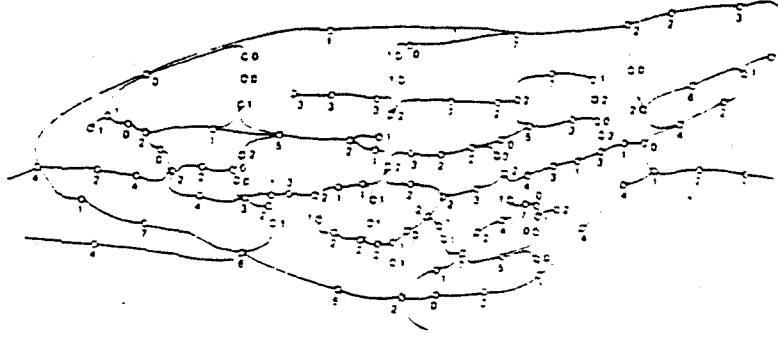
Şekil 4.27. 'G'nin aksiyel bağlantı indekslerini gösteren y haritası, daireleri birleştiren bağlantılar üzerindeki rakamlar, o bağlantı üzerindeki en uzun aksiyel doğru tarafından katedilmiş olan ilave konveks mekân sayısını göstermektedir.

b) Aksiyel Mekân İndeksleri: Bu defa da konveks mekânlar, akslar yönünden değerlendirilmektedir. Sistem içindeki her mekân, belli sayıda konveks mekâna - bazen farklı yönlerde olmak üzere - aksiyel olarak bağlantılıdır. Bu mekânların toplam sayısı, o mekânın aksiyel mekân indeksini verecektir. Elde edilen rakamlar, ilgili oldukları mekânın bitişiğine yazılarak ifade edilmişlerdir (Şekil 4.28).

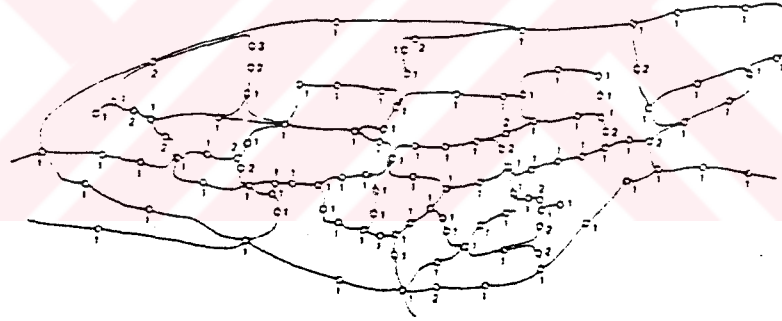
Şekil 4.28. 'G'nin aksiyel mekân indekslerini gösteren y haritası; dairelerin yakınındaki rakamlar, o mekâna her yöde aksiyel bağlantı sağlayan toplam konveks mekân sayısını açıklamaktadır.

c) Bina-Mekân İndeksleri: Her konveks mekana komşu olan veya girişi olan binaların sayıları ile elde edilmektedir. 'G' yerleşmesi bu açıdan incelendiğinde bazı konveks mekânların '0' olarak değerlendirildikleri görülecektir (Şekil 4.29).

Şekil 4.29. 'G' yerleşmesinin bina-mekân indekslerini gösteren y haritası; plandaki dairelerin üzerindeki değerler, o mekânı oluşturan bina sayısını göstermektedir.

d) Bina Girişlerine Göre Uzaklıklar: Bir mekâna en yakın olan bina girişinden o mekânın kaç adım uzaklıkta, bir başka deyişle derinlikte (depth) olduğu tespit edilmektedir. 'G' yerleşmesi incelendiğinde, bu değerlerin çoğunlukla 1 rakamları ile tanımlandığı ve eski bir yerleşme olan 'G'de meydanlara açılmış bina girişlerinin yerleşme düzeninde tercih edildiği, oysa daha sonraki dönemlere ait konut yerleşmelerinde farklı dağılımların tespit edilerek, bina girişlerinin şehir meydanlarına açılmalarını tercih edilmediği saptanmıştır.

Şekil 4.30. 'G'nin bina girişlerine göre derinliklerini açıklayan y haritası; dairelerin üzerlerindeki değerler, dairelerle tanımlanmış söz konusu mekânların, kendilerine en yakın bina girişinden kaç adım uzaklıkta olduğunu gösterirler.

e) Konveks Sistemdeki Halkalaşmalar: Sistem içindeki, oransal olarak tanımlanan ring sayısıdır.

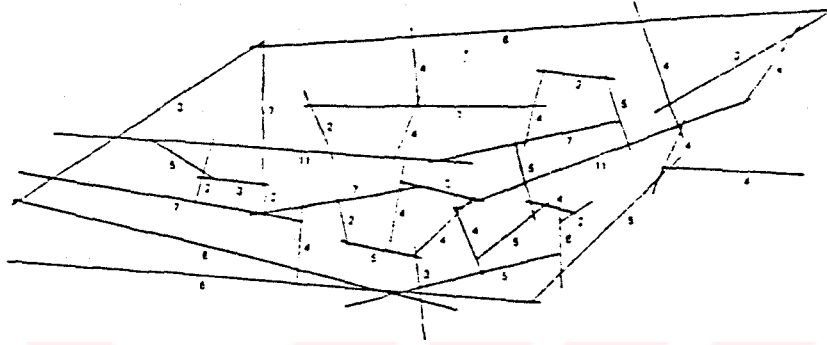
$$\text{Konveks Halkalaşma (convex ringiness)} = 1/(2C-5)$$

Burada 'I' yapı adası sayısını, (halka sayısı = yapı adası sayısı) ve C'de sistem içindeki konveks mekân sayısını ifade etmektedir. 'G' için bu değer, $24 / 2(114-5) = 0.108$ olarak açıklanır ki bu da, konveks harita için oldukça yüksek bir değerdir. 'G' yerleşmesindeki y mekân setinde halkalaşmaların olduğunu, şehir dokusunun grid'e

yakın bir yapı göstermediğini açıklayacaktır. Aslında bu halkalaşma değerleri, y sisteminin dağılımını (distributedness) açıklamaktadır.

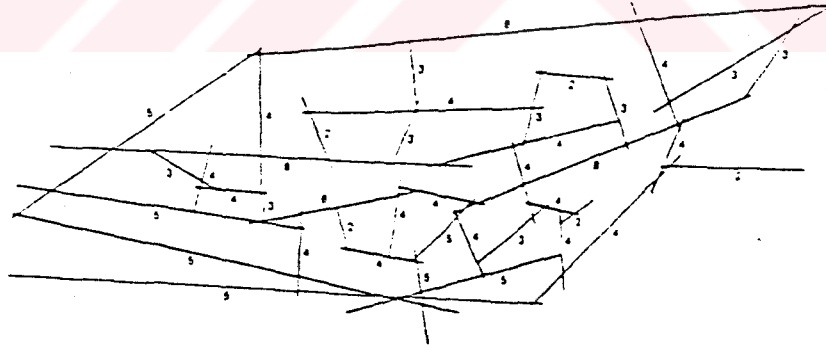
Aks Haritasının Sayısal Özellikleri

a) Aksiyel Doğru indeksi: Aks haritasındaki her aks doğrusu üzerine, o doğrunun geçtiği konveks mekân sayısı yazılacaktır (Şekil 4.31).

Şekil 4.31. 'G' yerleşmesinin aksiyel doğrularının indeks değerlerini açıklayan aksiyel haritası; doğruların üzerine işlenmiş olan rakamlar o doğrunun içinden geçtiği konveks mekân sayısını göstermektedir.

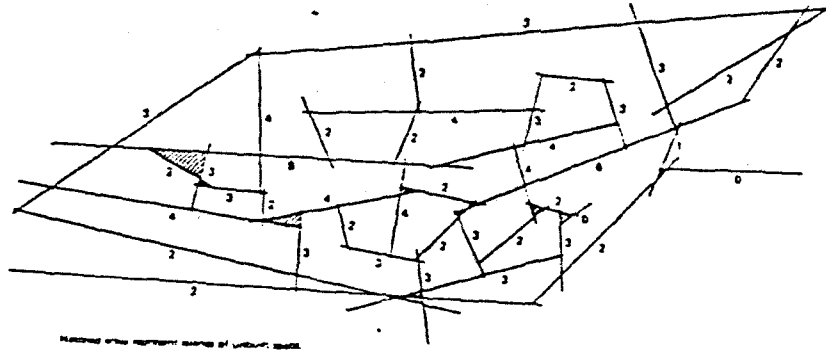
b) Aksiyel Bağlantı Değerleri: Her aksiyel doğru üzerine, o doğru ile kesişen doğru sayıları yazılacaktır (Şekil 4.32).

Şekil 4.32. 'G' yerleşmesinin aksiyel bağlantılarını gösteren aksiyel haritası; aksiyel doğruların üzerindeki rakamlar, o doğruyu kesmekte olan doğru sayılarını ifade etmektedir.

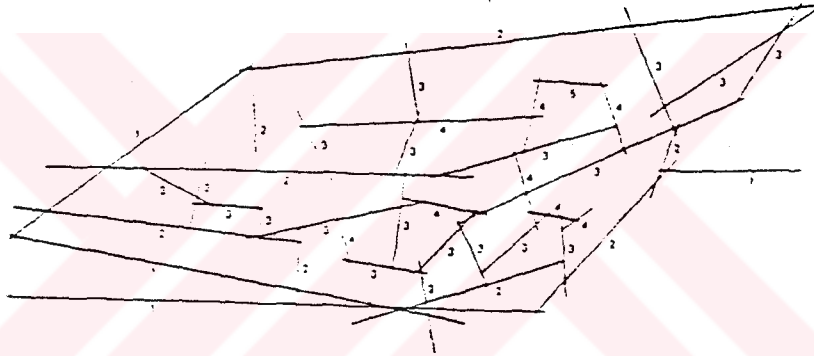
c) Ring Bağlantı Değerleri: Doğru aksları üzerine, o doğrunun ring oluşturmak üzere, karşılaştığı yapı adası sayısı yazılarak tanımlanır (Şekil 4.33).

d) y Değerlerine Göre Derinliklerin Saptanması: Her doğru üzerine, o doğrunun y'den kaç adım uzaklıkta olduğu yazılır. Bunu en kolayca, 1 derece derinlikte olan tüm doğruları ve daha sonra 2 derece derin olan tüm doğruları yazarak ve böylece

Şekil 4.33. 'G' yerleşmesinin ring bağlantı değerlerini gösteren aksiyel haritası; her doğrunun üzerindeki rakam o doğruyu cephe veren yapı adası sayısını ifade etmektedir.

devam ederek yapabiliriz. y'nin '0' değerini alacağı ve öncelikle bunun belirlenmesinin gerekeceği unutulmamalıdır. 'G' yerleşmesi veya gelişme sürecini tamamlamış bir yerleşme, bu yönden incelendiğinde, yerleşmeye giriş veren yollar taşıyıcı olarak kullanılırlar ve '0' değerini alırlar (Şekil 4.34).

Şekil 4.34. 'G' yerleşmesinin y'ye göre derinlik derecelerini gösteren aksiyel haritası; doğruların üzerindeki rakamlar, yerleşmenin kenarında tespit edilmiş bir 'y' değerine göre adım sayısını verecektir.

e) Aks Haritasında Halkalaşmalar: Bu değerler aşağıda olduğu gibidir.

$$\text{Aksiyel halkalaşmalar (axial ringiness)} = 1 / (2L - 5)$$

Bu denklemde, L, aks doğrusunun sayısını verecektir. Bu değer 'G' için $24 / (2 \cdot 41 - 5) = 0.312$ olarak açıklanacaktır. Aksiyel halkalaşmaların, konveks değerlere göre daha yüksek değerlere ulaşma nedeni, 'G' yerleşmesinin, düzlemsel bir aksiyel düzeni açıklayan bir dokuya sahip olamamasındandır. Yine de, 1'den büyük sayıların uygun bir yerleşme düzenini açıklayabilmeleri olası değildir(*).

(*) "Konveks haritalar" bölümü ile "AKS Haritası'nın sayısal özellikleri" bölümü arasındaki tüm bölümler, A.S.Kubat ve V.Dökmeç'i'nin (1994) "Anadolu Kale Şehirleri'nin Morfolojik Analizleri" adlı çalışmasından alınmıştır.

Entegrasyon Ölçümü

Derinlik Değerlerinin Hesaplanması

Mekân sentaks yönteminde sık sık kullanılan bir başka terim de "derinlik" kavramıdır. Bu yöntemin geçerli olduğu uygulamalarda uzaklık kavramı her zaman tipolojik uzaklık olarak alınmalıdır. Bir başka deyişle, bir yerin uzaklığından bahsedildiğinde, o yerin tipolojik uzaklığından bahsediliyor demektir. Bu derinlik kavramı da "D" olarak gösterilir. Derinlik kavramı basamak basamak hesaplanır. Kesişen iki doğru arasındaki derinlik değeri "1"dir. Her seferinde, bir doğrudan diğer bir doğruya ulaşabilmek için en az sayıda doğruya "1" eklenilerek oluşturulur. Bir doğrunun aksiyel haritadaki diğer bütün doğrulara derinliğinin toplamına o doğrunun "toplam derinliği" ya da "Td" denir. Td değeri gittikçe artar ve bununla çalışmak zorlaşır. Bu yüzden mekân sentaks yöntemi "ortalama derinlik" veya "D" ile çalışır. Bir doğrunun ortalama derinliği

$$D = Td / L - 1 \text{ 'dir.}$$

Entegrasyon Değeri

Bir aksiyel haritanın bir doğrusu düşük Td veya D değerine sahip olduğu zaman, o aksiyel harita "sığ" görünecektir, bir başka deyişle, tüm doğrular birbirlerine çok yakın görünecektir. Td değeri arttıkça, harita daha derinleşecek yani doğrular birbirlerinden uzaklaşacaklardır. Bu yüzden de ortalama Td değeri az olan haritalar ortalama Td değeri yüksek alanlara oranla daha yakın (sığ) görüneceklerdir.

Derinlik ve yakınlık kavramları arasındaki farklılık olgusu, mekân sentaks yönteminin en önemli konusunu oluşturur. Şehirsel alanlar, aksiyel haritalarının derinlik ya da yakınlık derecelerine göre tanımlanırlar ve bu iki unsura göre karşılaştırılırlar. Bu özelliklerin aksiyel doğrular boyunca yayılımının oluşturulması ise, şehirsel alanlarının sınıflandırılmasında izlenen ikinci yolu meydana getirir.

Bir alanla entegrasyon yapıldığı vakit, bu kavram anlam kazanır. Ortalama Td değeri düşük aksiyel haritalar birbirleriyle bütünleşirler. Düşük D değerine sahip doğrular yine aksiyel haritadaki diğer doğrularla bütünleşir. Bir doğrunun aksiyel haritadaki diğer doğrularla entegrasyonuna "global entegrasyon" denir ve doğrunun D değerinde gösterilebilir. Bir aksiyel haritanın kendi içerisinde bütünleşmesine haritanın "ortalama global entegresyonu" denir ve doğruların ortalama D değeri olarak

gösterilebilir. Td ve D değerleri, aksiyel haritadaki doğru sayısını (L) bağlıdır. "L" yükseldikçe, bu değerler de yükselir. Farklı büyüklüklerdeki aksiyel haritaları karşılaştırmak için, entegrasyon ölçümlerinde bir standartasyon da ayrıca getirilmiştir (Teklenburg, 1993).

Standartlaştırılmış Entegrasyon Değerleri

Hillier ve Hanson entegrasyon değerlerinin ifade edilebilmesi için, bir "Relatif Asimetri Ölçümü" (RA) oluşturmuşlardır. "RA" belirli bir doğrudan, derinlik ve yakınlık kavramlarına bağlı olarak, bir aksiyel haritanın derinliğinin karşılaştırılmasına olanak veren bir değerdir. bir doğru, aksiyel haritadaki tüm doğrularla kesişiyorsa, o zaman, en düşük Td değeri "L-1"e eşit olur. Bu sefer D "1"e eşit olacaktır (1. denklemden). Td değeri için en yüksek değer, belirli bir doğrudan aksiyel harita düzgün bir biçimde oluşmadığı zaman gerçekleşir (Haritaya eklenecek her doğru derinlik seviyesini bir kat daha yükseltecektir) Böylece;

$$Td_{max} = \sum_{n=1}^{L-1}$$

1,2,3,..... (n-2), (n-1) bilindiğinden, 2. işlem ortaya çıkar,
 $Td=L (L-1)/2$

3. denklemin 1. denkleme konulmasıyla da

$$D_{max} = L/2$$

oluşur.

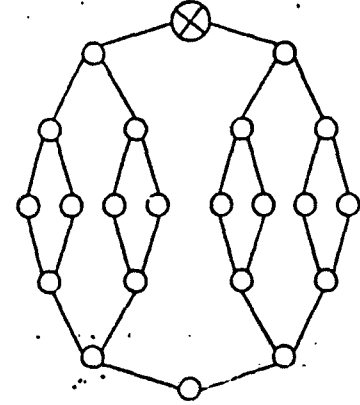
Tanıma göre, herhangi bir doğrunun (A), RA, değeri, D değerinin minimum D değerine ($D_{min}=1$) veya maximum D değerinin ($D_{max} = L/2$) minimum değerine oranı olarak açıklanır. Böylece:

$$A = 2 (D-1)/L-2 \text{ veya } RA=2 (MD-1)/k-2 \quad \text{burada } D = MD \quad L=k'dır.$$

A'nın avantajı "0" ile "1" arasında bir sayı vererek entegrasyonu göstermesidir. Düşük değerler yüksek entegrasyonu gösterecektir ya da yüksek değerler düşük entegrasyonu gösterecektir.

Gerçek Relatif Asimetri Değeri (RRA)

RRA değeri, Hillier ve Hanson'un 1984 yılında yapmış oldukları çalışmada geliştirilmiş oldukları bir başka ölçüm değeridir. "RRA" aks doğru sayıları için (L), relatif asimetri değerinin standartlaştırılmış şeklidir. L doğrusu bulunan bir aksiyel haritanın RRA değeri, L doğrusu bulunan standartlaştırılmış aksiyel haritanın, standartlaştırılmış doğrunun relatif asimetrisine oranı olarak açıklanabilir. Bu RA değeri DL olarak gösterilir. Standartlaştırılmış bir haritanın grafiği ka-

Şekil 4.35. 22 düğümlü karo grafik

ro (diamond) şeklindedir. Bu tür grafiklerin orta seviyelerinde "n" sayıda düğüm vardır. Bu düğümün bir üst seviyesinde n/2 düğüm ve alt seviyesinde n/4 seviye vardır; n/2 seviyesinin altında n/8 düğüm vardır ve bu işlem böyle devam eder. Şekil 4.35'de 22 düğümlü karo bir grafik görülmektedir.

Krüger (1989) seviyeler arasındaki düğümlerin dağılımının aşağı yukarı normal olduğunu söylemektedir. DL şöyle gösterilmiştir:

$$DL=2 \{L [\log_2 (L + 2 / 3) - 1] + 1\} / (L - 1) (L - 2)$$

Bir doğrunun gerçek relatif asimetrisi Ad olarak gösterilebilir:

$$Ad=A / DL \text{ ya da } RRA = RA / Dk$$

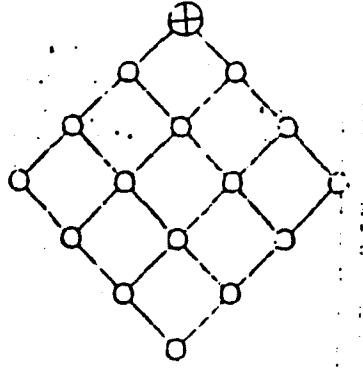
Ad değeri "0"dan fazladır ve düşük değerler güçlü entegrasyonu, yüksek değerler düşük entegrasyonu gösterir.

Ag Değeri

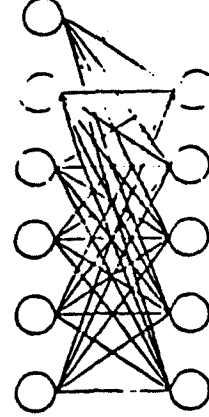
Krüger (1989) RA değerlerini standartlaştırmak için bir başka yol önermiştir. Bu tür bir ölçüm işlemine "gerçek relatif asimetri değerinin ölçümü" denilebilir, fakat burada "Ag" olarak gösterilmiştir.

Krüger L doğruya sahip bir aksiyel haritanın Ag değerini, L doğrulu standartlaştırılmış bir aksiyel haritanın standartlaştırılmış bir doğrunun A'ya oranı olarak açıklamıştır. Standartlaştırılmış aksiyel haritanın standartlaştırılmış bir doğrusundan

görünen grafiği grid-ızgara sistem- şeklindedir. Bu tür grafiklerin orta seviyesinde n düğüm, bir üstünde ve bir altında n-1 düğüm, n-1 düğümü bulunan seviyenin altında n-2 düğüm, onun altında n-3 düğüm vardır ve böyle sürer (Şekil 4.36). Bu grafik "köşeli ızgara sistem" şeklindedir ve 16 düğüme sahiptir. Bu tür bir RA değeri GL olarak gösterilir.

a) Köşeli ızgara sistem grafiği

b) Izgara sistemin iki kapsamlı grafiği

Şekil 4.36

$$G_L = 2 \frac{L(L)^{1/2} - 2L + 1}{(L-1)(L-2)}$$

$$Ag = A / GL$$

Ag "0"dan fazla bir değerdir ve en düşük değerler güçlü entegrasyonu yüksek değerler düşük değerleri gösterir.

Entegrasyon Sonuç Değeri(I)

Ad ve Ag değerleri A baz alınarak oluşturulur. Fakat A değeri Td ve D değerlerinin verdiği bilgiden daha fazla bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle, Td değerine dayalı yeni bir standartlaştırılmış bir ölçüm değeri getirilmiştir (Teklenburg, 1993). Bu yeni değere "entegrasyon sonucu"(I) adı verilmektedir. Entegrasyon sonuç değeri; L doğrulu aksiyel haritanın bir doğrusunun toplam derinlik değerinin (Td), L doğrulu standartlaştırılmış aksiyel haritanın ortalama toplam derinlik değerine karşılaştırılması sonucu bulunan bir değerdir. Bu tür standartlaştırılmış aksiyel haritaya "aksiyel grid"de denmektedir ve 11 doğrulu bu tür bir haritanın grafiği "tamamlanmış iki kısımlı (bipartite) grafik"tir (Şekil 4.36b). Bu tür grafiklerin özellikleri grafikte bulunan düğüm sayılarına bağlı değildir. Bu nedenle bu tür grafiklere "morfolojikselsabitli

grafikler"de denir. Bu tür grafiklerin özellikleri şunlardır:

- a) Düğüm noktaları "1"den büyük herhangi bir pozitif sayı olabilir.
- b) Düğüm noktaları çift sayı olduğunda, bu düğüm noktaları birbirine eşit iki küme-ye ayrılırlar. Her kümedeki düğüm noktaları $L/2$ bağlantıya sahiptirler.
- c) Düğüm noktaları tek sayı olduğunda, düğüm noktaları iki kümeye ayrılır. Birinci küme, $(L-1)/2$ düğüme sahiptir. Buradaki düğümler $[(L-1)/2] + 1$ bağlantıya sahiptir. İkinci küme, $((L-1)/2)+1$ düğüme ve buradaki düğümler de $(L-1)/2$ bağlantıya sahiptir.
- d) Düğümler aynı kümede bulunan düğümlerle bir bağlantıları yoktur.

Aksiyel grid niteliği taşıyan haritaların hesaplanmaları kolay bir şekilde gerçekleşmektedir ve bu tür haritalar morfolojiksel sabitlere sahiptir.

Tüm bunlardan başka, bu yöntemde dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır:

- L değeri yükseldikçe ortalama Ad değeri de yükselir. Sadece iki kapsamlı grafiklerde bu gerçeklemez, bu sefer L değeri yükseldikçe ortalama Ad değeri azalır.
- Ad değerleri L değerine bağlıdır.
- I değerleri şehirsal alanların farklı büyüklükleri arasındaki karşılaştırmaların yapılabilmesini mümkün kılar.
- I dağılım değeri, entegrasyon dağılım değeri ile ilişkilidir.
- L "1"den büyük olmalıdır. $L \leq 2$ ve $T_d \leq L$ olunca işlem anlamsız olur.
- Sadece iki düğüm (en az iki düğüm ya da en çok iki düğüm) bir bağlı (links) olmalıdır.
- Diğer düğümler iki bağlı olmalıdır (iki kısımlı haritalar için)
- Ortalama I değeri hesaplanamıyorsa, sadece T_d değerleri bulunarak da entegrasyon dağılımı oluşturulabilir.
- Entegrasyon sonuç değerleri, öncelikle şehirsal alanlar ya da çok büyük binalar için önerilen bir ölçüm işlemidir(*)

(*) "Entegrasyon ölçümü" bölümü Teklenburg (1993) "Space syntax: standardised integration measures and some simulations" Environment and Planning: Planning Design Vol:20, s.347-357'den derlenmiştir.

Aksiyel Entegrasyon Çekirdeği

Aksiyel sistemdeki tüm mekânlar için entegrasyon değerleri hesaplandıktan sonra bu değerlerin dağılımının yapılması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için en düşük RA değerine sahip doğrudan başlanarak, diğer doğrular RA değerlerine göre sırayla çizilir. Böylece tekrardan yeni bir aksiyel harita oluşturulur. Genellikle en fazla birbirleriyle bütünleşmiş doğruları görmek ilginç gelir ve bu doğruların sistemle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu da merak edilir, fakat buradaki asıl konu, birbirlerine en fazla entegre olmuş, birbirleriyle en çok bütünleşmiş, mekânların dokusunun oluşturulması olacaktır. Sistemin büyüklüğüne veya karmaşıklığına göre, bu değerlerin (en fazla birbirleriyle bütünleşmiş mekânların) % 10'u, % 25'i, % 50'si alınarak, bu tür bir harita oluşturulur. Yine bu tür bir harita, o yerleşmenin entegrasyon çekirdeğini oluşturacaktır. En fazla birbirinden ayrılmış mekânların (RA değerinden fazla olanların) % 25'i alınarak birbirlerinden ayrılmış alanlar da böylece gösterilebilir.

4.2.4. Mekân Sentaks Yönteminin Uygulandığı Yerlerden Örnekler

Apt ve Marquess Sokağı yerleşmeleri mekân sentaks yöntemiyle incelenmiş şehirsal alan örneklerinden sadece birkaçını oluşturmaktadır. Birbirlerinden çok farklı niteliklere sahip şehirsal alanların karşılaştırılmasına olanak veren bu yöntem sayesinde, tarihi şehir dokuları ile modern şehirler arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün olmakta ve bu tür yerleşmelerin arasındaki farklar daha iyi bir şekilde açıklanabilmektedir.

Apt, Fransa'nın güneyinde yer alan bir yerleşmedir. Burada yer alan yapılar bir çeşit açık kamu mekân düzenini şeklinde oluşmuşlardır. Genelde, "bozulmuş izgara sistem" adı verilen bu tür yerleşme dokuları yerel ölçekte birtakım farklılıklar getirdiğinden, burada yer alan alanların tümü de nitelik açısından birbirlerinden farklılaşmışlardır. Ayrıca Apt örneği; yaşayanların, parçacıkları bir bütün haline getirerek anlam kazanmış sistemlere başarılı bir örnek teşkil etmektedir (Şekil 4.37).

Şekil 4.37. Apt.'in yerleşme dokusu

Kaynak: Hillier (1983) 'Space Syntax: A Different Urban Perspective' *The Architects Journal* Vol:178, No.48, s.47-66.

Apt'deki binalar, uzayıp kısalan perspektifleri ve genişleyip daralan bölümleri ile sanki açık mekânlarda bir akışkanlık, bir başka deyişle süreklilik, yaratırcasına dizilmişlerdir. Buradaki sokaklar ve genişleyen mekânlar bina girişlerine açılmaktadır. Bu özelliklerinin yanında, Apt yerleşim dokusu, şehirdeki bir noktadan diğer noktalara bir sürü seçenek yollar sunacak şekilde biçimlenmiştir.

Apt'ın aksiyel haritası incelendiğinde, yerleşmenin merkezindeki alanlara yerleşimin çevresini saran mekânlardan kolaylıkla ulaşımın sağlanılabildiği için, yol dokusunda bir çok seçeneğin sunulduğu görülmektedir. Örneğin, A'dan B'ye (Şekil 4.38). Sadece bir iki yön değişikliği ile (aksiyel basamakla) dışardan merkeze ulaşılabilen mümkündür. Bir çok tarihi doku niteliği taşıyan şehirlerde bu özellik açıkça görülmektedir. Aksiyel kavram olgusunun önemle vurguladığı bu oluşum; bu bölgeden geçenleri, diğer bir deyişle ziyaretçileri, canlılığın en fazla duyumsandığı ticari alanlara doğru çekecek ve belirli mekânların diğerlerine oranla daha fazla kullanılmasına neden olacaktır. Örneğin E'den D'ye ulaşım zor olduğundan bu alanlar pek fazla kullanılmamaktadır (Şekil 4.38).

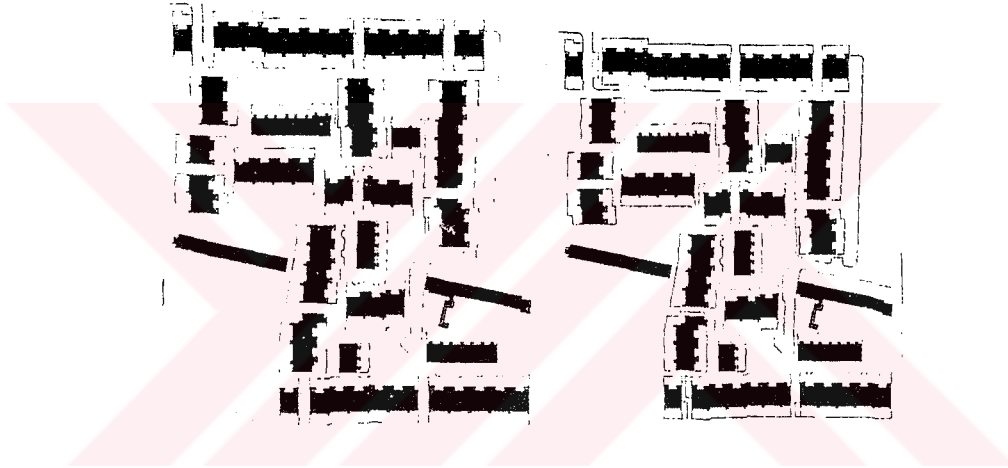
Apt'ın konveks haritası incelendiğinde ise, burada yer alan en dolgun (büyük) ve en ince (küçük) mekânlar görülmektedir. Bu konveks mekânların uzunluklarındaki ya da genişliklerindeki çeşitlilik, geleneksel şehirlerin karakteristik mekân özelliklerini yansıtmaları bakımından çok önemlidir. Bu tür şehirlerde bina girişleri konveks mekâna doğrudan açılmaktadır. Burada da sadece bir kaç giriş yolu konveks mekândan bölücü duvarlarla ayrılmıştır (Şekil 4.38).

Aksiyel harita konveks mekânlarla üst üste getirildiğinde, her aksiyel doğrunun bir çok konveks mekânın üzerinden geçtiği gözlemlenmektedir. Genelde böyle bir karakter taşıyan yerlerde, şehrin global yapısını oluşturan küçük parçacıklar birbirlerinden nitelik açısından farklılaşmaktadırlar, fakat aynı zamanda birbirleriyle bütünleşerek, burada yaşayanlara ya da buraya dışardan gelenlere tüm şehrin genel yapısı hakkında bir bilgi veriyormuşçasına birbirlerinden kopmadan yer almaktadırlar (Şekil 4.41).

Marquess Sokağı yerleşmesi ise, Oscar Newman'ın "savunulabilinir mekân" teorisine göre oluşturulmuş bir alandır (Şekil 4.40). Islington'daki bu mevkii, 1960'lardaki yüksek yapı projelerinin sonucunda oluşan şehrsel çöllerin düzeltilmesi amacıyla, yerel otoriteler tarafından 1970'lerin ortalarında kurulmaya başlanılmıştır. Genelde her iki örnekte, şehrsel dokunun geometrisi bozulmuştur, fakat ilk bakışta, bu yerleşmede geleneksel bir şehir imajının zorlanarak yaratılmak istenmiş olduğu izlenimini vermektedir.

Şekil 4.38. Solda Apt'ın aksiyel haritası, sağda konveks mekân haritası görülmektedir.
Kaynak: Hillier, 1983

Şekil 4.39. Solda, Marquess Sokağı yerleşmesinin aksiyel haritası, sağda konveks mekân haritası görülmektedir.
Kaynak: Hillier, 1983

Şekil 4.40. Sağdaki örnek Marquess Sokağı yerleşmesini, soldaki örnek Apt yerleşmesini göstermektedir.
Kaynak: Hillier, 1983

Şekil 4.41. Apt konveks mekânı ile aksiyel haritasının birleştirilmiş hali
Kaynak: Hillier, 1983

Marquess Sokağı yerleşmesinin aksiyel haritası incelendiğinde (Şekil 4.39), geleneksel şehir formunu yapay yollarla yaratmaya çalışan tasarımcıların düştükleri yanlışlar burada açıkça görülmektedir. Bu yerleşmenin aksiyel organizasyonu parçacıl bir yaklaşım benimsenerek oluşturulmuştur. Burada kısa aksiyel doğrular sıkça kullanılmış ve birbirleriyle doğrusal bir şekilde yerleştirilmişlerdir. Merkeze dışardan ulaşım Apt'deki gibi kolay olmamaktadır. Burada aksiyel kavram açısından yakın olmayan bir sistem gözlemlenmektedir. Örneğin B'den A'ya ulaşabilmek için (Apt'dekine yakın bir mesafe) en az sekiz aksiyel basamak takip edilmesi gerekmektedir (Şekil 4.39). Bu durum da sistemdeki toplam derinliği arttırmaktadır. Yine bu özellik, buraya gelen yabancıların, hatta burada yaşayanların, yerleşmenin tümü hakkında çok az bir bilgi sahibi olmalarına neden olmakta ve bir noktadan bir başka noktaya ulaşabilmelerinde bazı zorluklar çıkarmaktadır. Oysa bir şehirsal alandaki mekânların birbirleriyle bütünleşmiş yapıları, o bölgede yaşayanları, sosyal anlamda, olumlu yönden etkileyecektir.

Meaquess Sokağı yerleşmesine ait konveks mekânlar incelendiğinde, birtakım sorunların varlığı açıkça görülmektedir. Konutların giriş kapıları birkaç konveks mekânın etrafında yer almaktadır ve semt sakinleri konutlarına birkaç yerden girerek, diğer komşu alanlarla da bütünleşmektedirler. Bunun sonucunda da, mahremiyet olgusu zayıf mekânlar oluşmaktadır (Şekil 4.39).

Konveks mekânlar ile aksiyel doğrular üst üste getirildiğinde, bir konveks mekânın bir aksiyel doğru boyunca yer aldığı görülmektedir. Bu durum da, bir noktadan tüm yerleşme hakkında bir bilgi edinilebilmesini güçleştirmektedir. Bu tür bir uygulama böyle bir yerde yaşayan insanların neden kendilerini kaybolmuş hissettiklerini de açıklamaktadır (Şekil 4.42).

Şekil 4.42. Sağda Apt'in konveks mekânlarla aksiyel haritası, solda Marquess Sokağı'nın konveks mekânlarla aksiyel haritası görülmektedir.

Kaynak: Hillier, 1983

Apt ve Marquess Sokağı yerleşmeleri, entegrasyon değerleri açılarından karşılaştırıldıklarında da farklı bulgular edinilmektedir (Şekil 4.43). Apt, merkezi dışarıya bağlayarak şehri çaprazlamasına geçen "cross-like" örgüsü formundaki bir bütünleştirici çekirdeğe sahiptir. Bu mekânsal düzenlemenin global doğasını doğrulamaktadır. Çünkü, bütünleştirici çekirdek, girişi kolaylaştırarak, merkezi, ticaret yollarını ve meydanları yerleşim dışına bağlamaktadır. Ayrılmış alanlar, sürekli mekân grupları oluşturuyormuşçasına, bütünleştirici çekirdeğin aralıklarında görülmektedir. Bu alanlar, gerçekte, Apt'ın konut alanlarıdır.

Şekil 4.43. Apt yerleşmesinin entegrasyon çekirdeği kırmızı renkte, birbirinden ayrılmış alanlar kalın siyah renkte gösterilmiştir.

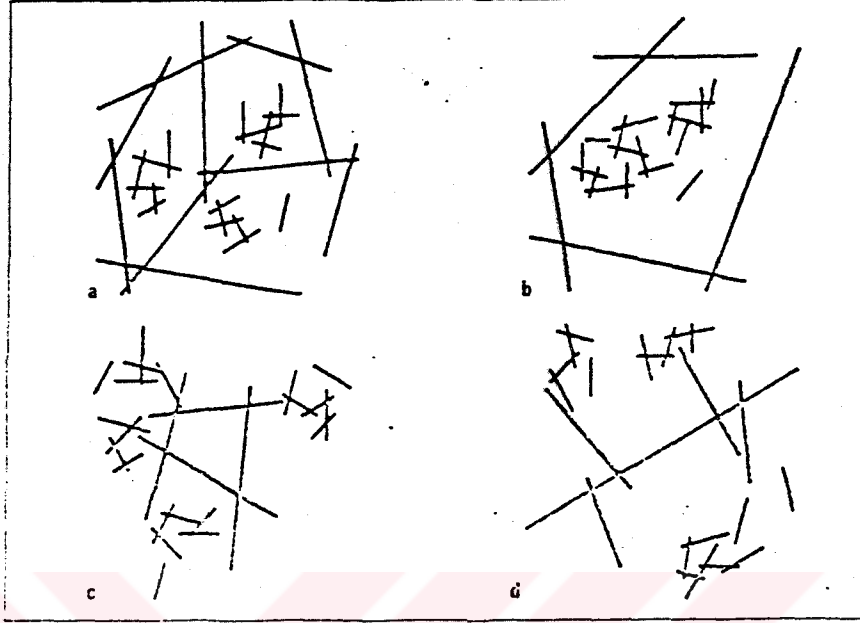
Kaynak: Hillier, 1983

Dükkan, büro... vs. gibi kullanımların yer aldığı global olarak oluşmuş mekânlar (bütünleşmiş çekirdek) ile mahalli konut alanları (ayrılmış bölgeler) arasındaki hassas denge, geleneksel şehirlerin mekânsal yoğunluk açısından usta bir varyasyonunu yansıtmaktadır. Modern şehirlerde yarı özel, yarı kamu veya kamu alanlarındaki kesin olmayan ayırımlar burada yoktur. Sosyal farklılaşmaya rağmen, mekân düzenlenişi buralarda başarılı bir şekilde oluşmuştur.

Marquess Sokağı mevkiinde ise, entegrasyon çekirdeği sürekli değildir ve yerleşmenin merkezi bölgesini dışarısına bağlayan bir nitelik taşımamaktadır. İçeride dönük bir tasarım anlayışı ile oluşturulan bu bölgenin çok parçalı yerleşim planına sahip olmasına neden olmuş ve çekirdekte yer alan mekânlara uzak ve ulaşılamayan bir dizi mekânın oluşmasına yol açmıştır.

Kısaca bir şehirsal alanın entegrasyon çekirdeği hesaplanarak, tasarlanması düşünülen alternatiflerin sınanması böylece daha kolaylaşacak ve yapılması istenenler daha bilinçli bir şekilde oluşturulacaktır. İşte bu amaçla, bazı entegrasyon çekirdeklerinin farklı davranış biçimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle aşağıda farklı entegrasyon çekirdekleri gösterilmiştir. Bunlar incelenerek, ileride bu tür bir

entegrasyon çekirdeğinin benimsenerek oluşturulmasıyla ortaya çıkacak sorunlar önceden saptanabileceği ve böylece gerekli önlemler daha bilinçli bir şekilde alınacaktır.

Şekil 4.44. Farklı entegrasyon çekirdek örnekleri

- Global bir şekilde entegre olmuş bir çekirdek örneği: En fazla entegre olmuş alanlar merkezi dışarıya bağlamaktadır ve tekerlek doku şeklinde yer almaktadırlar. Birbirlerinden ayrılmış alanlar tekerleğin içinde ve boş alanlara dağılmış gruplar halindedir. Bir çok geleneksel şehirlerde, birbirine entegre olmuş alanlar önemli ticaret yapıları ile donatılmışlardır ve şehirdeki yaya hareketini arttırmak ve maksimum duruma getirmek için bu biçimde oluşmuşlardır. Birbirlerinden ayrılmış bölgeler ise, sakin konut alanlarını oluştururlar ve bu bölgeler çok sık kullanılan toplumsal mekanlardan uzak, fakat entegrasyon çekirdeğine yakındır (Şekil 4.44a).
- Bir şehrsel alanın sınırlarında yer alan ve alanın geometrik merkezine girmeyen entegrasyon çekirdeğine bir örnek: Buradaki birbirlerinden ayrılmış mekanlar merkezin içersinde yer almaktadır ve buralara ulaşılması zordur (Şekil 4.44b).
- Merkezde yer alan çekirdeğe bir örnek: Böyle bir biçim içe dönük bir şekilde gelişmiştir ve birbirleriyle bütünleşmiş böyle bir alana giriş zor gerçekleşir. Birbirlerinden ayrılmış alanlar bu çekirdeğin dışını saran bir şerit gibi çekirdeğin dışında yer alırlar (Şekil 4.44c).
- Ağaç dokusu şeklinde entegrasyon çekirdeğine bir örnek: Bu tür bir biçim merkezi dışarıya doğru bağlar, fakat birbirlerinden ayrılmış alanlar, çekirdeğin her iki yanında ve ulaşılması güç bölgelerde oluşurlar (Şekil 4.44d).

5. BÖLÜM : ÖRNEKLEM BÖLGELERİNİN MEKAN SENTAKS ANALİZ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. GALATA VE ARNAVUTKÖY BÖLGELERİNDE MEKAN SENTAKS YÖNTEMİNİN UYGULANILDIĞI ALANLAR VE UYGULAMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

Galata ve Arnavutköy bölgelerinde mekan sentaks yöntemi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Galata ve Arnavutköy bölgelerinin 1980 yılına ait genel sınırları göz önüne alınarak konveks mekanları ve aksiyel haritası oluşturulmuş ve burada elde edilen sonuçlara göre bölgelerin genel mekansal düzeni sayısal bir şekilde ifade edilmiştir. Bölgelerin mekansal yapısı tanımlandıktan sonra, örneklem alanlarında en fazla kullanılan noktalar tespit edilmiştir. Bu orijin noktalara uzaklık bakımından en yakın aksiyel doğruların % 25'i alınarak oluşturulan alanda mekan sentaks yönteminin ikinci aşaması olan entegrasyon ölçümü yapılmıştır. Buradan elde edilen sonuçlara göre, birbirleriyle en fazla bütünleşmiş alanların oluşturduğu entegrasyon çekirdeğinde, bütünleşmiş alanların doğal hareketlilik ile ilişkisini saptamak amacıyla dükkan sayımı yapılmış ve regresyon analiz yönteminden elde edilen bulgulara göre tespit edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

5.2. GALATA VE ARNAVUTKÖY BÖLGELERİNİN MEKAN SENTAKS YÖNTEMİ İLE ELDE EDİLEN BULGULAR

5.2.1. Örneklem Bölgelerinin Konveks Mekan ve Aksiyel Doğru Sayısı Tespitleri

Galata ve Arnavutköy bölgelerindeki açık mekanların en geniş ve sayıca en az alana bölünmesiyle oluşturulan örneklem bölgelerine ait konveks haritalar, Galata'da (472) konveks mekanın, Arnavutköy'de ise (275) konveks mekanın olduğunu göstermektedir. Buna göre daha yoğun bir yerleşmeye sahip Galata, Arnavutköy'e oranla daha fazla parçalı mekana sahiptir.

Bunun yanında Galata ve Arnavutköy'de açık mekandan geçen en uzun doğru çizgilerinin gösterildiği örneklem bölgelerine ait aksiyel haritalar, Galata'da (310),

Arnavutköy'de (160) aksiyel doğrunun olduğunu göstermektedir. Aksiyel doğru daha önceki bölümlerde ifade edildiği gibi doğal hareketlilikle doğrudan ilişkili olduğu için, bu saptanan değerler, bölgelerin doğal hareketlilikle olan ilişkisini açıklamakta ve bölgelerin kavranabilirlik açısından bir karşılaştırma yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Buna göre Galata'daki doğal hareket olgusu Arnavutköy'e oranla daha fazla oluşmaktadır, fakat kavranabilirlik açısından Arnavutköy daha avantajlıdır.

5.2.2. Örneklem Bölgelerinin Konvekslik Derecelerinin Ölçümü

"Konveks harita ile dikdörtgen yapı odalarının karşılaştırmasını yaparak yorumlar getiren 'grid konveksite' ölçümlerinde, sonuçların 0 ile 1 arasında değişmesi gerekecektir. Yüksek değerlerle açıklanan sonuçlar söz konusu olduğu yerleşme dokularında daha az bir deformasyonun olduğu açıklamaktadır (Kubat, 1994a). Buna göre, konveksite ölçümü (0.2410) olan Arnavutköy, konveksite ölçümü (0.4676) olan Galata'ya oranla daha fazla deformasyona uğramıştır.

5.2.3. Örneklem Bölgelerinin Aksiyalite Derecelerinin Ölçümü

Yerleşmelerin aksiyalite dereceleri ölçülerek, dokularının biçimsel özelliği tespit edilebilir. Bazı yapı adaları organik bir biçimde oluşurken, bazı yapı adaları ise ızgara sistemde düzenlenmişlerdir. Bir yerleşmenin ızgara sistem biçiminden ne kadar farklılaştığını anlayabilmek için, o yerleşmenin dokusunun ne kadar organik bir başka deyişle ızgara sistemden ne kadar uzaklaştığını tespit etmek gerekir. Genelde bu tür bozulmuş ızgara sistemlerinin düzensizliğini ölçmek için geliştirilmiş mekan sentaks yöntemiyle, bir yerleşme dokusunun organik yapısı sayısal bir şekilde ifade edilebilmektedir. Yerleşmelerin aksiyalite dereceleri ölçülerek, organik yerleşmelerin kendiliğinden gelişen mekansal düzenleri sayısal bir şekilde ispatlanabilir. Burdan elde edilen değerler '0, ile '1, arasında olmalıdır. Yüksek değerler, ızgara sistemine yakın dokuları, alçak değerler ise aks sistemindeki bozulmaları açıkladığı şeklinde yorumlanacaktır. Genellikle 0.25 ve üstü "gride" daha yakın yerleşme dokusunu açıklamaktadır. Arnavutköy ve Galata'da tespit edilen değerler sırasıyla (0.1017) ve (0.0958)'dir. Buna göre her iki bölge de bozulmuş ızgara sistem şeklindedir ve aralarında biçimsel doku açısından pek fazla bir fark yoktur.

5.2.4. Örneklem Bölgelerinin Konveks Sistemde Halkalaşma Değerleri

Yerleşme sistemi içinde, oransal olarak konveks mekanların halkalaşma sayılarını açıklayan bu değer; şehirlerin açık mekan yapısındaki geometriye uygun yapılaşmayı göstermektedir. Buna göre, konveks sistemde halkalaşma değeri (0.2044) olan Galata, (0.0935) olan Arnavutköy'e oranla; yerleşme dokusu içersinde grid sistemi daha çok korumuş kabul edilmektedir.

5.2.5. Örneklem Bölgelerinin Aksiyel Sistemde Halkalaşma Değerleri

"Yerleşme sisteminin ortak kullanılan alanlarını oluşturan konveks mekanları katederek içinden geçen aks doğrularının halkalaşma değerleri, daha yüksek olmakla beraber, konveks mekan halkalaşmaları ile paralellikler göstermektedir (Kubat, 1994a). Burda elde edilen yüksek değerler, zayıf aksiyelleşmeyi; düşük değerler ise güçlü aksiyelleşmeyi gösterecektir. Buna göre aksiyel halkalaşma değeri (0.3122) olan Galata'nın, (0.1619) olan Arnavutköy'e oranla daha zayıf bir aksiyel bağlantıya sahip olduğu görülmüştür.

5.2.6. Örneklem Bölgelerinin Konveks Mekanlarının Aksiyel Bütünleşmesi

Aksiyel doğru sayısının konveks mekana oranı hesaplanarak yerleşim genel karakteri açıklanabilir. Burada elde edilen düşük değerler, konveks mekanın aksiyel sistemle güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu, yüksek değerler ise bu durumun zayıf bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna göre Galata'da bu değer (0.6567), Arnavutköy'de (0.5818) olarak hesaplanmıştır. Genelde her iki örneklem birbirine yakındır, fakat sistemdeki konveks mekanı aksiyel sistemle güçlü ilişkide olan bölge Arnavutköy olduğu görülmekte ve bu durumda Arnavutköy'deki mekanların Galata'ya oranla daha kolay bir şekilde kavranabildiğini göstermektedir.

5.3. GALATA VE ARNAVUTKÖY BÖLGELERİNDEKİ ENTEGRASYON ALANLARININ ÖLÇÜMÜ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Galata ve Arnavutköy bölgelerinin entegrasyon alan ölçümü, bölgelerin orijin noktalarına (N) uzaklık bağlamında en yakın aksiyel doğruların % 25'i alınarak oluşturulmuş olan daha önce belirlenmiş alanda hesaplanmıştır. Ölçümde öncelikle tanımda da ifade edildiği gibi, bir doğrunun sistemdeki tüm doğrularla ilişkisi, bir başka deyişle bu doğrunun aksiyel haritadaki bütün diğer doğrulara derinliğinin D, bulunması

gerekmektedir ve gene tanıma göre kesişen herdoğru '1, değerini alır. Her seferinde bir doğrudan diğer bir doğruya ulaşabilmek için en az sayıda doğru geçilir ve tüm bu birbirleriyle bağlanan veya kesişen aksiyel doğrulara '1, eklenerek o doğrunun (T_d) toplam derinliği hesaplanır.

Örneğin; Arnavutköy'deki '1, no'lu aksiyel doğrunun 17 no'lu aksiyel doğruya derinliği, 3'tür. Ve 17 no'lu aksiyel doğrunun toplam derinliği (T_d) sistemdeki 28 aksiyel doğrunun 17 no'lu aksiyel doğruya derinliğine eşittir.

Bir aksiyel haritadaki doğrunun toplam derinliği ile hesap yapmak güç olduğundan o doğrunun ortalama derinliğinin bulunması gerekmektedir. Doğrunun toplam derinliğinin sistemdeki doğruların bir eksiğine bölünmesi, o doğrunun ortalama derinliğini verecektir. Daha sonra entegrasyon ölçümündeki yollar takip edilerek, sistemdeki tüm aksiyel doğru için bir entegrasyon değeri bulunur. Bu entegrasyon değerlerinin (I) en yüksek % 25'inin alınmasıyla bölgenin, birbirleriyle en fazla bütünleşen alanları ortaya çıkacaktır (Galata ve Arnavutköy'de sistemde yer alan tüm aksiyel doğruların entegrasyon değerleri Ek A2 ve Ek A3'te verilmiştir).

Arnavutköy'de ve Galata'da entegrasyon ölçüm hesabı baz alınarak oluşturulmuş entegrasyon çekirdekleri, bu bölgelerin birbirleriyle en fazla bütünleşen alanlarını göstermektedir. Izgara sistem olarak tanımlanan, geometrik bir yapıdan uzak her iki bölgenin entegrasyon çekirdekleri hem içe dönük (kapanan), hem de dışarıdan kopmayan ve dışarıya bağlayan niteliktedirler. Galata'nın entegrasyon çekirdeği mekansal biçim açısından incelendiğinde, organik bir şekilde yapılandığı görülmektedir. Galata'daki bu çekirdek diğer alanlardan tamamen soyutlanmış, içe dönük bir biçimde oluşmuştur. Genelde sürekli olarak kırılan, açı değiştiren aks doğruları, bu bölgenin rahatlıkla kavranmasına olanak vermemektedir. Bu alanlar birbirleriyle en fazla bütünleşen alanlar olmasına rağmen, sanki birbirlerini kontrol ediyormuşcasına dizilmişlerdir. Galata'daki birbirlerinden en fazla ayrılmış alanlar bu entegrasyon çekirdeğinin dışında ve çekirdek ile doğrudan ilişkili olmayan alanlarda yer aldıkları görülmektedir. Bu tür sessiz, sakin yerler, özellikle dış dünyadan tamamen soyutlanmak istemesine ve ulaşılması zor alanlarda oluşmuşlardır.

Bunun yanında Arnavutköy'de ise farklı bir karakter görünmektedir. Arnavutköy'deki entegrasyon çekirdeği Galata'daki gibi kendi içerisinde güçlü bir ilişkiye sahiptir. Kapalı ve çekirdekteki alanları dışarıya bağlayıcı nitelikte gelişen bu bölgede Galata'daki gibi kırılan aks doğruları gözlenmemektedir. Galata'nın aksine buradaki aks doğruları sürekli bir bakış açısı yaratmakta ve mekanın global yapısının rahatlıkla

kavranmasını kolaylaştırmaktadır. Mekan sentaks yönteminin savunduğu ilkeleri burada görmek mümkündür. Örneğin yerel kontrolü sağlamak amacıyla entegrasyon çekirdeği bölgenin girişinde ve en fazla kullanılan ana aks (Beyaz Gül Sokağı) boyunca yer almıştır. Dükkanlar, restoranlar, çeşitli ticari amaçlı binalar bu bölgelerde bir araya gelmişlerdir. Sürekli ve birbirini takip eden aks doğruları, görüş mesafesini kolaylaştırmakta ve buraya dışardan gelen yabancıların tüm bölgeyi rahatlıkla kavramalarına olanak sağlamaktadır. Bunun yanında entegrasyon çekirdeği büyük bir alana da yayıldığından hareketi homojen bir şekilde dağıtmaktadır. Arnavutköy'de Galata'dan farklı bir özellik daha vardır. Burada yer alan, birbirinden en fazla ayrılmış alanlar çekirdeğin hemen yanında ve çekirdekle doğrudan ilişkilidir. Galata'daki aksine birbirinden kopmayan, birarada bulunan bu alanlar çekirdeğin bir devamı, tamamlayıcısı niteliği taşımaktadırlar.

Kısaca nitelik açısından Galata ve Arnavutköy entegrasyon çekirdekleri birbirlerine benzemelerine karşın, önemli noktalarda birbirlerinden farklılaştıkları gözlenmektedir. Galata'nın farklı açılarda birbirini izleyen mekanlar dizisi, Arnavutköy'de rasyonel bir şekilde birbirini takip etmekte ve çekirdekteki bir noktadan diğer noktaların görsel olarak algılanmasına olanak sağlayacak bir şekilde oluşmaktadır. Bunun yanında Arnavutköy'deki birbirleriyle bütünleşmiş alanların oluşturduğu entegrasyon çekirdeği bölgenin giriş kısmında yer almakta ve canlılığın en fazla hissedildiği bu bölgede bir nevi kontrol mekanizması görevini üstlenerek, bölgeyi korumaktadır, oysa öbür tarafta Galata'daki entegrasyon çekirdeği bölgenin içinde ve dışarıya kapalı bir şekilde gelişmiştir. Bu çekirdek özellikle dışardan soyutlanmak isteyen semt sakinlerinin oluşturduğu mekansal düzene örnek teşkil etmektedir. Bu tür bir mekansal düzenin Galata'da oluşması tesadüf değildir. Farklı sosyal yapısına sahip Galata'nın bu bölgesinde, içe dönük bir sosyal ilişkiyi benimsemiş Latinler ve Frenkler, hem kendilerini korumak hem de bölgelerine gelen yabancıları gözlemek amacıyla savunması kolay, kavranması ve çözülmesi zor mekanları tercih etmişlerdir. Bu tür, dolambaçlı yollar ve sık sık açısı değişen hareketli, birbirini takip eden görüş mesafeleri onlar için ideal olmuştur. Özellikle, sadece kendilerinin bulabileceği mekanlar oluşturarak semt sakinleri; hem kendilerini, hem de bölgelerini koruyabilmişlerdir. Konutların yoğunlukta bulunduğu bu ulaşılması güç alanlar, birbirinden en fazla ayrılan bölgelerde toplanmış olduğu gözlenmektedir. Mahremiyet olgusunun güçlü bir şekilde duyumsandığı bu bölge, mekansal düzeni ile Arnavutköy'den farklı bir sosyal yapıya sahip olduğunu bir kere daha açıkça göstermektedir.

5.4. GALATA VE ARNAVUTKÖY BÖLGELERİNDEKİ ENTEGRASYON ALANLARININ DOĞAL HAREKETLİLİKLE İLİŞKİSİ

Genelde bir bölgenin en fazla birbiriyle bütünleşmiş alanları o bölgenin doğal hareket örgüsünü oluşturmada etkin rol oynamaktadırlar. Farklı ölçeklerde yer alan bu hareketler genelde beraberce yer alırlar (Hillier, 1992). Örneğin binaların içinde ya da dışarısında hareket eden insanlar; mahalleler arasında, ya da bölgenin içersinde ve dışarısında hareket edenlerle hep ilişki içersindedir. Bu farklı ölçeklerdeki hareketler birbirlerinden ayrıldığı vakit, bölgenin kavranılabilirliği azalır ve semt sakinleri ile bölgeye yabancı insanların arasındaki ilişki gittikçe kaybolur, oysa hareket örgüsünü oluşturanlar, burada yaşayanlar ile buraya dışardan gelenlerdir. Bunun yanında bölge içersinde hareket olgusu homojen bir şekilde oluşmalıdır. Çok az mekanın, çok fazla miktarda hareketi çekmesi doğru değildir. Bölgede yer alan mekanlar olabildiğince eşit derecede hareketi çekmeli ve bu olgu dengeli bir şekilde bölge içersinde dağılmalıdır (Hillier, 1992).

Hareketi oluşturan bir başka konu da, arazi kullanımı ile bina yoğunluğudur. Bu iki önemli unsur doku içersindeki hareketi izler ve her ikisi de hareketin etkilerini çoğaltır ya da etkilerine uyum göstermeye çalışır (Hillier, 1992). Bir şehir içersinde rahat hareket edebilmek için, işte tüm bunlara ihtiyaç vardır ve bunlar birbirleriyle kaynaştığı vakit, şehirselle mekanlar da birbirleriyle uyum içersinde yer alırlar.

Bu nedenlerden dolayı, hareketliliği çeken, cezbeden entegrasyon çekirdekleri farklı ölçeklerdeki hareketleri dengeli bir şekilde dağıtan yerler olmalıdır. En fazla birbiriyle bütünleşmiş bu alanlardan oluşan bu çekirdekte bu dengenin sağlanabilmesi için hareketi etkileyen unsurların, arazi kullanımı ile bina yoğunluğunun bölge içersinde eşit bir şekilde oluşması gerekmektedir.

Galata ve Arnavutköy'deki entegrasyon alanlarında bu ideal doğal hareket dağılımının dengeli bir şekilde oluşup oluşmadığını tespit etmek amacıyla, şehirselle alanların özel mekanlarında toplanan ve yaya hareketini arttırıcı niteliğe sahip dükkanlarla, bölgenin en fazla kullanılan, birbirleriyle bütünleşmiş mekanlarının entegrasyon değeri arasındaki ilişki tayin edilmeye çalışılmıştır. Bunun için entegrasyon çekirdeğinde yer alan mekanlarda dükkan sayımı yapılmış ve hareketliliği simgeleyen dükkanlarla, bu mekanlar arasındaki ilişkinin varlığı regresyon analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

Burada elde edilen bulgulara göre, Galata'nın entegrasyon çekirdeğinde yer alan mekanların entegrasyon değeri ile dükkan sayısı arasındaki ilişki (0.5172) değerinde, Arnavutköy'de ise bu ilişkinin (0.1538) değerinde olduğu gözlenmektedir (Bkz. Ek A4 ve A5).

Buna göre Galata'da entegrasyon çekirdeğinde yer alan mekanların doğal hareketlilikle güçlü bir ilişkide olduğu, Arnavutköy'de ise bu ilişkinin zayıf bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Aslında bu durum bölgelerin arazi kullanım dağılımından ileri gelmektedir. İstanbul'un önemli ticaret alanını oluşturan Galata, her ne kadar karmaşık bir mekan organizasyonuna sahip olsa da, mekanların kullanım yoğunluğu hareketi cezbetmiş ve bölge içersinde dengeli bir şekilde dağılmasına sebep olmuştur. Öbür yanda Arnavutköy genelde konut alanı olarak kullanıldığından, mekansal düzeni uygun olsa bile hareketi cezbedecek unsurları bünyesinde pek fazla barındırmamıştır ve hareketliliğin belirli mekanlarda toplanmasına neden olacak şekilde donatılmıştır. Arnavutköy'ün entegrasyon çekirdeğinin içinde konut alanı olarak kullanılan alanları hesaba katılmadan, dükkan sayısı ile I değeri arasındaki ilişki ölçüldüğünde (0.6795) gibi yüksek bir değer gözlenmektedir. Buna göre,

- 1- Hareketlilik ile arazi kullanımı ve bina yoğunluğu arasında doğrudan bir ilişki vardır.
- 2- Bir şehirs el alanın entegrasyon çekirdeğindeki hareketliliğin dengeli bir şekilde dağılması, mekanların kullanım sıklığına ve kullanım türüne bağlı olduğu sonuçları çıkmaktadır.

Galata ve Arnavutköy'de bundan sonra yapılacak şehirs el tasarım çalışmalarında bu bulgular dikkate alınmalıdır. İlerde bu bölgelerde hareketliliği canlandırmak, ya da yeni bir alışveriş sokağı oluşturulmak istenirse, bu veriler göz önüne alınarak tasarım yapılmalıdır. Aynı zamanda arazi kullanım dokusunun gelişiminde, perakende satış yerlerinin saptanmasında, yeni konut bölgelerinin oluşturulmasında bu veriler şehircileri ve mimarları yönlendirmede etkili olacak önemli belge niteliği taşımaktadır.

6. BÖLÜM : SONUÇLAR VE ÖNERİLER

"Şehirsel mekanların biçimlenmesine yönelik bir araştırma: Arnavutköy ve Galata örneklemelerinin dizimsel analizleri" adlı bu çalışma, şehirsel mekan düzen türlerinin bir türlü anlaşılamayan ve çözölemeyen mekansal organizasyonunun karmaşık yapısını açıklamak ve buna bağılı gelişen nedenleri analiz ederek, somut bir takım verilerle bu konuya bilimsel bir strateji getirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Günümüzde sanayileşme ve şehirleşme sonucu özellikle kültür ve tarih yüklü mekanlar ile donatılmış mevcut yerleşmeler, sahip oldukları değerleri hızlı bir şekilde yitirmekte ve yeni bir kimlik de kazanamamaktadır. Şehirsel tasarımcılar ve mimarlar da tasarladıkları ve oluşturdukları şehirsel alanlarda bir şeylerin eksik olduğunun ve bu konuyla ilgili bir takım yanlışlıkların varlığının bilincindedirler. Tasarımcılar özellikle anlaşılması güç, karmaşık yapıya sahip şehirlerin fiziksel yapılarını tanımlamada yetersiz kalmakta ve fiziksel yapıyı oluşturan mekansal düzen türlerini kavramsal ve teknik açıdan açıklayıcı bir takım çalışmalara gereksinim duymaktadırlar. Şehirsel mekan düzeni ile ilgili bu bilgi eksikliği ve hatta sorumluluk kaybı, kavramsal bir güçlüğün ana yapısını oluşturmaktadır. Bu bilgi eksikliği yüzünden tasarımcılar yarattıkları mekansal düzenin içerisindeki mantığı tam olarak çözmemekte ve bunun sonucunda da ne tür sosyal sorunlarla karşılaşacaklarını bilememektedirler.

Şehirler aslında, algılanması güç, anlaşılması zor esrarengiz şehirsel mekanlardan oluşmamaktadırlar ve şehirlerin sadece büyük alışveriş merkezleri, parklar, bahçeler, restoranlar ve büyük, geniş yollardan oluştuğunu düşünmek de yanlıştır. Şehirler kendilerini oluşturan mekanlar zincirinin global bir şekilde algılanmasına olanak veren ve aynı zamanda bu global mekan organizasyonunu şehirsel alanların üretiminde, beslenmesinde, insanların oluşturduğu hareket örgüsünün kontrol edilmesinde güçlü bir mekanizma gibi kullanan bir bütündürler.

Günümüzde şehirlerin bu çözölmeye zor, karmaşık mekan düzen türlerini ve bu mekan organizasyonunu oluşturan nedenleri araştıran bir kaç disiplin bulunmaktadır, fakat bunların içerisinde, şehirlerin mekansal ve biçimsel düzenini şehirlerin iç yapılarında araştıran bir bilim olan şehirsel morfoloji bilimi bu konunun gelişmesinde

büyük katkıda bulunmuştur. Mekansal ve biçimsel düzen türlerini farklı yaklaşımlarla inceleyen bu bilim dalı, bu konuya şimdiye kadar genelde kavramsal açıdan yaklaşmıştır, ancak son yıllarda şehirlerin mekansal düzen türlerini şehirlerin morfolojik yapılarında incelemiş ve bilimsel bir strateji getirerek mekansal organizasyonu somut verilerle açıklayan çeşitli yöntemler geliştirerek, bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Yerleşmelerin mekansal düzene ilişkin kavramları matematiksel bir yöntem geliştirerek açıklayan şehirsal morfoloji yöntemlerinden mekan sentaks analiz yöntemi, mekan düzeninde yer alan karmaşıklığı ve buna bağlı olarak gelişen nedenleri, şehirsal alanların morfolojik yapılarını sosyal yapı (sosyal olaylar) ile ilişkilendirerek açıklamaktadır. Mekansal düzeni rasyonel bir yaklaşımla analiz eden mekan sentaks yöntemi ile mekansal düzeni karmaşık, organik dokuya sahip yerleşimler ve bu biçimi oluşturan nedenler somut bir şekilde irdelemek mümkündür. Mekan düzenini oluşturan önemli etkenlerden hareketlilik olgusundan yola çıkılarak geliştirilmiş bu yöntemin en önemli konusu entegrasyondur. Entegrasyon çekirdeği, bir başka deyişle, birbirleriyle en fazla bütünleşmiş alanların oluşturduğu bölgede hareketlilik oranını sayısal bir şekilde inceleyerek, mekansal düzenlenişi etkileyen unsurlar, böylece açıklanabilmektedir. Mekan sentaks yöntemi ayrıca bir yerleşme alanının yapısına ilişkin yeni öneri alternatiflerinin sınanmasına olanak sağlayarak, şehirsal tasarım disiplininin en önemli sorunu tarihi doku ile yeni önerilerin nasıl beraberce uyum içersinde yer alacağı sorusuna da yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Mekansal ve biçimsel düzen türlerinin karmaşık yapısını oluşturan nedenleri analiz etmek amacıyla hazırlanan bu çalışmada, global ve yerel kontrol olgusunu hızlı bir şekilde yitiren İstanbul-Galata ve Arnavutköy örneklem bölgelerinin mekansal düzenleniş biçimi mekan sentaks yöntemiyle incelenmiştir. Tarihi ve kültürel değeri yüksek Galata ve Arnavutköy'ün mekansal ve fonksiyonel karmaşasının analiz edildiği bu çalışmada, öncelikle farklı sosyal yapıda yer alan bu bölgelerin global ve yerel mekan organizasyon dokusunu oluşturan nedenler bilimsel bir çalışma ile analiz edilmiştir. Daha sonra entegrasyon ölçümü ile birbirleriyle en fazla bütünleşen alanların oluşturduğu entegrasyon çekirdekleri incelenerek, karşılaştırıldığı bu çalışmada; entegrasyon alanında yer alan mekanların entegrasyon değeri ile bu bölgede yer alan ve hareketliliğin bir göstergesi olan dükkan sayısı arasındaki ilişkinin varlığı regresyon analiz yöntemi ile analiz edilmiş ve sonuçlar irdelenmiştir.

Tarihsel ve kültürel değeri yüksek, özgün bir morfolojik yapıya sahip Arnavutköy ve Galata bölgelerinin karmaşık mekansal ve fonksiyonel organizasyonu mekan sentaks yöntemi ile sayısal bir şekilde açıklayan ve yerleşmelerin doğal yapısı içerisinde hareket örgüsünü oluşturan unsurlar regresyon analiz yöntemiyle sınavan ve birbirleriyle en fazla bütünleşen alanlarda dükkan sayımı yapılarak, hareketlilik ile bütünleşme değerleri arasındaki ilişkiyi etkileyen unsurları açıklayan, bundan sonra bu bölgelere getirilecek tasarım önerilerine yön vermesi bakımından da ayrıca önemi olan bu çalışmanın örneklem alanlarına ilişkin genel bulguları aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

- 1- Galata ve Arnavutköy'ün mekansal düzeni sayısal bir şekilde incelenildiğinde her iki bölgenin bozulmuş ızgara sistem olduğu görülmektedir.
- 2- Benzer biçimsel özellik taşıyan bu bölgelerin mekansal düzeni farklılık göstermektedir. Bu bölgelerde yer alan sayıca en az, nicelik bakımından en şişkin mekanların hesaplanmasıyla oluşan konveks mekan haritalarından elde edilen sonuca göre Galata, Arnavutköy'e oranla daha parçalı mekanlardan oluşmuştur (Bkz.: Konveks mekan haritaları: ek B2 ve C2).
- 3- Bu konveks mekanların içersinden geçen en uzun, fakat sayıca en az görüş doğrularından oluşan aksiyel haritalar incelendiğinde, Galata'daki aksiyel doğruların Arnavutköy'e oranla daha parçalı ve daha hareketli olduğu gözlenmektedir. Farklı açılarla birbirlerini takip eden bu doğrular, Arnavutköy'de daha rasyonel bir şekilde oluşmuştur. Galata'daki gibi kısıp uzayan, genişleyip daralan bir görüş akışkanlığından çok, Arnavutköy'deki doğrular mekanların kolay algılanmasına olanak verecek şekilde birbirlerini takip etmektedirler (Bkz.: Aksiyel haritalar: Ek B3 ve C3)
- 4- Arnavutköy'deki aks doğruların sürekli ve kırılmadan yer almaları, bölgenin küçük bir parçasından tümünün algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Galata'da ise açık mekanlar farklı açılarda yer aldığından, tüm bölge kolaylıkla kavranamakta ve buradaki konveks mekanlarla aksiyel doğrular arasında güçlü bir ilişki olmadığından Galata, Arnavutköy'e oranla daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu sonucu çıkmaktadır.
- 5- Arnavutköy'de ve Galata'da bir başka önemli farklılık birbirleriyle en fazla bütünleşmiş alanlarında görülmektedir. Birbirleriyle en fazla bütünleşen alanların bir araya gelmesiyle oluşan entegrasyon çekirdekleri her iki bölgede de iç yapıyı

dışarıya bağlayan ve içe dönük bir şekilde gelişmesine rağmen; Galata'daki entegrasyon çekirdeği bölgenin içerisinde, Arnavutköy'de ise giriş bölümünde yer almaktadır. Arnavutköy'deki entegrasyon çekirdeğinin giriş bölümünde yer alması, bu çekirdeğin bir nevi bölgeye dışardan gelenleri kontrol etmek, başka bir deyişle yerel kontrolü sağlamak amacıyla oluştuğu savını güçlendirmektedir. Galata'daki entegrasyon çekirdeği ise daha çok içine dönük ve dış dünyadan soyutlanmak isteyen semt sakinlerinin oluşturduğu çekirdek türüne örnek teşkil etmektedir.

- 6- Galata ve Arnavutköy'de birbirlerinden en fazla ayrılmış alanlar incelendiğinde, bu bölgedeki mekansal düzenin birbirlerinden ne kadar farklılaştığı açıkça gözlenmektedir. Galata'da birbirinden en fazla ayrılmış alanlar entegrasyon çekirdeğine uzak yerlerde, tamamen dış dünyadan kopmak istencesine yer almış, Arnavutköy'deki bu tür alanlar ise entegrasyon çekirdeğine doğrudan ilişkili yerlerde görünmektedirler. Arnavutköy'de bu bölgeler entegrasyon çekirdeğinin bir nevi devamı niteliği taşımaktadırlar.
- 7- Genelde entegrasyon çekirdekleri hareketliliğini en fazla gördüğü yerlerdir. Galata'da ve Arnavutköy'deki entegrasyon çekirdekleri de bölgede hareketliliğin en fazla olduğu yerlerde gözlenmektedir, fakat buradaki ilginç nokta, Galata'daki entegrasyon çekirdeğinin mekansal düzen açısından karmaşık yapısına rağmen, Arnavutköy'e oranla daha fazla hareketliliği çektiği saptanmıştır. Bütünleşmiş alanlarda hareketliliğin bir göstergesi olan dükkan sayımı yapılarak saptanan bu bulgu, hareketlilikte arazi kullanımının ve bina yoğunluğunun etken iki önemli unsur olduğunu göstermektedir.
- 8- Entegrasyon çekirdeğinde dükkan sayımı yapılarak, hareketlilikle entegrasyon değerleri arasında bir ilişkinin varlığı regresyon analiz yöntemiyle saptanılan bu çalışma, ayrıca Arnavutköy'deki hareketliliğin Galata'daki gibi homojen bir şekilde dağılmadığını ve sadece sahil ve giriş bölümlerinde toplandığını göstermektedir. Bu veriler bundan sonra bu bölgelerde hareketliliği canlandırmada, perakende satış yerlerinin saptanmasında, yeni konut bölgelerinin daha çok nerelerde oluşturulması gerektiği hususlarında alınacak kararlara yön verme açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, şehirselleşen alanların mekansal ve biçimsel düzen türlerine açıklayıcı bir takım kavramlar kazandıran ve bundan sonra şehirlerin biçimlerine yönelik yapılacak çalışmalara ve şehirselleşme morfoloji bilimine yeni bir bakış açısı getirecek bu

Çalışma, günümüzde global bir şekilde yaşanan değişim sürecinden olumsuz bir şekilde etkilenen İstanbul'un Galata ve Arnavutköy bölgelerinin mekansal düzenini analiz etmekte ve yerel özelliklerini yansıttıkları i yapılarında bu düzeni oluşturan nedenleri somut bir şekilde açıklamaktadır. Bu çalışmanın ayrıca hem yaşadıkları yerin özgün yapısındaki farklı nabız atışlarını içine sindirememiş İstanbul'lulara bilgi vermesi açısından, hem de şehircilere ve mimarlara bundan sonraki şehirsel tasarım çalışmalarında yönlendirici bir takım veriler sunması bakımından yararlı olacağına inanılmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALEXANDER, C., (1977), A Pattern Language, Oxford University Press, New York.
- ALTABAN, Ö. (1991), "Kentsel Tasarımın Boyutlarını Araştırırken Düşünülmesi Gerekenler", Mimarlık Dergisi, Sayı:1, s.67-75.
- AKSOY, A. ve ROBINS, K., (1993), "İstanbul'da Dinlenme Zamanı" İstanbul Dergisi, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Cilt 17, Sayı: Ekim, s.56-61.
- ANA BRITANNICA, Cilt 12, Ana Yayıncılık, s.81-84, 1989.
- APPLEYARD, D., (1970), "Styles and Methods of Structuring A City", Environment and Behaviour, Vol.2, s.100-117.
- APPLEYARD, D., (1964), The View from the Road, MIT Press, Cambridge Mass.
- ARSEVEN, C.E., (1989), Eski Galata ve Binaları, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- BATTY ve LONGLEY (1987), "Urban Shapes as Fractals", Area, Vol.19, s.215-221.
- BATTY ve LONGLEY (1988), "The morphology of urban land use", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.15, s.461-488.
- BATTY, (1991), "Generating urban forms from diffusive growth", Environment and Planning A, Vol.23, s.511-544.
- BATUR, E., (1993), "İstanbul'u Kendimize Benzeteceğiz", İstanbul Dergisi, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Cilt:17, Sayı: Ekim, s.74-134.
- BELGE, M., (1994), İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- BERKÖZ, L., (1984), "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Gelişimi", İTÜ Yüksek Lisans Tezi.
- BROWN, F.E. ve STEADMAN, P., (1987), "The Analysis and Interpretation of Small House Plans: Some Contemporary Examples", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.14, s.407-438.
- CARTER, H., (1972), The Study of Urban Geography, Edward Arnold, London.

- CICCONETTI, C., GASPARIN, E., MASTRETTA, M. ve MORTEN, E., (1991), "A computer graphic reconstruction of the architectural structure of medieval Genoa", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.18, s.25-31.
- CONZEN, (1969), Alnwick, Northumberland: A Study in Town Plan Analysis, Ins. of British Geographers, London.
- De HOLLANDO, (1989), "Brasilia: the daily invention of the city", Ekistics, Vol.56 (334/35), s.75-83.
- DELEON, J., (1991), Balat ve Çevresi: Bir semt monografisi, Can Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, E., (1992), "Galata'nın Etnik Yapısı", İstanbul Dergisi, Sayı:1, s.58-63.
- GEBEUER, M.A. VE SAMUELS, I., (1981), Urban Morphology: An Introduction, Oxford.
- GİRİTLİOĞLU, C., (1991), Şehirselsel Mekan Öğeleri ve Tasarımı, İTÜ mimarlık Fakültesi yayını, İstanbul.
- GOODCHILD ve MARK (1987), "The fractal nature of geographic phenomena", Annals of the Association of American Geographers, Cilt:77, s.265-278.
- GUTKIND, E.A., (1969), Urban Development in Southern Europe: Italy and Greece, Vol.IV, The Free Press, New York.
- GÜNBULUT, Ş. (1994), "Mimarlığın Sınıfsal Dili", Mimarlık dergisi, S:259, s.42-43.
- HAMMOND, M. (1972), The City in the Ancient World, Cambridge, Mass.
- HANSON, (1989), "Order and structure in urban design: the plans for the rebuilding of London after the Great Fire of 1666", Ekistics 56, s.22-42.
- HILLIER, B., (1983), "Space Syntax: a different urban perspective", The Architects' Journal, No:48, Vol.178, 30 Nov. 1983, s.47-66.
- HILLIER VE HANSON, (1984), The Social Logic of Space, Cambridge University Press, Cambridge.
- HILLIER, (1987a), "Ideas are in things: an application of the space syntax method to discovering house genotypes", Environment and Planning B, Sayı:14, s.363,385.
- HILLIER, B., (1987b), "Creating live: or, does architecture determine anything", Architecture and Behaviour, Cil:3, s.233-250.

- HILLIER, HANSON, PENN, (1989a), Natural movement: or, configuration and attraction in urban pedestrian movement", European Conference on the Representation and Management of Urban Change, Makale yazısı, Cambridge, s.28-29
- HILLIER, GRAJEWSKI, JONES, SIANMING, (1989b), The Spatial Pattern of Crime on the Studley Estate", Unit for Architectural Studies, University College, London.
- HILLIER (1992), "Milton Keynes-Look Back to London", Architects' Journal, No:15, Vol.195, s.42-46.
- İstanbul Ansiklopedisi (1947), Cilt 2. İstanbul Yayınevi.
- İstanbul Ansiklopedisi (1994), Cilt 1. Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İstanbul Ansiklopedisi (1994). Cilt 3, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- JACOBS ve APPLEYARD (1987), "Toward an Urban Design Manifesto", APA Journal, Vol.53, s.112-120.
- JACOBS, J., (1961), The Death and Life of Great American Cities, Random House, New York.
- KAPROFF, (1986), "The geometry of coastlines: a study in fractals", Computers and Mathematics with Applications, Cilt:12 B, s.651-671.
- KAYE, (1986), "The description of two-dimensional rugged boundaries in fine particle science by means of fractal dimensions", Powder Technology, Cilt:46, s.245-254.
- KAYRA, C., (1990), Ortaçağ'dan Günümüze İstanbul Haritaları, Türk Sınai ve Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul.
- KAYRA, C., (1993), Mekanlar ve Zamanlar: Bebek, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KRIER, R., (1979), Urban Spaces, Academic Editions, London.
- KRUGER, M.J.T., (1989), "On node and axial grid maps, distance measures, and related topics", European conference on the Representation and management of Urban Change, makale yazısı, Cambridge, s.28-29, Eylül, Unit for Architectural Studies, University College, London.
- KUBAN, D.,(1970), "İstanbul'un Tarihi Yapısı, Mimarlık, Sayı:5, s.26-48.
- KUBAT, A.S., DÖKMECİ, V., (1994a), Anadolu Kale Şehirleri Morfolojik Analizleri, İTÜ Araştırma Fonu Projesi, İTÜ, İstanbul.

- KUBAT, A.S., (1994b), "The Morphological Characteristics of Anatolian Citadels", 4th International Conference-Value in Tradition, Traditional Dwellings & Settlements Review, Conference Abstracts, Tunus.
- KUBAT, A.S. (1994c), "Disney Dünyası'nda Postmodernizm", Yapı Dergisi, S:153, sayfa 58-70.
- KUBAT, A.S. (1994d), "Şehirlerde Yeniden Yapılanmanın Mekansal Boyutu", 4. Ulusal Bölge Birimi/Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, K.T.Ü./Trabzon.
- KUBAT, A.S. (1995), "Şehirsel Tasarımda Zaman, Kültür ve Mekan İlişkileri: Anadolu Kale Şehirleri Örneği", 6. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu Yayınları, İstanbul.
- LOZANO, E., (1990), Community Design and the Culture of Cities, Cambridge University Press U.K.
- LYNCH, K., (1960), The Image of the City, MIT Press, Cambridge, Mass.
- LYNCH, K., (1981), A Theory of Good City Form, MIT Press, s.366-372.
- MANDELBROT, (1983), The Fractal Geometry of Nature, W.H.Freeman, San Francisco, CA.
- MARK & ARONSON (1984), Scale-dependent fractal dimensions of topographic surfaces: an empirical investigation, with applications in geomorphology and computer mapping", Mathematical Geology, CİLT:16, S.671-689.
- MEYDAN LAROUSSE, (1969), Cilt No:8, s.938, Meydan Yayıncılık, İstanbul.
- MILLIER, (1989), "Growth and renewal: the Swedish model", Ekistics 56, s.56-64.
- MILLS, (1989), "Space and power in South Africa: the township as a mechanism of control", Ekistics 56 (334/335), s.65-74.
- MUTANAYAGAM, B. ve BAHRAMI, A., (1987), Cartography and Site Analysis with Microcomputers, Van Nostrand Reinhold Comp, New York.
- OKTAY, D., (1991), "Kentsel Biçimlenmeye Kuramsal ve Analitik Yaklaşımlar", Mimarlık, Sayı:1, s.24-27.
- ÖZDEŞ, G., (1990), "Şehirciliğin Evrimi", Yayınlanmamış Ders Notları.
- PENERAI, P., (1975), Elements D'Analyse Urbaine, AAM Editons, Brüksel.
- PEPONIS (1989), "The Spatial core of urban culture", Ekistics 56, s.43-55.

- PEPONIS, (1990), "Finding the building in wayfinding", Environment and Behaviour, Vol.22, s.555-590.
- RABIE, J., (1991), "Towards the simulation of urban morphology", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.18, s.57-70.
- RAPOPORT, A., (1990), History and Precedent in Environmental Design, Plenum Press, NY.
- ROSSI, A., (1982), The Architecture of the City, MIT press, Cambridge, Mass.
- ROTH, J. ve HASHIMSHORY, R., (1987), "Comparison of existing three-room apartment plans with computer generated layouts", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.14, s.149-161.
- SITTE, C., (1965), City Planning According to Artistic Principles, Random House, New York.
- SPRELREGANH, P., (1965), Urban Design: The Architectural of Towns and Cities, McGraw-Hill Book Company, NY.
- STEADMAN, P., BROWN, F. ve RICKABY, P., (1991), "Studies in the Morphology of the English Building Stock", Environment and Planning B: Planning and Design, Vol.18, s.85-98.
- TEKLENBURG, J.A.F., TIMMERMANS, H.J., Van WAGENBERG, F. (1993), "Space-Syntax: Standardised integration measures and some simulations", Environment and Planning: Planning and Design, Vol.20, s.347-357.
- TURANI, Ahmet, (1992), Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- VANCE, J. (1990), The Continuing City: Urban Morphology in Western Civilization, The Johns Hopkins University Press Baltimore and London.
- WHITEHAND (1987), The Changing Face of Cities: A study of Development Cycles and Urban Form, Institute of British Geographers Special Publication No.21, Oxford: Blackwell.
- WHITEHAND, J.W.R., (1981), "Background to the urban morphogenetic tradition in J.W.R.Whitehand (ed.), The Urban Landscape: Historical Development and Management, Inst. of British Geographers Special Publication, No:13, London, s.5-9.
- WHITEHAND, J.W.R., (1992), "Recent Advances in Urban Morphology", Urban Studies, Vol:29, Nos.3/4, s.619-636.
- WYCHERLEY, E., (1993), Antik Çağda Kentler Nasıl Kurtuldu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK A : ÇİZELGELER

EK A1 : GALATA VE ARNAVUTKÖY'ÜN MEKAN SENTAKS ANALİZLERİ

EK A2 : GALATA'NIN ENTEGRASYON ÖLÇÜM TABLOSU

EK A3 : ARNAVUTKÖY'ÜN ENTEGRASYON ÖLÇÜM TABLOSU

EK A4 : GALATA'NIN ENTEGRASYON DEĞERLERİ REGRESYON ANALİZİ

EK A5 : ARNAVUTKÖY'ÜN ENTEGRASYON DEĞERLERİ REGRESYON
ANALİZİ

EK B : GALATA VE ARNAVUTKÖY'ÜN MEKAN SENTAKS YÖNTEM
HARİTALARI

EK B1 : GALATA'NIN AÇIK MEKAN HARİTASI

EK B2 : GALATA'NIN KONVEKS MEKAN HARİTASI

EK B3 : GALATA'NIN AKSİYEL HARİTASI

EK B4 : GALATA'NIN AKSİYEL HARİTASININ KONVEKS MEKANLARIN
ÜZERİNDE GÖSTERİMİ

EK C : ARNAVUTKÖY'ÜN MEKAN SENTAKS YÖNTEM HARİTASI

EK C1 : ARNAVUTKÖY'ÜN AÇIK MEKAN HARİTASI

EK C2 : ARNAVUTKÖY'ÜN KONVEKS MEKAN HARİTASI

EK C3 : ARNAVUTKÖY'ÜN AKSİYEL HARİTASI

EK C4 : ARNAVUTKÖY'ÜN AKSİYEL HARİTASININ KONVEKS
MEKANLARIN ÜZERİNDE GÖSTERİMİ

EK D : GALATA VE ARNAVUTKÖY'ÜN ENTEGRASYON ALAN HARİTASI

EK E : GALATA VE ARNAVUTKÖY'E AİT FOTOĞRAFLAR

EK A1: GALATA VE ARNAVUTKÖY'ÜN MEKAN SENTAKS ANALİZLERİ

Mekan Sentaks Yöntemi	GALATA	ARNAVUTKÖY
C : Konveks mekan sayısı	472	275
L : Aksiyel doğru sayısı	310	160
I : Yapı adası sayısı	192	51
Grid Konveksite = $[l^{1/2} + 1]^2 / C$	0.4676	0.2410
Grid Aksiyelite = $[(l^{1/2} \times 2) + 2] / L$	0.0958	0.1017
Konveks Halkalaşma = $l / [2 \times C - 5]$	0.2044	0.0935
Aksiyel Halkalaşma = $l / [2 \times L - 5]$	0.3122	0.1619
Konveks mekanların Aksiyel bütünleşmesi = L / C	0.6567	0.5818

EK A2: GALATA'NIN ENTEGRASYON ÖLÇÜM TABLOSU

Aks no	Td	D	A	Ag	I
11	194	3.9592	0.1233	0.5696	1.7556
45	197	4.0204	0.1259	0.5816	1.7194
44	203	4.1429	0.1310	0.6052	1.6523
16	206	4.2041	0.1335	0.6168	1.6213
15	208	4.2449	0.1332	0.6246	1.6010
49	210	4.2857	0.1369	0.6325	1.5810
17	210	4.2857	0.1369	0.6325	1.5810
43	211	4.3061	0.1378	0.6366	1.5708
33	216	4.4082	0.1420	0.6560	1.5244
18	217	4.4286	0.1429	0.6602	1.5147
1	219	4.4694	0.1446	0.6680	1.4970
50	220	4.4898	0.1454	0.6717	1.4888
25	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626
30	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626
34	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626
22	224	4.5714	0.1488	0.6874	1.45.48
24	225	4.5918	0.1497	0.6916	1.4459
42	226	4.6122	0.1505	0.6953	1.4382
27	228	4.6531	0.1522	0.7031	1.4223
26	229	4.6735	0.1531	0.7073	1.4138
30	231	4.7143	0.1548	0.7152	1.3982
36	232	4.7347	0.1556	0.7188	1.3912
9	234	4.7755	0.1573	0.7267	1.3761
29	234	4.7755	0.1573	0.7267	1.3701
10	235	4.7959	0.1582	0.7309	1.3682
19	235	4.7959	0.1582	0.7309	1.3682

EK A2: GALATA'NIN ENTEGRASYON ÖLÇÜM TABLOSU (devamı)

Aks no	Td	D	A	Ag	I
6	238	4.8571	0.1607	0.7440	1.3440
7	241	4.9180	0.1632	0.7558	1.3230
8	241	4.9180	0.1632	0.7558	1.3230
46	241	4.9180	0.1632	0.7558	1.3230
23	247	5.0408	0.1683	0.7794	1.2829
28	247	5.0408	0.1683	0.7794	1.2829
4	248	5.0612	0.1692	0.7834	1.2764
13	259	5.2857	0.1785	0.8267	1.2096
2	264	5.3870	0.1828	0.8462	1.1816
41	265	5.4081	0.1836	0.8503	1.1760
32	270	5.5102	0.1879	0.8700	1.1493
35	271	5.5306	0.1887	0.8739	1.1442
21	275	5.6122	0.1921	0.8897	1.1239
12	277	5.6530	0.1938	0.8976	1.1141
14	286	5.8367	0.2015	0.9330	1.0717
47	2897	5.8571	0.2023	0.9369	1.0672
31	289	5.8979	0.2045	0.9448	1.0584
3	290	5.9180	0.2049	0.9480	1.0500
40	304	6.2041	0.2168	1.0038	0.9961
38	310	6.3265	0.2219	1.0274	0.9732
48	335	6.8367	0.2431	1.1259	0.881
39	339	6.9183	0.2465	1.1416	0.8759
5	341	6.9590	0.2480	1.1492	0.8700
37	358	7.3061	0.2627	1.2164	0.8220

$$L = 50$$

$$D = \frac{Td}{L-1}$$

$$A = \frac{2(D-1)}{L-2}$$

$$Ag = \frac{A}{GL}$$

$$I = \frac{I}{Ag}$$

EK A3: ARNAVUTKÖY'ÜN ENTEGRASYON ÖLÇÜM TABLOSU

Aks no	Td	D	A	Ag	I
16	56	2.0000	0.0741	0.2824	3.5411
15	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200
14	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200
17	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200
3	61	2.1786	0.0873	0.3328	3.0048
9	61	2.1786	0.0873	0.3328	3.0048
21	62	2.2143	0.0899	0.3427	2.9180
8	63	2.2500	0.0926	0.3530	2.8329
2	64	2.2857	0.0952	0.3629	2.7556
10	65	2.3214	0.0979	0.3732	2.6795
22	67	2.3928	0.1031	0.3937	2.5394
6	68	2.4286	0.1058	0.4039	2.4758
27	72	2.5714	0.1164	0.4443	2.2508
19	72	2.5714	0.1164	0.4443	2.2508
4	76	2.7143	0.1270	0.4847	2.0632
28	76	2.7143	0.1270	0.4847	2.0632
13	77	2.7500	0.1296	0.4947	2.0211
18	77	2.7500	0.1296	0.4947	2.0211
23	77	2.7500	0.1296	0.4947	2.0211
26	78	2.7857	0.1323	0.5048	1.9807
20	79	2.8214	0.1349	0.5149	1.9419
7	81	2.8928	0.1402	0.5351	1.8686
29	82	2.9285	0.1428	0.5452	1.8341
5	85	3.0357	0.1508	0.5755	1.7375
1	87	3.1071	0.1561	0.5958	1.6787
11	89	3.1785	0.1614	0.6159	1.6236
24	89	3.1785	0.1614	0.6159	1.6236
25	100	3.5714	0.1905	0.7270	1.3755
12	101	3.6071	0.1931	0.7371	1.3567

$$L = 29$$

$$D = \frac{Td}{L-1}$$

$$A = \frac{2(D-1)}{L-2}$$

$$Ag = \frac{A}{GL}$$

$$I = \frac{I}{Ag}$$

EK A4: GALATA YÖRESİ BÜTÜNLEŞME (INTEGRATION)
DEĞERLERİ REGRESYON ANALİZİ

Aks No	Td	D	A	Ag	I	Dükkan Sayısı	Kafe + Restoran	Dükkan+ Kafe+Rest.
11	194	3.9592	0.1233	0.5696	1.7556	44	1	45
45	197	4.0204	0.1259	0.5816	1.7194	28	1	29
44	203	4.1429	0.1310	0.6052	1.6523	16	5	21
16	206	4.2041	0.1335	0.6168	1.6213	10	1	11
15	208	4.2449	0.1352	0.6246	1.6010	33	4	37
49	210	4.2857	0.1369	0.6325	1.5810	2	0	2
17	210	4.2857	0.1369	0.6325	1.5810	30	4	34
43	211	4.3061	0.1378	0.6366	1.5708	12	1	13
33	216	4.4082	0.1420	0.6560	1.5244	6	0	6
18	217	4.4286	0.1429	0.6602	1.5147	8	0	8
1	219	4.4694	0.1446	0.6680	1.4970	62	9	71
50	220	4.4898	0.1454	0.6717	1.4888	5	0	5
25	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626	8	2	10
30	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626	4	0	4
34	223	4.5510	0.1480	0.6837	1.4626	18	1	19
22	224	4.5714	0.1488	0.6874	1.4548	7	2	9
24	225	4.5918	0.1497	0.6916	1.4459	3	0	3
42	226	4.6122	0.1505	0.6953	1.4382	6	2	8
27	228	4.6531	0.1522	0.7031	1.4223	9	0	9
26	229	4.6735	0.1531	0.7073	1.4138	4	0	4
20	231	4.7143	0.1548	0.7152	1.3982	3	0	3
36	232	4.7347	0.1556	0.7188	1.3912	7	0	7
9	234	4.7755	0.1573	0.7267	1.3761	14	1	15
29	234	4.7755	0.1573	0.7267	1.3761	5	0	5
10	235	4.7959	0.1582	0.7309	1.3682	11	0	11
19	235	4.7959	0.1582	0.7309	1.3682	2	0	2

0.216457 = GL

0.5172 Dükkan sayısı ve I arasındaki Korelasyon

0.3048 Kafe+Restoran sayısı ve I arasındaki Korelasyon

0.5032 Dükkan+Kafe+Restoran sayısı ve I arasındaki Korelasyon

EK A5 : ARNAVUTKÖY YÖRESİ BÜTÜNLEŞME (INTEGRATION)
DEĞERLERİ REGRESYON ANALİZİ

Aks No	Td	D	A	Ag	I	Dükkan Sayısı	Kafe + Restoran	Dükkan+ Kafe+Rest.
16	56	2.0000	0.0741	0.2824	3.5411	0	0	0
15	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200	0	0	0
14	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200	9	0	9
17	57	2.0357	0.0767	0.2924	3.4200	35	6	41
3	61	2.1786	0.0873	0.3328	3.0048	11	20	31
9	61	2.1786	0.0873	0.3328	3.0048	12	5	17
21	62	2.2143	0.0899	0.3427	2.9180	13	1	14
8	63	2.2500	0.0926	0.3530	2.8329	2	0	2
2	64	2.2857	0.0952	0.3629	2.7556	7	8	15
10	65	2.3214	0.0979	0.3732	2.6795	5	1	6

0.262354 = GL

Toplam	D. Haric
--------	----------

0.1538	0.6795	Dükkan sayısı ve I arasındaki Korelasyon
-0.2094	0.2520	Kafe+Restoran sayısı ve I arasındaki Korelasyon
0.0181	0.5290	Dükkan+Kafe+Restoran sayısı ve I arasındaki Korelasyon
-0.1731	-0.6759	Dükkan sayısı ve Ag arasındaki Korelasyon
0.1796	-0.2782	Kafe+Restoran sayısı ve Ag arasındaki Korelasyon
-0.0465	-0.5416	Dükkan+Kafe+Restoran sayısı ve Ag arasındaki Korelasyon

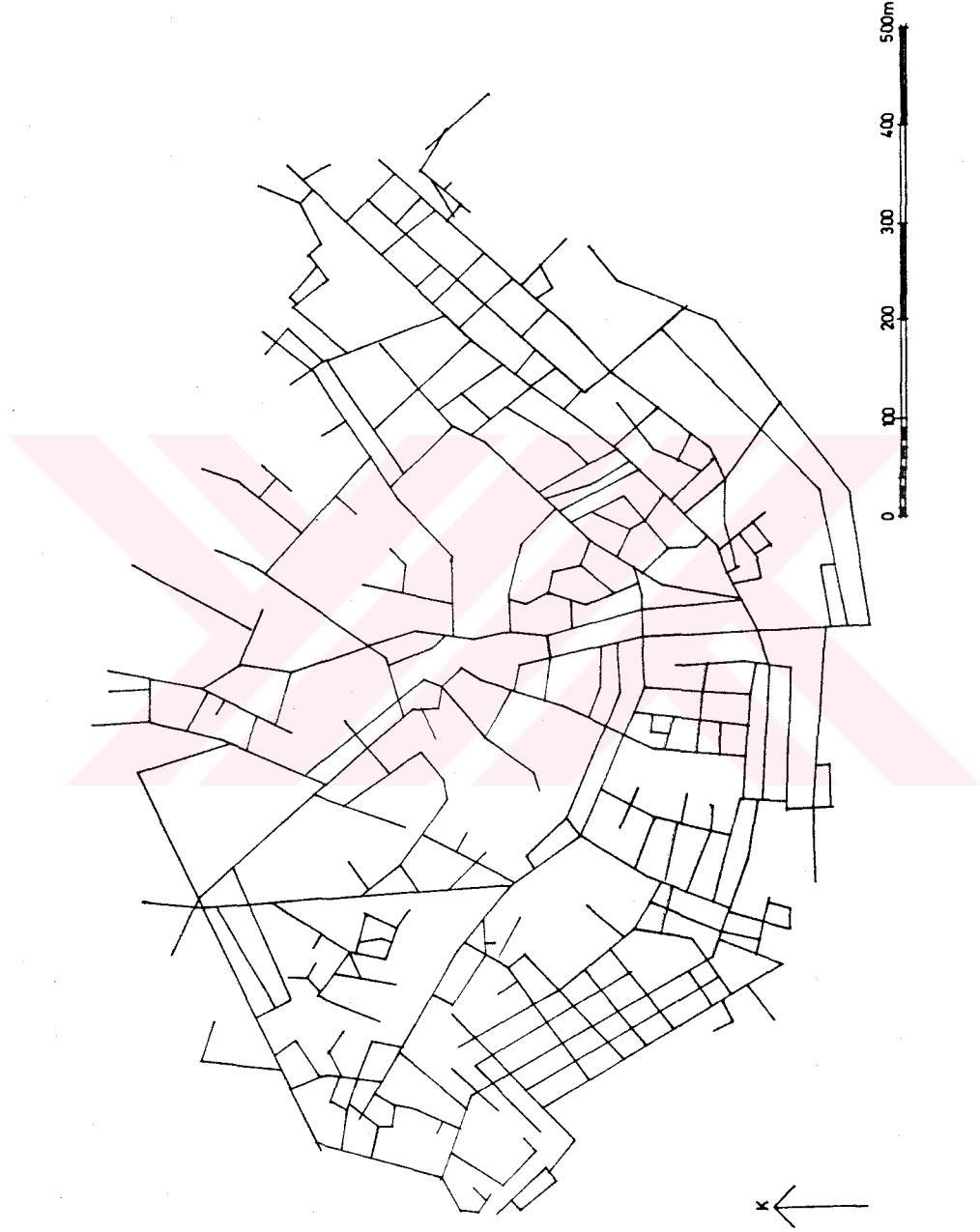
EK B1 : GALATA'NIN AÇIK MEKAN HARİTASI

EK B2 : GALATA'NIN KONVEKS MEKAN HARİTASI

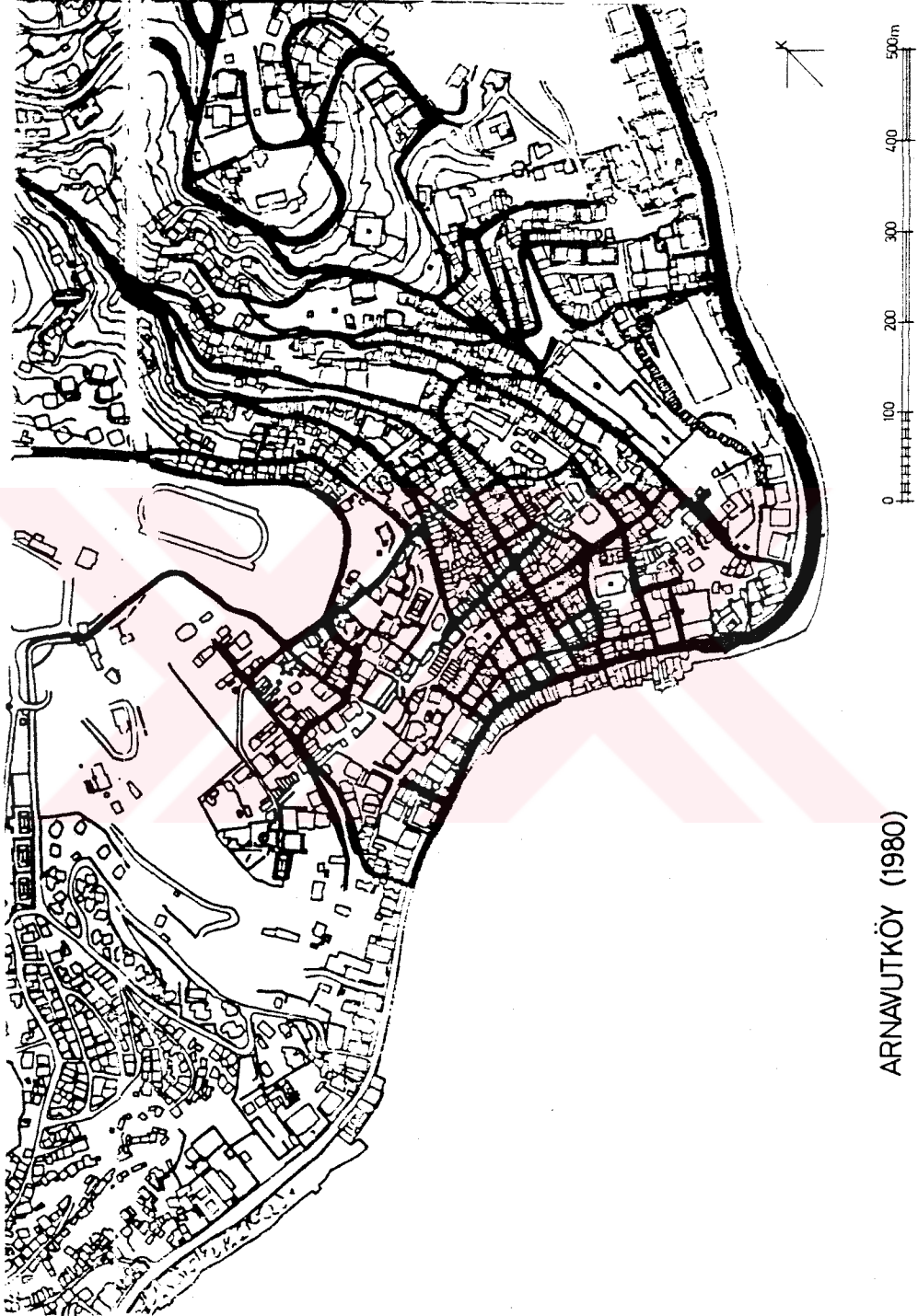
EK B3 : GALATA'NIN AKSİYEL HARİTASI

EK B4 : GALATA'NIN AKSİYEL HARİTASININ KONVEKS MEKANLARIN
ÜZERİNDE GÖSTERİMİ

EK C1 : ARNAVUTKÖY'ÜN AÇIK MEKAN HARİTASI

EK C2 : ARNAVUTKÖY'ÜN KONVEKS MEKAN HARİTASI

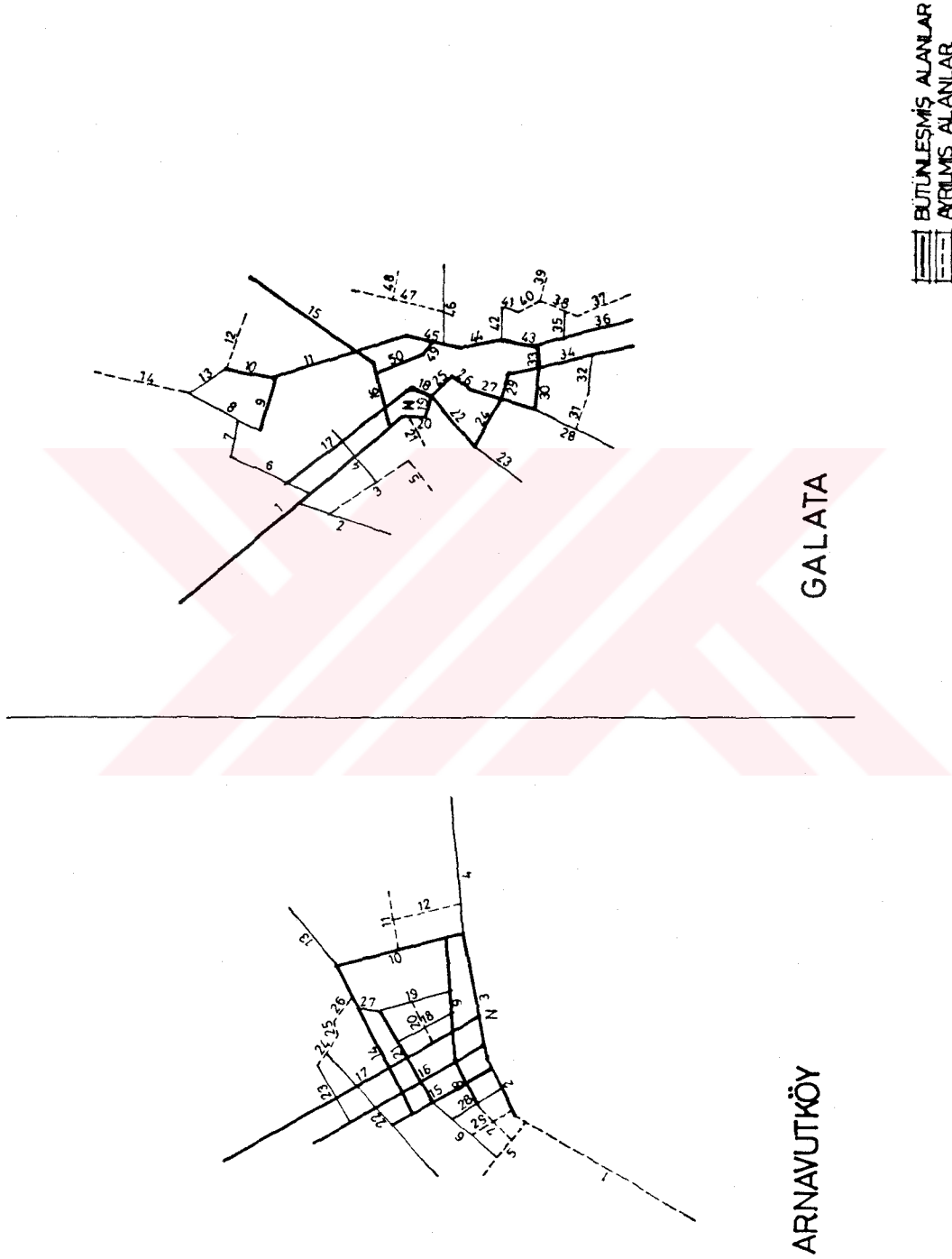
EK C3 : ARNAVUTKÖY'ÜN AKSİYEL HARİTASI

EK C4 : ARNAVUTKÖY'ÜN AKSİYEL HARİTASININ KONVEKS MEKANLARIN
ÜZERİNDE GÖSTERİMİ

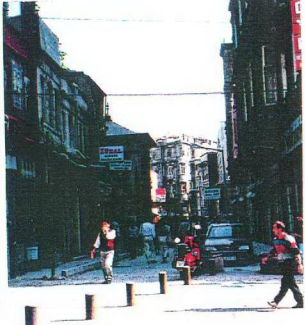
EK D : GALATA VE ARNAVUTKÖY'ÜN ENTEGRASYON ALAN HARİTASI

EK E : GALATA VE ARNAVÜTKÖYE'YE AİT FOTOĞRAFLAR

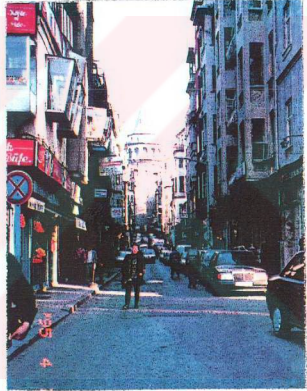
İstiklal Caddesi'nden Galata'ya Giriş II

İstiklal Caddesi'nden Galata'ya Giriş I

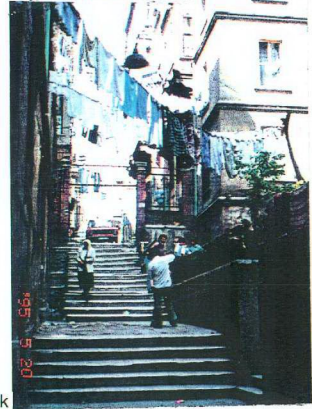
İstiklal Caddesi'nden Galata'ya Giriş III

Büyük Hendek Caddesi

Doğan Apartmanı

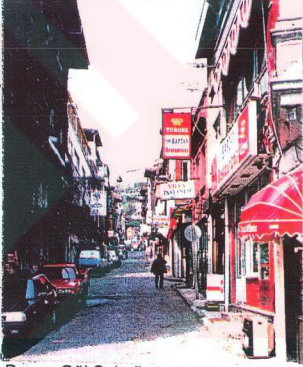
Galata'da bir sokak

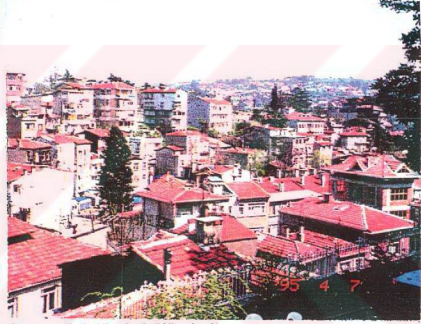
Arnavutköy'e giriş I

Arnavutköy'e giriş II

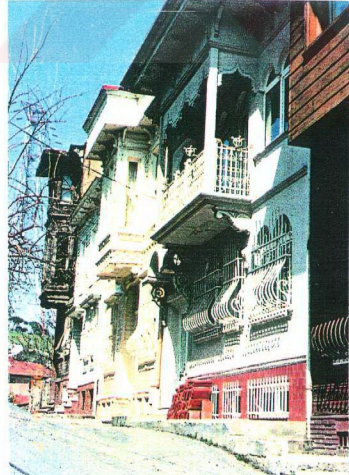
Beyaz Gül Sokağı

Arnavutköy'ün iç bölümleri

Arnavutköy'den bir sokak

Arnavutköy'ün mimari değeri yüksek konutları

ÖZGEÇMİŞ

Nesli Yalkut, 03.09.1971 İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini 1977-1982 yılları arası Kalamış İlkokulu'nda tamamladı. 1982-1985 yılları arasında Özel Dost Lisesi'nde, 1985-1989 yılları arasında da Özel Doğu Lisesi'nde okuyarak, lise öğrenimini tamamladı. Aynı yıl girdiği üniversite giriş sınavında, İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nü kazandı. 1989-1993 yılları arasında dört yıllık lisans öğrenimini tamamlayarak, aynı yıl girdiği yüksek lisans sınavı sonucunda İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge ve Planlama Anabilim Dalı, Şehirsel Tasarım programında okuma hakkı kazandı. 1993 yılında başladığı yüksek lisans öğrenimine bağlı zorunlu ve seçmeli dersleri bir yılda bitirdi. 1994 kış yarıyılında tez danışmanı Doç.Dr.A.Sema Kubat yönetiminde tez çalışmasına başladı. Halen yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.